
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У КРАЇНСЬКА М О В А

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

1 (73)
2020

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Павло ГРИЦЕНКО
Заступник головного редактора	Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Світлана БИБИК	Ганна МАРТИНОВА
Петро БІЛОУСЕНКО	Віктор МОЙСІЄНКО
Катерина ГЛУХОВЦЕВА	Марина НАВАЛЬНА
Ніна ГОРГОЛЮК	Іван САБАДОШ
Василь ГРЕЩУК	Мар'ян СКАБ
Андрій ДАНИЛЕНКО	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Марія ЧІЖМАРОВА
Мирослава МАМИЧ	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Включено до Переліку друкованих наукових фахових видань України (наказ МОН України № 528 від 12.05.2015)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4, к. 706

Електронна пошта: movajournal@ukr.net

сайт: ukrmoval.iul-nasu.org.ua

Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 1 від 04.02.2020 р.*

Редагування

Лілія Петренко

Комп'ютерне верстання

Наталія Яременко

Підписано до друку 30.03.20. Формат 70 × 108/16. Гарн. Newton C.
Ум. друк. арк. 15,23. Обл.-вид. арк. 13,90. Тираж 214 прим. Зам. 5912.

Оригінал-макет виготовлено і тираж віддруковано
ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01004

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.003>

УДК 81'38: 81–119

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ В ДОРОбКУ ЛЕОНІДА АРСЕНІЙОВИЧА БУЛАХОВСЬКОГО

У статті подано огляд наукових і науково-дидактичних праць Л.А. Булаховського, пов'язаних зі становленням теоретичної та практичної української лінгвостилістики, формуванням її напрямків (структурна стилістика, стилістика художньої мови, поетика, соціостилістика, історична стилістика). Зауважено про позицію дослідника: предметом лінгвостилістики є смислове та емоційно-оцінне наповнення твору.

Ключові слова: Л.А. Булаховський, лінгвостилістика, мовний стиль, художня мова, стилістичний засіб мови, ритмомелодика, інтимізація, прозаїчність, поетичність, вульгаризм.

Історію українського мовознавства неможливо уявити без імені академіка Леоніда Арсенійовича Булаховського (1888—1961). Адже його титанічна праця пов'язана з організацією та розвитком таких філологічних напрямків, як загальне, порівняльно-історичне мовознавство, акцентологія, історія мови, лексикологія, синтаксис, лексикографія...

Уписане воно й в історію *академічної лінгвостилістики*, яка починалася у 30—40-і рр. ХХ ст. від рівневого, або структурного, підходу, від осмислення «системи засобів» нашої мови, що припускають можливість їх вибору, відповідного використання тими, хто пише або говорить [8]. І у працях 40-х рр. ХХ ст. під «стилістичною скерованістю» у мовній діяльності дослідник розумів «факт вибору з можливих засобів мови для створення *відтинку* (курсив наш — С. Б.) думки і певного емоційного її забарвлення» [2: 574], а під власне-стилістичними функціями мовних засобів розумів потребу надати мові те, а не інакше смислове або емоційне навантаження та забарвлення [3].

Цитування: Бибик С.П. Теоретичні засади української лінгвостилістики в доробку Леоніда Арсенійовича Булаховського. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 3—12. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.003>

Українська лінгвостилістика (запровадив цей термін на позначення «учення про мовний стиль («слог»)» [5: 238] саме Л.А. Булаховський) як окрема навчальна дисципліна почала оформлятися наприкінці 20-х рр. ХХ ст. [6]. Цим ми завдячуємо представникам Харківської філологічної школи, які зініціювали створення курсу стилістики: очолив цей проєкт Леонід Арсенійович, він і керував роботою Б.О. Ткаченка («Нарис української стилістики», 1930). Уже в перші українські курси під назвою «Основи мовознавства» (1931—1932) Булаховський увів матеріал про стилістичні засоби мови, ритмомелодику, словопорядок (нейтральний, імпульсивний) [6].

Постання об'єкта лінгвостилістики. Лінгвостилістика торувала свій шлях від досліджень у галузі історії мови, теорії словесності (поетики) та загального мовознавства. Її предмет постав не відразу чітко: він балансував між завданнями поетики досліджувати стилі творів з урахуванням характеру сюжетів, прийомів композицій, вибору образів тощо та завданнями мовознавства вивчати мову творів. Хоч, на перший погляд, останнє із завдань вужче, але тут же Л.А. Булаховський підкреслює: лінгвостилістика має «схарактеризувати їх (окремі моменти словесного мистецтва — С. Б.) як такі, що здійснюють вираження єдиного замислу з його смислового та емоціонально-афективного боку» [5: 242]. Саму методологію аналізу мовного стилю дослідник бачив як модель визначення «щό саме хоче виразити мовець чи той, хто пише» → «до яких засобів мови він при цьому звертається, підпорядковує їх своїй меті, смакам» → «як ці засоби визначають індивідуальну мовну манеру письменника (уживав як синонімічні терміни: *авторова мова*, *авторський мовний стиль* — С. Б.) на тлі мовних манер, типових для певних жанрів, епох, для мовців». На етапі «виходу лінгвостилістики з пелюшок поетики» дослідник розумів її завдання як вивчення мовної майстерності письменника, його володіння мовою, прийомами комбінування елементів мови на тлі норми — словникової та граматичної [5: 242], як вибір та реалізацію засобів вираження [5: 243]. Розуміння індивідуального стилю письменника як певних «відхилень» від мови колективу спричинувало і двозначність термінологічних означень, зокрема пор. «сфера стилю художньої мови». У такому термінопозначенні наклалися і сфера стилю як різновид мовної діяльності, і потрактування стилю як комбінування елементів мови (за нижніми мірками — дискурсу і тексту).

Таке розуміння об'єкта лінгвостилістики, вважає член-кор. С.Я. Єрмоленко, було спричинене двома методологічними підходами в мовознавстві 20—60-х рр. ХХ ст.: 1) у структурі мови немає окремого стилістичного рівня, а тому стилістичні функції лексико-граматичних одиниць — додаткові реалізації їхніх семантичних та афективних властивостей; 2) мова художніх творів — основний критерій виробленості та розвитку літературного різновиду національної мови, джерело лексико-семантичного і словотвірного новаторства; художник слова ніби творить свій індивідуальний стиль як добрий знавець загальнонародної мови [12: 20—21].

Соціальний аспект диференціації стилів. Неможна обійти увагою і те, що ще в навчальних курсах межі 20—30-х рр., зокрема у 2-й лекції «Соціальна природа мови», Л.А. Булаховський зауважив про наявність *стилю окремої людини*, який може виявлятися під час спонукання до інших, а також під час повідомлення про що-небудь, тобто тоді, коли мовець виконує *соціальні функції, ролі* й сподівається від співрозмовника певної реакції на його слова. Врешті-решт дослідник підводить до висновку про *діалогічну форму соціальних стилів* [7: 33—35].

Ці думки важливі нині, коли ще не так сміливо, як хотілося б, але говорять про формування ще одного інтегративного напрямку — соціостилістика. Зокрема, у такому ракурсі пропонувалося вивчати функції, за тогочасною термінологією, обласної і соціальнодіалектної лексики [3: 57—61], а в художній прозі — селянську мову, мову купців, духівництва, міщан, мета, призначення якої «наблизити читача до побутових вражень, створити у нього настрої, близький до ролі спостерігача» [3: 60].

Обґрунтування об'єкта лінгвостилістики супроводжувалося **диференціацією функціональних стилів**. Матеріалом досліджень з історії української літературної мови були тексти пам'яток і художніх творів. Зазначимо, що поняття «текст» Л.А. Булаховський майже не вживав, напр., фіксуємо поодинокі сполуки на зразок *тексти конфесіональні* [2: 52], *культурий текст богослужбового характеру* [2: 226]. Його у працях 40—50-х рр. заступало поняття *письменство* 'літературна пам'ятка; писемний продукт; літературна діяльність', пор.: *письменство конфесіонального характеру* [2: 39], *письменство церковного характеру (церковно-книжне)* [2: 222], *письменство державно-побутове* [2: 225], тобто актова мова, *письменство світсько-державного характеру* [2: 223], тобто правові документи, записи і под.

Завдяки працям у царині історії мови дізнаємося, що поняттєве означення «мовностилістичний» стосувалося вправності письменників в оформленні своїх думок [2: 226]. На позначення того чи того стилю слугували словосполучення *художня мова, конфесіональна (культува) мова, канцелярська мова, актова мова* [2]. І нині це синонімічні відповідники до «художній стиль», «релігійний стиль» і под. Отже, на межі 40—50-х рр. минулого століття диференціювали шість стилів. Про розмовний стиль ще не йдеться (поняття «розмовна мова» — синонім усної побутової практики), але вже звертається увага на побутові жанри, побутовий зміст текстів, на певну єдність культурного (літературного) і побутового.

Принципи розрізнення функціональних стилів. Цікаво, що в системі стилів Булаховського ще зберігався відбиток риторичної теорії. Дослідник до т. зв. раціоналістичних стилів уналежнював публіцистичний, епістолярний, науковий [2: 236].

Диференціюючи стилі за критерієм образності, він уживав поняття «неоздоблені стилі», зокрема стосовно наукового та офіційно-ділового. Праця «З робіт на ділянці слов'янського мовознавства в УРСР» (1944) доносить нам міркування про особливість природи естетичного в мові

художнього твору, про те, що при вивченні мови письменника «загальнонародні функції» слів і функції художньо-авторські накладаються: «Авторську мову треба вивчати в її синтетичній спрямованості на художній вплив, а це обов'язково вимагає уваги до ряду моментів саме літературного порядку (тематики, образів, стилю і под.), що кінець-кінцем сягає своїм корінням ще глибше — в моменти соціально-історичні».

Загалом писемну, книжну *літературну практику кваліфікував як естетичну потребу освічених людей*, а її стан характеризував як *книжну культуру часу* [2: 222], почасти позначав літературну мову як культурну. Зокрема у праці «Питання походження української мови» він характеризував мову І. Котляревського та Т. Шевченка як *мірило культурно-побутової спільності*, а в «Нарисах з загального мовознавства» відзначав: «розмовна мова своїм складом значно консервативніша, ніж мова *книжна*, літературна, що обслужує численніші й різноманітніші потреби суспільства» [5: 74].

Стилістичний аспект не обходить увагою і в дослідженні «Виникнення і розвиток літературних мов» (1941, 1946, 1947) [зокрема: 1: 321—470], поєднуючи його з естетичною оцінкою (гарне — негарне, добре — краще як колективна оцінка) вибору мовного засобу, що окреслює за допомогою таких критеріїв стилістичної розвиненості літературної мови, як гнучкість, ясність, точність. Насамперед авторитетами у цьому ракурсі є письменники, менше — граматики та інші теоретичні праці [1: 399]. Визначальна роль саме поколінь мовців та їхніх авторитетів на кожному етапі розвитку мови, які урегульовують лексичну та граматичну сторони літературних мов, працюють як національний колектив під «тиском вимог до соціальної сталості способів мовлення» на формування численних жанрових та індивідуалізованих різновидів мови [1: 467].

Засади *рівневої лінгвостилістики* акад. Булаховський виклав у контексті історії літературної мови. І хоча найважливіші теоретичні й практичні аспекти цього важливого для лексикології, лексикографії та лінгводидактики питання закладено переважно на матеріалі російської літературної мови, утім відповідні глибокі новаторські праці визначили вивчення системи і структури української літературної мови. У курсі загального мовознавства Л.А. Булаховський передумови диференціації мовних стилів бачив насамперед на рівні лексичного складу мови, забарвленні слів «оціночними моментами» (урочисті, поетичні, ввічливі, лайливі, витончені, вульгарні, серйозні, жартівливі тощо), які виявляються на тлі «нейтральних відносно чуття». Спираючись на дослідження словникового складу мови й досвід укладання словників, дослідник переконує в тому, що «стилістичні (настановні) мовні сфери практично є не такі відмежовані одна від одної» [5: 89].

Як зазначено вище, ще на межі 20—30-х рр. ХХ ст. Л.А. Булаховський запропонував класифікацію стилістично забарвленої лексики, яку було покладено й в основу навчальних курсів. Наголошуючи на умовності такої диференціації, дослідник виокремлював:

1) *загальноповсякденні та загальнозрозумілі* слова, серед яких виділяв *специфічно-побутову* лексику, або побутові слова, характерні для мови прози,

белетристики (з розрізненням чужомовних та російських побутових слів, екзотизмів та етнографізмів). Властиво, що побутову лексику характеризував як таку, що певна її частина має на собі відбиток соціального забарвлення (селянська, поміщицько-дворянська, новітня для періоду початку ХХ ст. — індустріально-технічна);

2) *термінологічну* лексику, зокрема *термінологічно-побутову*, тобто таку, що додає до прозових творів специфічний колорит (етнографічний, жартівливий). Факт уведення такої лексики до художніх творів пояснював як розвитком самого життя, так і рівня освіченості читача;

3) *емоційну афективно забарвлену* лексику: власне емоційну; лайливу; згрубілу; вульгаризми, афективно-фамільярну лексику; поетизми, або лексику з емоцією поетичності (урочистості, ніжності, ласкавості, фамільярності, гумору, жартівливості, ввічливості);

4) *специфічно-книжну* лексику наукової прози та *абстрактну* лексику [3: 35—57; 10].

Важливе значення для рівневого аналізу художніх творів, листування письменників (а у творчому доробку науковця є ретроспективні розвідки про епістолярний стиль [10]) мала класифікація лексики і фразеології за територіальним і соціальним походженням: діалектизми (діалектна лексика), селянська лексика, народна побутова лексика, семінаризи, канцеляризи, арготична лексика [10: 240—290], а також у діахронному аспекті — архаїзми, неологізми, церковнослов'янські [3: 35—57; 10: 291—342].

Розрізняючи лексику літературної мови за забарвленням, чуттям, Леонід Арсенійович зауважив про потребу диференціювати категорійні ознаки мови (правда, цим поняттям він не послуговувався; це вже сучасне трактування, у тексті ж «Нарисів» зазначено про загальне розрізнення значень). Серед таких — поетичне і прозаїчне («не тільки як словесний матеріал, з якого створюються жанри», а насамперед поетичне як те, що промовляє до чуття та уяви; прозаїчне — переважно розсудкове, інтелектуальне). Як опозиційну категорію слів подано урочисті й вульгарні.

Саме на останній з оцінок зупинемося детальніше. Якщо в урочистих словах спостерігаємо, що цей відтінок прямо зв'язаний із поняттям (наприклад, у слів *батьківщина*, *прапор*, *слава*), то вульгарні є носіями соціальних моментів, зокрема «низького».

У певній частині підручника «Русский литературный язык первой половины XIX века. Лексика и общие замечания о слоге» (1957) простежуємо зміну соціально-часових оцінок: у період діяльності академіка Булаховського усе знижене, пов'язане з чужим для літературного вжитку, з етичною оцінкою «поганий тон», маркується як вульгарне. Ця характеристика ближча до етимологічного значення латинського *vulgaris* 'звичайний, простий', а не енциклопедичного потрактування вульгаризму як чогось грубого, брутально-лайливого в літературній мові [14].

До проблеми вульгаризації один із основоположників української лінгвостилістики звертався не раз. Відповідні фрагменти його статей, розділів у підручниках виявляють часові зміни в аксіології, сприйманні

семантики та оцінного ореолу слова. Наприклад, у «Курсі російської літературної мови», виділяючи вульгаризми з-поміж класів стилістично маркованих слів, Леонід Арсенійович, по-перше (історико-культурний чинник), зауважив про те, що це лексичний клас, в історичній ретроспективі пов'язаний із т. зв. «буршикозним способом мови», з манерою спілкування семінаристів, а отже, з середовищем, де змішувалася мова різних соціальних кіл — «висока» і «низька»; по-друге (психолінгвальний чинник), із власне стилістичного погляду варваризми є проявом дурного або фамільярного тону, невміння чи небажання мовця залишатися в колі «пристойної лексики літературної мови» [3: 38—39]. Серед прикладів російського лексикону наведено слова на зразок *халтура*, *шамати*, *підхарчуватися* тощо. Аналогічні слова в сучасному українському лексикографічному реєстрі мають ремарку *розм., діал.*, і відповідники слів *пузо* (*брюхо*), *під'їхати* ('до кого-небудь підійти з пропозицією, знайти підхід до кого-небудь') і до сьогодні зберегли відтінок фамільярності. Отже, з часом стилістичне маркування т. зв. вульгаризмів або не змінилося, або в оцінці стилістичної градації дещо нейтралізувалося, «пом'якшилося».

Деякі застереження щодо емоційного та афективного значень морфологічних форм дієслів та займенників [5: 193—194], подані в «Нарисах», учений розвивав на історичному російськомовному матеріалі, зауважуючи про стилістичні функції епітетів, прикладкових конструкцій, дієслів, займенників, прислівників, вигуків і часток [10: 440—487].

Увага Леоніда Арсенійовича була прикута й до проблеми стилістичного синтаксису. У ретроспекції він представив особливості застарілих і стилістичних (естетичних) норм порядку слів у текстах XVII—XIX ст., пов'язаних із контактністю — неконтактністю слів у реченнях: висунутий наперед родовий відмінок іменника як засіб стилізації ділової мови, як властивість поетичної мови певного періоду; розташування дієслова в кінці речення як засіб ритмічної організації мови; розташування дієприкметника, прикметника та присвійного займенника за іменником як прийом ритмізації та увиразнення ознаки та ін. Із стилістичного синтаксису російської літературної мови початку XIX ст. найбільша увага прикута до явища «вільна непряма мова» у функції засобу оповідання, до прикладки в мові поезії, культивування займенника 3-ї особи, до спадних порівнянь.

На особливу увагу заслуговує диференціація прийомів стилістичної інтимізації у поетів та белетристів: 1) звертання до героїв оповідання як вираження авторського співчуття до того, що вони думають, переживають; 2) наказовий спосіб як запрошення читача подумати, зважити, оцінити те, що повідомляє автор; 3) оповідна функція займенника *ми*; 4) уявний діалог між читачем та автором [11: 424—443, 444—463]. У підручнику «Курс російської літературної мови» (1949) академік Булаховський залишив зауваги про стилістичний відбір синтаксичних засобів, зокрема еліптичних речень, стилістичних фігур — плеонастичних, анаколупів як спеціальних, художньо обґрунтованих порушень звичай-

них, правильних конструкцій, хіазм, синтаксис усної та писемної мови, вплив жанру мови на його синтаксичну структуру.

Стилістика тексту. Рівнева лінгвостилістика в потрактуванні Л.А. Булаховського прислужилася до формування деяких текстових категорій. У його науковому доробку є праці, виконані на межі теорії словесності та мовознавства. Саме їм завдячуємо, коли йдеться про початки в обґрунтуванні текстових категорій «ритмічність мови», «інтимізація» (на сьогодні найширше ця проблема розкрита у праці А.В. Корольової [13]), «повістевість», «прозаїзм».

Ще у 30-ті рр. ХХ ст. в одній із лекцій з «Основ мовознавства» вчений акцентує увагу на ритмічності мови [9]. Поряд із фонетичними властивостями ритму мови виділяє роль тональності, яка «підкреслює загальну природу цілої думки, висловленої в реченні» [9: 124]. Характеристичні функції тональності диференціює як тональність перелічування, заспокоєння, зворушення; підкреслює властивість тональності передавати настроєві стани мовців.

У цей же період у розвідці «Максим Рильський — поет-патріот» (1946) актуалізує питання «ритмомелодичної організації складних масивів» вірша, про яку йдеться з опертям на поняття *тон*, *домінанта*, із застосуванням оцінних кваліфікацій щодо ідіостилю поета — просторовість, емоційність, легкість, гармонійність, витонченість, естетичність. На особливу увагу у творчості поета, на думку вченого, заслуговують періоди («будови надстрофічні», «великі віршові єдності»). За будовою вони «класично прозорі попри свій просторовий обсяг, до того дуже цікаві своєю стрункістю, зокрема у тих випадках, коли поет відходить від системи звичайних фраз-рядів (анафоричного типу)» [4]. Рильський, за відзначенням дослідника, «займає своє почесне місце не тільки як багата художня індивідуальність, але й як майстер мови, що прекрасно володіє всіма засобами народної мови в її живих фактах і в її так само живих творчих тенденціях. Він довів як поет з усією переконливістю факту, що українська мова має все потрібне для повного, художнього висловлення як ідей, образів, емоцій, що органічно зросли на рідному українському ґрунті, так і всього, що зросло на ґрунтах чужих: від культури Сходу до холодної витонченості французького класицизму XVII віку» [Там само]. У зазначеній праці використав метод контекстуального аналізу, спрямований на визначення ваги окремих мовних категорій, що мав широке впровадження в подальшому багатьма науковцями.

Згодом, у 40-х рр. ХХ ст., акад. Булаховський обґрунтував широке й вузьке розуміння поняття *інтимізація* («Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка», 1942). Саме в зазначеній статті запропонував під такою «настановою» розуміти «художні засоби щільніше зблизити самого поета із зображуваним», а також «своєрідне збудження читача — поділити з автором елементи його творчої праці, ближче ввійти в коло його почуттів і настроїв, зробившись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору» [2: 573]. Цю лінгвостилістичну (вживає

саме це означення — С. Б.) особливість української мови характеризує як можливість «за допомогою займенника **той, та, те (отой, ота)**, вжитого не в прямому його — вказівному значенні, створити значення своєрідної умовної аперцепції — перекинути місток від слухача або читача до предмета як такого, що може був колись знайомий, може стосується до кола вражень трохи забутих, але порівняно легко відновлюваних, як такого, що про нього якимось-то знають саме вони обоє — той, хто говорить (пише), і той, хто слухає (читає)» [2: 573]. Отже, на прикладі мови Шевченка дослідник уперше в українському мовознавстві говорить про психологічну функцію займенника, який збуджує уявлення, емоції, стає у контексті носієм психологічного змісту (згадування, пригадування чогось).

Крізь усю теорію *стилю*, якою вона могла бути в перші десятиліття ХХ ст., Леонід Арсенійович провів і константу вибору та компонування мовних засобів виразності й ідею психологічної основи творчості письменника, психологічного забарвлення задуму, психологічної глибини власного цілого в кожного автора.

На теренах Києва науковець зініціював створення фундаментальної праці «Курс сучасної української літературної мови» (1951), редактором якої був. Свій величезний досвід та ерудицію спрямував і на такі вагомі праці, як дослідження мови українських письменників-класиків (Т. Шевченка, М. Рильського [4] та ін.), що дали підстави вважати вченого фундатором школи історії літературної мови і лінгвостилістики в Україні.

На сьогодні теоретичні засади праць Л.А. Булаховського в галузі загального мовознавства, історії літературної мови та стилістики сприймаються так само сучасно, як і сто років тому. Вони не втрачають актуальності, адже книжна культура, стимульована естетичними потребами людини, у кожний час має свої прояви, особливості, підходи до вивчення яких чи то вдосконалюються, чи то оновлюються, варіюються, відображаючи дослідницький почерк наукової мовної особистості. Осягнення наукового доробку фундаторів української лінгвостилістики уможливорює побудову наукознавчої парадигми розвитку знання про стиль і час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Київ, 1975. Т. 1. Загальне мовознавство.
2. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Київ, 1977. Т. 2. Українська мова.
3. Булаховський Л.А. Курс русского литературного языка. Киев, 1949.
4. Булаховський Л.А. Максим Рильський поет-патріот. *Вибрані праці: в 5-ти т.* Київ, 1977. Т. 5. С. 594—600.
5. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Київ, 1955.
6. Булаховський Л.А. Основи мовознавства. Харків, 1928—1929.
7. Булаховський Л.А. Основи мовознавства. Лекція II. Соціальна природа мови. Харків, 1931. С. 33—35.
8. Булаховський Л.А. Основи мовознавства. Лекції III—IV. Стилiстичні засоби мови. Харків, 1931. С. 36—60.
9. Булаховський Л.А. Основи мовознавства. Лекція VI. Ритмо-мелодика. Харків, 1931. С. 121—133.
10. Булаховський Л.А. Русский литературный язык первой половины XIX века. Лексика и общие замечания о слоге. Киев, 1957.

11. Булаховский Л.А. Русский литературный язык первой половины XIX века. Киев, 1948. Т. 2. С. 424—463.
12. Єрмоленко С.Я. Лінгвостилістика в контексті загального мовознавства. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 20—27.
13. Корольова А.В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті. Київ, 2002.
14. Ленець К.В. Вульгаризм. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 84.

REFERENCES

1. Bulakhovsky, L.A. (1975). Selected works in five volumes. Vol. 1. General linguistics. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Bulakhovsky, L.A. (1977). Selected works in five volumes. Vol. 2. Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
3. Bulakhovsky, L.A. (1949). The course of the Russian literary language. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Rus).
4. Bulakhovsky, L.A. (1977). Maxim Rylsky poet-patriot. *Selected works in five volumes*, 5, 594—600. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
5. Bulakhovsky, L.A. (1955). Essays on general linguistics. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr.).
6. Bulakhovsky, L.A. (1928—1929). Fundamentals of Linguistics. Kharkiv: Vseukrayins'ky zaochny instytut narodnoyi osvity (in Ukr.).
7. Bulakhovsky, L.A. (1931). Fundamentals of Linguistics. Lecture II. The social nature of language. P. 33—35. Kharkiv (in Ukr.).
8. Bulakhovsky, L.A. (1931). Fundamentals of Linguistics. Lectures III—IV. Stylistic means of language. P. 36—60. Kharkiv (in Ukr.).
9. Bulakhovsky, L.A. (1931). Fundamentals of Linguistics. Lecture VI. Rhythmic melody. P. 121—133. Kharkiv (in Ukr.).
10. Bulakhovsky, L.A. (1957). Russian literary language of the first half of the XIX century. Vocabulary and general notes about syllables. Kyiv: Izd-vo KGU im. T.H. Shevchenko (in Ukr.).
11. Bulakhovsky, L.A. (1948). Russian literary language of the first half of the nineteenth century. Kyiv: Radyans'ka shkola. Vol. 2. P. 424—463 (in Ukr.).
12. Yermolenko, S.Ya. (2017). Linguistics in the context of general linguistics. *Linguistics*, 4, 20—27 (in Ukr.).
13. Koroleva, A.V. (2002). Typology of narrative codes of intimation in artistic text. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU (in Ukr.).
14. Lenets', K.V. (2000). Vulgarism. *Ukrainian language. Encyclopedia*. P. 84. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 14.11.2019

Svitlana Bybyk, Doctor of Philology,
Leading researcher of the Department of Stylistics,
Culture of the Language and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

THEORETICAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN LINGOSTYLISTICS IN THE PRODUCT OF LEONID ARSENIIOVYCH BULAKHOVSKYI

The article analyzes the contribution of academic works of Academician L.A. Bulakhovskyi in the development of linguistic stylistics. The article presents the review of research in the field of language history, the theory of literature (poetics), general linguistics, modern Ukrainian literary language, and the Russian literary language of the first half of the nineteenth century, which represent the formation of theoretical and practical principles of linguistic style and its directions (structural stylistics, stylistics of artistic language, poetics, sociological stylistics, historical stylistics). The importance of worked out criteria of literary language development according to the stylistic level of language was noted; differentiation of styles; Classification of vocabulary and phraseology from a stylistic point of view, studies of stylistic syntax as an object of history of

language and stylistics; the distinction between the individual linguistic style and social style, the experience in the study of the language of the work of art in diachrony and synchrony. It was emphasized that the researcher constantly emphasized that the subject of linguistic stylistics is the semantic and emotional value of the work.

Through the whole theory of style, which she could have been in the first decades of the twentieth century, Leonid Arseniiiovych also conducted a constant choice and layout of linguistic means of expressiveness. He advocated the idea of the psychological basis of creativity of the writer, the psychological color of the plan, the psychological depth of the whole of each author.

On the territory of Kyiv, he initiated the creation of a fundamental work "The Course of Modern Ukrainian Literary Language" (1951).

Studies of the same language of Ukrainian classical writers (T. Shevchenko, M. Rylskyi, etc.) gave grounds to consider the scientist as the creator of the linguistic school of the history of literary language and linguistic stylistics in Ukraine.

Keywords: *L.A. Bulakhovskiy, linguistic style, artistic language, stylistic means of speech, rhythm melodic, intimization, poetic, vulgarism.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.013>

УДК 811.161.2'38:8-112

Т.А. КОЦЬ, доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

ПОНЯТТЄВА ПАРАДИГМА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ В АКАДЕМІЧНОМУ ПРОЄКТІ «УКРАЇНЬСЬКА СТИЛІСТИКА: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

У статті проаналізовано поняттєву парадигму публіцистичного стилю як різновиду літературної мови з погляду на концепцію енциклопедичного видання з української стилістики. Особливу увагу звернено на встановлення диференційних ознак, функцій публіцистичного стилю та його різновидів (мови преси, мови радіо, мови телебачення, мови мережі інтернету, мови реклами), висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві. Поняття публіцистичного стилю систематизовано в контексті типології мовомислення, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості.

Ключові слова: публіцистичний стиль, мова преси, мова радіо, мова телебачення, мова мережі інтернету, мова реклами.

Відділ стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України готує фундаментальне видання «Українська лінгвостилістика: енциклопедія», яке має систематизувати лінгвостилістичний термінологічний апарат у сучасній науковій парадигмі, простежити зв'язок лінгвостилістики з теорією та історією літературної мови. Ця праця передбачає інтерпретацію категорії стилю в контексті типології мовомислення, визначення підпорядкованих йому понять, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості.

Поняттєва парадигма *публіцистичного стилю* побудована на гіперо-гіпонімії зв'язках і передбачає обґрунтування статусу понять, встановлення

Цитування: Коць Т.А. Поняттєва парадигма публіцистичного стилю в академічному проєкті «Українська стилістика: енциклопедія». *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 13–26. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.013>

їхніх диференційних ознак і висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві.

Публіцистичний стиль (одне з узагальнювальних понять лінгвостилістики) в енциклопедії кваліфікуємо як функціональний різновид літературної мови, який забезпечує передавання, поширення в національно-мовному просторі суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, виконує роль утвердження і регулювання літературної норми відповідно до внутрішніх законів мови й запитів соціуму. Сталі комунікативно-прагматичні ознаки стилю: доступний, логічний виклад, уживання семантично прозорих, однозначних лексичних номінацій з виразною оцінною конотацією. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу.

Публіцистичний стиль виконує інформативну, кумулятивну функції та функцію впливу на масову свідомість суспільства. Реалізацію інформативної функції забезпечують загальнозживаний словник, який відповідно до часових запитів соціуму постійно оновлюється суспільно-політичною, науковою, релігійною, культурно-мистецькою, офіційно-діловою лексикою, а також стандартні висловлювання, фраземи (штампи, кліше). Функцію впливу на масову свідомість суспільства уможливорює ідеологічно регламентоване словесне моделювання дійсності, уживання експресивних позитивно- і негативнооцінних мовних засобів (*українолюбний, україножерський, націєтворчий*), ідеологем (*ресовєтизація, комуношовіністи, малоросіянізм*). Суть кумулятивної функції полягає у збереженні основ структурної організації мови, фіксації еволюції суспільного життя, апеляції до різних часових зрізів національно-мовної пам'яті, зокрема реактивації застарілої лексики (*світлина, мапа, шпиталь, сиротинець*), історизмів (*бандерівець, благочинець*) тощо. Показовим для цього функціонального різновиду є формування і постійне оновлення на основі загальнолітературної і спеціальної лексики (уживання її в переносному значенні) власне публіцистичного словника з виразним соціально-політичним оцінним забарвленням (*політична арена, газові артерії, президентські перегони, ракова пухлина, верховна зрада*). Засобом створення публіцистичності є трансформовані прецедентні вислови (*Українці в комунальних боргах, як у шовках; Перспективи невеселі, але світло в кінці тунелю бачу*), які є маркерами соціально-політичних пріоритетів часу.

Енциклопедичну історіографію публіцистичного стилю в українському мовознавстві починаємо з кінця XIX ст. і репрезентуємо двома напрямками — *літературно-нормативним* і *функціонально-стильовим*, засади яких було сформульовано в працях М. Гладкого, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, М. Сулими [5; 22; 23; 25].

Літературно-нормативний напрям усебічно розвиває в 60—70-х рр. XX ст. М.А. Жовтобрюх, який на прикладі часових зрізів історії української літературної мови визначає роль періодики в становленні сучасних орфографічних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних

норм, у формуванні й розвитку української спеціальної термінології, а також у стилістичному збагаченні сучасної української літературної мови [14: 21]. У 60—80-х рр. вивчення публіцистичного стилю представлено значною кількістю праць С.Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, М.М. Пилинського, В.М. Русанівського, О.А. Сербенської та ін. [9; 17; 27; 29; 30]. Це був час системного опису й різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) мови преси як зразка літературної мови.

Функціонально-стильовий аспект у вивченні мови преси ефективно розвивається в Україні з 70-х рр. ХХ ст. Як елемент стилістичної системи української мови публіцистичний стиль представлено в академічних працях [21; 36; 32], побудованих за принципом структурного аналізу публіцистичних текстів.

У 80-х рр. ХХ ст. українські мовознавці (М.М. Пилинський, Г.М. Колесник, Л.І. Шевченко та ін.) з'ясовують лінгвістичну природу жанрів публіцистичного стилю, наголошують на естетичних критеріях газетної мови. У монографіях «Мова сучасної масово-політичної інформації» (Київ, 1979) та «Особливості мови і стилю засобів масової інформації» (Київ, 1983) актуалізовано поняття розмовної лексики, словотвірного потенціалу мови, проблеми взаємодії різних функціональних стилів літературної мови. Лексико-семантичні зміни в мові преси стають об'єктом дослідження О.О. Тараненка, Д.Х. Баранника, А.П. Коваль, О.Д. Пономарева [33; 1; 17; 28].

Динаміка лексико-семантичної системи публіцистичного стилю — це пріоритетний предмет студій мовознавців 90-х рр. ХХ ст. — початку ХХІ ст.: В.М. Русанівського, Д.Х. Баранника, О.Г. Муромцевої, О.А. Сербенської, О.А. Семенюка, М.П. Кочергана, Т.А. Коць, Б.М. Ажнюка, П.П. Чучки, К.В. Ленець, Л.І. Мацько, М.П. Дудика, О.А. Стишова, М.І. Навальної, Л.В. Струганець та ін. [29; 1; 30; 20; 24].

На сучасному етапі інтенсивно розвивається комунікативний аналіз публіцистичних текстів [8; 34].

В енциклопедичному виданні буде простежено динаміку номінацій публіцистичного стилю. У працях мовознавців вони варіативні й відбивають розширення інформаційного простору України: *мова газети, газетна мова* (М. Гладкий, М. Левицький, І. Нечуй-Левицький, М. Сулима), *мова преси* (М.А. Жовтобрюх, Г.М. Сагач, Г.М. Колесник, С.В. Колесник, І.Я. Завальнюк та ін.), *суспільно-публіцистичний стиль* (І.К. Білодід), *публіцистичний стиль* (М.М. Пилинський, С.Я. Єрмоленко, К.В. Ленець, Т.А. Коць), *стиль масової преси* (І.Г. Чередниченко), *мова сучасної масово-політичної інформації* (М.М. Пилинський), *мова періодики, мова публіцистики* (М.І. Навальна), *стиль засобів масової інформації* (Г.Я. Солганик та ін.), *мова засобів масової інформації* (О.А. Стишов), *стиль засобів масової комунікації* (І.В. Стецула).

Енциклопедичний аналіз передбачає коротку довідку про історію публіцистичного стилю української мови. Цей функціональний різновид починає розвиватися в XVII—XVIII ст. із жанру полемічної літератури, у

мові якої збережено виразну «високу» (церковнослов'янську) і водночас актуалізовано «просту» (буденну) оцінну експресію. Початок ХХ ст. (період еволюції літературних мов у Європі) — новий етап у розвитку публіцистичного стилю української мови, що пов'язаний: 1) з орієнтацією на народнорозмовну мову; 2) з використанням внутрішніх потенційних можливостей мови для називання нових понять і явищ суспільного життя, а також для адаптації запозичень; 3) з відбиттям процесів розвитку літературної мови загалом і розширенням її функціональних можливостей.

Сучасні публіцистичні тексти вирізняє комунікативно-прагматична спрямованість, суть якої полягає в реалізації соціально-психологічного впливу на читачську аудиторію через переконання, навіювання, емоційне «втягування». Показовим для стилю є різнопланове суб'єктивно-об'єктивне ставлення автора до дійсності — прямого, оцінювального, ускладненого аналізом, філософськими, політичними, соціально-ідеологічними теоріями тощо.

Сфера реалізації публіцистичного стилю — засоби масової інформації, які вможливають реалізацію писемної (*мова преси*) й усної (*мова радіо, мова телебачення, мова мережі інтернету*) форм вираження, що й формують парадигму відповідних енциклопедичних термінів.

Мову преси в енциклопедії кваліфіковано як писемний різновид публіцистичного стилю, що виконує інформативну, кумулятивну (збереження інформації про еволюцію суспільного життя) функції та функцію впливу на масову свідомість, синхронно відбиває вплив екстралінгвальних чинників на тенденції розвитку літературної мови.

Жанрова й тематична різноманітність періодичних видань уможливорює мовне моделювання всіх сфер життєдіяльності суспільства залежно від мети комунікації. Інформаційні (замітка, репортаж, інтерв'ю, звіт) жанри, завдяки загальномовному словникові, різноманітним тематичним групам лексики, стислому доступному, логічному викладу, реалізують інформативну функцію публіцистичного стилю.

Аналітичні (репортаж, стаття, кореспонденція, рецензія) жанри вирізняються роздумами про події, проблеми, установленням причиново-наслідкових зв'язків й уможливають емоційно-оцінне осмислення подій, явищ суспільного життя і відповідно формування постійно оновлюваного на основі загальнолітературної та спеціальної (термінологічної) лексики публіцистичного словника з виразним оцінним соціально-політичним забарвленням (*політичні клони, корумпована економіка, фінансова залежність*). Для цих жанрів характерне поєднання нейтральних мовних засобів для висвітлення інформації й експресивних елементів. Експресивний заголовок статті розгортається в нейтральному висвітленні інформації у статті й навпаки. Власне публіцистичні мовні одиниці реалізують основну функцію публіцистичного стилю — впливу на масову свідомість суспільства. Цій функції підпорядковані лексичні (добір синонімів високої або низької експресії, антонімів), фразеологічні (трансформовані фразеологізми, афористичні заголовки), морфологічні (діє-

слова теперішнього часу, збірні іменники, абстрактні іменники) та синтаксичні (риторичні питання, парцельовані конструкції тощо) засоби мови преси. Подання інформації в доступній і зрозумілій формі забезпечують двоскладні речення з перфектним присудком, складні речення з причиново-наслідковими зв'язками та речення, ускладнені різноманітними зворотами.

Художньо-публіцистичні жанри (нарис, памфлет, фейлетон) традиційно орієнтовані на загальномовний словник та взаємодію з образними засобами художньої мови.

Мова преси серед інших форм функціонування публіцистичного стилю вирізняється стандартизованістю і передбачає багаторазове використання усталених і впізнаваних перифраз, метафор, порівнянь, прецедентних висловлювань тощо для створення оцінних парадигм ядерних часових понять.

Перші газети й часописи в Україні було створено на початку XIX ст. На мовну практику видань впливали книжна традиція, історично сформовані східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови, але вже на кінець XIX ст. виразною стає тенденція до формування єдиного загальноукраїнського літературного стандарту.

У створенні української періодики й формуванні її стилю брали активну участь видатні письменники й мовознавці: І. Франко, Леся Українка, А. Кримський, М. Гладкий, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, О. Курило, Б. Грінченко та ін. Газети і журнали тоді були єдиним джерелом інформації про суспільно-політичне життя України і світу, про національно-визвольний рух, про засади творення української державності. Це був потужний інструмент впливу на створення національно-мовної свідомості інтелігенції, яка впроваджувала відповідні ідеї в освіту в усіх куточках України.

Преса до 60—70-х рр. XX ст. — єдиний доступний для широкого загалу засіб передавання інформації, інструмент ідеологічного переконання суспільства і взірць літературної норми.

Мову радіо в енциклопедичному виданні кваліфікуємо як уснопублічну форму функціонування публіцистичного стилю, реалізовану за допомогою технічних засобів, що вможливує швидке поширення в соціумі різнопланової інформації та впливає на масову свідомість суспільства. Цей різновид публіцистичного стилю виконує суспільну комунікативну функцію, функцію об'єднання національно-мовного простору й у державі, і поза її межами. Влучне, емоційне і водночас зрозуміле для широкого загалу, коротке з прозорою й однозначною семантикою слово забезпечує донесення інформації до різних соціальних верств населення та спонукає їх до діалогу. Звучання живого слова з акустичним супроводом у підготовлених та спонтанних діалогах та монологах уможливує офіційну і неофіційну, передбачувану і ситуативну, стандартизовану і невимушену реалізацію функціональних можливостей мови [10: 45]. Мова інформаційних (репортаж, сюжет, виступ, інтерв'ю, пресконференція)

жанрів радіопередач вирізняється монологічністю, простою, доступною формою представлення різнопланової інформації, уживанням книжної (суспільно-політичної, офіційно-ділової, наукової та ін.) лексики. Завдання аналітичних (бесід, коментарів, оглядів) жанрів — привернути увагу аудиторії до найбільш важливих проблем, реалізовується через діалогічність тексту, уведення в офіційні висловлювання позитивно- і негативнооцінних, часто експресивних мовних засобів (розмовної лексики, стилістичних фігур, трансформованих фразеологізмів). Аналітичні жанри — це сфера творення на основі загальномовного словника і книжної лексики експресивно-оцінних публіцистичних засобів (*енергія національного самоствердження, кайдани імперіалізму, тріумф здорового глузду*). Художньо-публіцистичні жанри (нарис, замальовка, есе) традиційно орієнтовані на загальномовний словник та взаємодію з образними засобами художньої мови. Сатиричні (памфлет, фейлетон) жанри — рідкісне явище в публіцистиці сьогодення. Вони були незамінні в умовах, коли про негативні події суспільно-політичного життя можна було говорити лише в алегоричній формі. Можливість відкритої критики забезпечує висвітлення неприхованої оцінки явищ суспільного життя за допомогою виразних позитивно- та негативнооцінних засобів із прозорою семантикою, які є невід'ємним елементом сучасних аналітичних жанрів.

Мова радіо відбиває синхронний суспільний стан мови, розширює, удосконалює стильові засади розмовної мови, розвиває прийоми і методи дискусії, полеміки і водночас є дієвим засобом пропагування й утвердження літературної норми в національному просторі. Це інструмент інтелектуалізації, безперервного формування, корекції, зміни мовної картини світу суспільства залежно від історичних та суспільно-політичних умов і духовних засад доби, а також ідеологічних, політичних переконань адресанта. У 60—80-х рр. ХХ ст. радіо було потужним інструментом створення монолітного суспільства з радянською ідеологією. На кінець ХІХ — початок ХХ ст. — це вже засіб пропагування різних ідеологічних напрямів, авторського, суб'єктивного осмислення різнопланової інформації. Переконування адресата у «правильності» думок автора, учасника радіопередачі відбувається за допомогою емоційних, оцінних, модальних мовних засобів, прийомів інтимізації, які виконують насамперед прагматичну функцію. Мова сучасного радіо містить і комунікативну інтенцію нейтральної «інформативності», «інтерактивності», «художньої естетичності», «емоційності», «оцінності», «розкутості» [2: 56]. Визначальними ознаками сучасної мови радіо, як і будь-якого публіцистичного тексту, є проста, зрозуміла й доступна для широкого загалу форма подання матеріалу, неприхована оцінність, урівноважена експресивність, оперативне оновлення словника відповідно до зміни актуальних пріоритетів суспільного життя.

Мова телебачення в енциклопедії має таку дефініцію: усно-публічно-візуальна форма функціонування публіцистичного стилю, реалізована за допомогою телевізійних технічних засобів, що вможлиблює комунікацію

в соціумі, оперативно поширює різнопланову наочну суспільно важливу інформацію, формує культурно-ціннісну шкалу національного простору. Вплив звучання живого слова на свідомість суспільства посилюється візуальним ефектом зовнішнього вигляду, поведінки, інтонації, міміки, жестів мовця, показом кінокадрів, фотографій, графічних матеріалів, документів, ландшафту тощо. Вербальний текст цілеспрямовано інтерпретує візуальний текст. Мова телебачення — чітка, інформативна, виразна, загальнодоступна, оскільки розрахована на масову аудиторію, на всі соціальні верстви глядачів. Мова діалогів, монологів може бути офіційною і неофіційною, передбачуваною і ситуативною, стандартизованою і спонтанною залежно від жанрової специфіки та ефіру (прямого, непрямого) телепередач. Мова інформаційних (повідомлення, репортаж, відеосюжет, інтерв'ю) жанрів вирізняється монологічністю, простою, доступною формою висвітлення суспільно важливої інформації, поєднанням нейтральної загальноновживаної і книжної (суспільно-політичної, офіційно-ділової, наукової та ін.) лексики, уживанням простих синтаксичних конструкцій, називних речень. Діалог автора з телеглядачем підтримують конструкції з питаннями-відповідями (*Що нам робити в умовах глобалізації? Не забувати про традиції і не втратити самоідентифікації*), прямо і непрямо адресовані фрази (*шановні телеглядачі, Ваша думка для нас дуже важлива, звертаємо увагу всіх*), висловлення, які наголошують на зв'язок автора і глядача (*до зустрічі в ефірі, у нашій наступній передачі, чекаємо Ваших відгуків*). Завдання аналітичних (передача, бесіда, коментар, огляд, дискусія, пресконференція, ток-шоу) жанрів — влучним словом і яскравим видовищем привернути увагу аудиторії до важливих суспільних проблем, реалізовується через інтимізацію діалогів: емоційні висловлювання, образні стилістичні фігури, зворотний порядок слів у реченні, риторичні питання, вставні слова і конструкції, інтонацію, ритмомелодику, паузи, логічне наголошування, уведення в офіційні висловлювання власне публіцистичних позитивно- і негативнооцінних мовних засобів, зокрема розмовної лексики та трансформованих фразеологізмів. Аналітичні жанри — це сфера творення власне публіцистичного словника на основі загальноновживаної і книжної лексики (*диджиталізація умів, експансіоністські зазіхання, мовна війна, геополітична зрада*). Жанри художньої документалістики (створення художнього образу на основі фактичного матеріалу) традиційно орієнтовані на загальнономовний словник та взаємодію з образними засобами художньої мови.

Поняття *мова мережі інтернету* визначаємо як мову спілкування за допомогою комп'ютерних технологій, що забезпечують оперативний обмін різноплановою інформацією в усіх сферах особистого й суспільного життя. Це новий інтегрований функціональний різновид української мови (кінець 80-х рр. XX ст.), який, з одного боку, зберігає традиційні жанри (наукові, науково-популярні, публіцистичні статті, офіційно-ділові документи, художні твори) функціональних різновидів мови, а з іншого — створює нову систему текстових і мультимедійних жанрів, що

формуються в умовах інтернетної комунікації (чатах, конференціях, дискусійних групах, опитуваннях, анкетах тощо). Особливістю цієї сфери комунікації є обов'язкова наявність адресата й реципієнта, які спілкуються дистанційно, опосередковано в певній сфері суспільної діяльності (науковій, публіцистичній, правовій, релігійній, культурній, побутовій). Різноманітність інформації зумовлює активізацію, популяризацію, розширення всіх тематичних груп лексики, входження у широкий вжиток комп'ютерного сленгу (*геймер, юзер, слимак, равлик, кватирка*), специфічної лексико-семантичної сполучуваності зі сфери електронних засобів комунікації (*завантажити пошуковий ресурс, перезавантаження системи, зависання мережі, скачати інформацію, вибрати правильний режим екрану*) і формування на їхній основі публіцистичних метафоричних висловлювань (*перезавантажити владу, зависання дипломатії, скачувати ідеї, вибрати правильний режим екрану життя*). Закон мовної економії позначається на функціонуванні віддієслівних іменників (*злокалізування, забезпечення, активування*). Якісні зміни в адаптації запозичень виявлені в передаванні номенів (назв програм, сайтів, імен файлів) у процесі українізації: додаванні до них родового поняття, пошуку правильної морфологічної форми, яка б не порушувала внутрішніх законів мови, зокрема у відмінюванні, відтворенні кириличною графікою [35: 87].

Спілкування на побутовому рівні в мережі інтернету — це одна зі сфер функціонування розмовної мови в її повсякденному, часто спонтанному вияві (уживання емоційних слів, повторів, виправлень, уточнень; на синтаксичному рівні — простих, неповних, питальних, окличних речень; еліпсисів, парцельованих речень, ампліфікацій). Монологи, завдяки інтимізації мови (уведення імперативів 2 ос. одн.), часто переходять у діалоги. Використання сленгізмів, жаргонізмів, слів низької експресії руйнує естетичний критерій української мови загалом. Спільним для всіх жанрів і сфер інтернетної комунікації є чітка тенденція до редукції, зумовлена намаганням коротко викласти зміст повідомлення. Мову мережі інтернету вирізняють широке застосування скорочень, аббревіатур, піктограм для передавання емоцій, а також масштабні глобалізаційні процеси (пряме запозичення слів, калькування з англійської мови тощо), які негативно впливають на екологію літературної мови.

Сьогодні комп'ютерні мережі — це невід'ємний елемент життя кожної людини. Унаслідок максимальної відкритості, доступності, масштабності потреб соціуму, можливості здійснювати комунікативний акт анонімно, прескриптивної нерегламентованості мова мережі інтернету стає не лише випробувальною сферою для інновацій, а й інструментом руйнування літературного стандарту, зокрема написання складних слів із компонентами нових запозичень (*відео-опис, медіа-програвач, анти-вірус, анти-вірусний*; правильно: *відеоопис, антивірус, медіапрогравач*) [6: 12]. Є труднощі з усталенням граматичної норми в комп'ютерній термінології, зокрема у вживанні не властивих українській мові активних дієприкметників на **-уч(ий), -юч(ий)** (*сплячий режим* — правильно *режим сну; попе-*

реджуюче декодування — правильно *попереджувальне декодування*; *попереджуючий акт* — правильно *попереджувальний акт* тощо). Але є випадки, коли без цих форм, на думку деяких мовознавців, обійтися важко, напр.: *діючі відеокарти* [4; 18]. Актуальною для комп'ютерної терміносистеми є проблема розмежування явищ синонімії і дублетності, зокрема в спільнокореневих іменниках і дієсловах — віддієслівний іменник позначає результат, а саме дієслово — тривалу дію, пор. *вибір режиму екрана* — *вибрати режим екрана*, *експорт до країн ЄС* — *експортувати до країн ЄС*.

Поширеним у цій сфері життя мови є неприйнятне вживання приіменника *при* зі значенням 'під час' (*при аналізі* — *аналізуючи*, *при зміні* — *унаслідок зміни*, *при виконанні службових обов'язків* — *під час виконання службових обов'язків*). На синтаксичному рівні важливе правильне вживання активних і пасивних конструкцій. Частовживані трикомпонентні конструкції із суб'єктом дії в орудному відмінку у функції додатка, дієсловами пасивного стану з постфіксом *-ся* у функції присудка, об'єктом дії в називному відмінку (підмет) потребують трансформації в активні (підмет, виражений іменником у номінативі, присудок у формі особового дієслова і додаток у формі знахідного відмінка): *словник використовується користувачем* — *користувач користується словником*; *ця програма захищається законами про авторське право* — *цю програму захищають закони про авторське право*.

На стилістичному рівні спостерігаємо тенденцію до витіснення з ужитку в усіх жанрових різновидах сурядного сполучника *і* сполучником *та* (*Ця програма є простою та зручною у використанні*; *Оновлення антивірусних баз та програмних модулів відбувається швидко*). У мережі інтернету дослідники фіксують 92,3% вживання сполучника *та* і лише 7,7% сполучника *і*, що впливає на синтаксичні зв'язки у реченні [4].

На основі технічної бази інтернету формується гіпертекст з нелінійною організацією змісту повідомлення, алгоритмом розгортання (заголовки — анотація — фрагмент тексту — цілий текст) від адресанта і його нелінійним сприйняттям адресатом.

Як різновид публіцистичного стилю кваліфікуємо в енциклопедичному виданні *мову реклами*. Її основні функції — переконування широкої аудиторії в перевагах товарів споживання, різноманітних послуг, подій і явищ економічного, культурного, політичного життя для створення на них масштабного попиту. Визначальні характеристики рекламного тексту: цілісність, авторський задум, прагматичність (залучення спільного фонду знань, акцент на життєвих пріоритетах широкої аудиторії), змістовність, логічність думок, чітка лексична, граматична, стилістична залежність компонентів повідомлення, зв'язок з іншими текстами (культурна пам'ять народу). Мовні засоби психологічного впливу на суспільну свідомість посилюють візуальні, слухові, аудіовізуальні компоненти друкованої, фото-, радіо-, телереклами.

Основна мета рекламної комунікації — рекламна пропозиція, суть якої полягає у вербальному представленні відповідного предмета в най-

більш сприйнятному й привабливому для потенційного споживача вигляді. На свідомість адресата насамперед впливають ключові слова тексту (назви товарів, об'єктів, послуг, подій, політичних партій), які визначають тему і формують відповідні асоціативні зв'язки (*Ти особлива у прикрасах ZARINA; Мультиварка «VITEK». Швидко, точно, легко*). Рекламу інформує про нові тенденції різних сфер суспільного життя і впливає на мовну моду, популяризує іншомовну технічну (*ноутбук, дисплей, смартфон*), спортивну (*аутсайдер, кікбоксинг*), суспільно-політичну (*суверенітет, анексія, саміт*), економічну (*консалтинг, маркетинг, бізнесовий центр*), кулінарну (*чизбургер, гамбургер, шаурма*), культурно-мистецьку (*кліпмейкер, продюсер, шоу*) термінологію, надмір якої негативно впливає на мовну екологію. Прагматичну функцію (аргументацію необхідності вибору товару, послуг і т. ін.) у мові реклами виконують оцінні якісні й відносні, часто експресивні прикметники (*неймовірна якість, вражаючий аромат, шалений успіх, безкомпромісні ціни*) [7: 54]. Психолінгвальну функцію (спонування до певних дій) уможливають форми імперативу дієслова (*вибери, візьми, спробуй, не втрачай, не зволькай*), особові та присвійні займенники 2 особи однини й множини (*ти, ви, твій, ваш*), означено-особові речення (*Перетворіть своє життя на диво!; Відчуйте радість нових вражень!; Зроби органічний вибір!*), риторичні питання (*Чи дарувало Вам життя насолоду?; Ви хочете себе реалізувати?*), парцельовані конструкції (*Ощадбанк. Мій єдиний правильний вибір; Кава «Жокей». І кожен день у Вас чудовий настрій*). Сприймання інформації поліпшують звукові (*Чистота — чисто Тайд; У прозорому небі видно зорі. Разом ми зростаємо і розвиваємось. Банк «Прозорий»*) та лексичні (*Відомий бренд. Твій бренд; Автомобіль з найвищим ступенем безпеки. Автомобіль твоєї мрії*) повтори, які посилюють увагу адресатів на властивостях відповідних предметів. Сугестивну функцію вможливають оригінальні оцінні метафоричні образи (*Вітаміни для нервів бувають розумними; Годуйте свою техніку тільки якісним папером!*), гіперболи (*Ваші кольорові знімки перетворюють кімнату на картинну галерею*), антитези (*Peugeot 407 SW — привабливе і досконале видовище на тлі похмурого потоку великого міста*), парадокси (*Цей бізнесмен нічого не чув про ноутбуки від Квазар-Мікро. Вважає, що слони відкладають яйця*), алюзії, тобто впізнаваність у рекламному тексті усталеного загальновідомого висловлювання фольклорного, літературного або історичного походження (*Ваші гроші зростатимуть, мов гриби після дощу; Чемпіонами не народжуються — чемпіонів збирають; Скажемо палінню — прощавай!*).

Установлення контакту з адресатом відбувається у формі діалогу (уживання питальних речень із прямим зверненням і відповідями на них) (*Як далеко Ви стоїте від своєї мети? Ми знаємо шлях, що веде до справжнього успіху!; Любите картоплю? Купуйте Ратибор*).

Важливими змістовими складниками рекламного тексту є короткі номінативні речення (*Увага! Унікальна пропозиція! Вишуканість стилю. Технології успіху. Економічність; Нейрон. Збалансований захист нервової*

системи) та слогани — короткі, чіткі, зрозумілі, легкі для сприймання й привабливі формулювання головної ідеї (*З далекого моря — до рідного дому; Для тих, хто знає ціну своєму часу!*) [16: 23].

Сприймання, запам'ятовування тексту поліпшує форма його подання: римунання (*Приймай до, не страждай після!*), графічна контамінація (шрифто-, кольоровиділення, поєднання кириличної та латинської, давньої і сучасної графіки), оказіоналізми (*Зафруктуйся, голово!; Будь удома. Шопінгуй у Німеччині!*) тощо.

В основі класифікації рекламного тексту може бути: 1) рекламований об'єкт (реклама товару, фірми, послуги, події, політичної партії), 2) сфера застосування (політична, економічна, правова, культурна, релігійна, соціальна), 3) адресат (для масового споживача, для фахівців вузької сфери) [15].

Рекламна індустрія в Україні почала розвиватися на початку XIX ст. у зв'язку з розвитком промислової торгівлі та появою перших друкованих газет і часописів. Засновником однієї з перших в Україні рекламних компаній був Р. Шухевич. Він 1937 р. у Львові відкрив підприємство «Фама», яке публікувало оголошення в пресі, створювало першу телерекламу й оформлювало вітрини в містах Галичини. У 40-ві — 80-ті рр. XX ст. переважала політична реклама. З кінця 90-х рр. XX ст. активно функціонують усі її різновиди.

Відкритість, динамічність стильової норми і поняттєвої парадигми публіцистичного стилю має позитивні (постійне оновлення, розвиток словника, всебічна реалізація та апробація потенційних можливостей мови) і негативні (переформатування, дифузність жанрів, зловживання іншомовними словами, жаргонізмами, сленгом, порушення мовної норми) вияви, що спричинює не лише жанрову дифузність, але й нівелює ще одну важливу функцію публіцистичного стилю — популяризацію й утвердження в національно-мовному просторі літературного стандарту.

Отже, аналіз функціонування лінгвостилістичного термінологічного апарату в сучасній науковій парадигмі систематизує зв'язок лінгвостилістики з теорією та історією літературної мови, з'ясовує гіперо-гіпоніміїні зв'язки понять, узагальнює напрацювання вітчизняної науки та визначає перспективи її розвитку. Публіцистичний стиль — це традиційне узагальнювальне поняття лінгвостилістики, яке постійно оновлюється термінами (до традиційних термінів *мова преси, мова радіо, мова телебачення* додалися нові *мова мережі інтернету, мова реклами*), зміною їхніх дефініцій, розробленням інтегративної методики тлумачення, введенням актуального ілюстративного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д.Х. Усний монолог (загальні особливості мовної структури). Дніпропетровськ, 1969.
2. Бибик С. Оновлена стильова норма засобів масової інформації. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 72—81.

3. Бибик С.П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин, 2013.
4. Булаховський К.А. Українська мова в локалізації програмного забезпечення: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2014. 198 с.
5. Гладкий М. Наша газетна мова. *Червона преса*. 1927. № 3/4. С. 26—30.
6. Городенська К.Г. Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Київ, 2001. Вип. IV. С. 11—14.
7. Гузенко С.В. Прагмалінгвістика рекламного дискурсу. Миколаїв, 2014.
8. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти. Вінниця, 2009.
9. Єрмоленко С.Я. Мова преси. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 369.
10. Єрмоленко С.Я. Мова телебачення і радіо. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 370.
11. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (Стилістика та культура мови). Київ, 1999.
12. Єрмоленко С.Я., Колесник Г.М., Ленець К.В. та ін. Мова і час: розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. Київ, 1977.
13. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ — початок ХХІ ст.). Київ, 1970.
14. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. Київ, 1972.
15. Іванова І.Б. Українська протореклама: витоки, сутність і форми. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*. 2015. № 12. С. 78—82.
16. Ковалевська Т.Ю., Кондратенко Н.В., Кутуза Н.В. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі. Одеса, 2009.
17. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ, 1967.
18. Колесник Г.М. Слово і образ. *Культура слова*. 1978. Вип. 14. С. 35.
19. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів. Одеса, 2011.
20. Коць Т.А. Українське слово в пресі кінця ХІХ — початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми. Київ, 2018.
21. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1958.
22. Левицький М. Дещо до справи про вкраїнську письменницьку мову. *Літературно-науковий вісник*. 1909. № 8. С. 240.
23. Мова сучасної масово-політичної інформації. Київ, 1979.
24. Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. Київ, 2011.
25. Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні. Київ, 1907.
26. Особливості мови і стилю засобів масової інформації: навч. посібник для студ. фак. журн. ун-тів. Київ, 1983.
27. Пилинський М.М., Дзюбишина-Мельник Н.Я., Ленець К.В. та ін. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. Київ, 1990.
28. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: підручник. Тернопіль, 2000.
29. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Київ, 2001.
30. Сербенська О.А. Про культуру мови місцевої преси. *Культура слова*. 1988. Вип. 35. С. 35—37.
31. Сулима М. Мова української газети (фрагментик). *Червона преса*. 1927. № 3/4. С. 23—25.
32. Сучасна українська літературна мова. Стилістика. За ред. І.К. Білодіда. Київ, 1973.
33. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 23—41.
34. Худолій А.О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ — початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004.
35. Чемеркін С. Українська мова в Інтернеті. Київ, 2009.
36. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ, 1962.

REFERENCES

1. Barannyk, D.H. (1969). The oral monologue (general features of language structure). Dnipropetrovsk (in Ukr.).
2. Bybyk, S. (2016). Updated style norm of the media. *Ukrainian language*, 2, 72–81 (in Ukr.).
3. Bybyk, S.P. (2013). Oral literary language in Ukrainian culture of everyday life: monograph. Nizhyn (in Ukr.).
4. Bulakhovskiy, K.A. (2014). Ukrainian language in software localization: dis. ... Cand. philol. Sciences. Kyiv (in Ukr.).
5. Hladkyi, M. (1927). Our newspaper language. *The red press*, 3/4, 26–30 (in Ukr.).
6. Horodenska, K. (2001). Syntactic specifics of the Ukrainian scientific language. *Ukrainian Terminology and Modernity: Coll. Sciences. Wash*, IV, 11–14. Kyiv (in Ukr.).
7. Huzenko, S.V. (2014). Pragmalinguistics of advertising discourse. Mykolaiv (in Ukr.).
8. Zavalnyuk I.Ya. (2009). Syntactic units in the language of the Ukrainian press of the beginning of the 21st century: functional and pragmalinguistic aspects. Vinnytsia (in Ukr.).
9. Yermolenko, S.Ya. (2000). The language of the press. *Ukrainian language. Encyclopedia*. P. 369. Kyiv (in Ukr.).
10. Yermolenko, S.Ya. (2000). The language of television and radio. *Ukrainian language. Encyclopedia*. P. 370. Kyiv (in Ukr.).
11. Yermolenko, S.Ya. (1999). Essays on Ukrainian Literature: (Stylistics and Culture of Language). Kyiv (in Ukr.).
12. Yermolenko S.Ya., Kolesnyk, H.M, Lenets K.V. and others. (1977). Language and Time: Development of Functional Styles of Contemporary Ukrainian Literary Language. Kyiv (in Ukr.).
13. Zhovtobriukh, M.A. (1970). The language of the Ukrainian periodical press (end of XIX — beginning of XXI century). Kyiv (in Ukr.).
14. Zhovtobriukh, M.A., Kulyk, B.M. (1972). Course of Modern Ukrainian Literary Language. Part 1. Kyiv (in Ukr.).
15. Ivanova, I.B. (2015). Ukrainian proto-advertising: origins, essence and forms. *Scientific journal of M.P. Drahomanov NPU. Series 9: Current trends in language development*, 12, 78–82 (in Ukr.).
16. Kovalevska T.Yu., Kondratenko N.V., Kutuza N.V. (2009). Advertising and PR in the media space. Odessa (in Ukr.).
17. Koval, A.P. (1967). Practical Stylistics of Modern Ukrainian. Kyiv (in Ukr.).
18. Kolesnyk H.M. (1978). Word and image. *Culture of the word*, 14, 35 (in Ukr.).
19. A short associative dictionary of advertising slogans. (2011). Odesa (in Ukr.).
20. Kots, T.A. (2018). The Ukrainian word in the press of the late XIX — early XXI centuries: dynamics of literary norm. Kyiv (in Ukr.).
21. Contemporary Ukrainian Literary Language Course (1958). Kyiv (in Ukr.).
22. Levytskyi, M. (1909). Something to do with the Ukrainian writing language. *Literary and Scientific Bulletin*, 8, 240 (in Ukr.).
23. The language of modern mass political information. (1979). Kyiv (in Ukr.).
24. Navalna, M. (2011). Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the beginning of the 21st century. Kyiv (in Ukr.).
25. Nechuyi-Levytskyi, I. (1907). Current journal language in Ukraine. Kyiv (in Ukr.).
26. Features of the language and style of media: textbook. study guide. (1983). Kyiv (in Ukr.).
27. Pylynskyi, M.M., Dziubyshyna-Melnyk, N.Ya., Lenets, K.V. and others. (1990). The interaction of artistic and journalistic styles of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
28. Ponomariv, O. Stylistics of Modern Ukrainian: A Textbook. (2000). Ternopil (in Ukr.).
29. Rusanivskiy, V.M. (2001). History of the Ukrainian literary language. Kyiv (in Ukr.).
30. Serbenska, O.A. (1988). About the language culture of the local press. *Culture of the word*, 35, 35–37 (in Ukr.).
31. Sulyma, M. (1927). The language of the Ukrainian newspaper (fragment). *The red press*, 3/4, 23–25 (in Ukr.).
32. Bilodid, I.K. (Ed.). (1973). Modern Ukrainian literary language. Stylistics. Kyiv (in Ukr.).

33. Taranenko, O.O. (2003). Colloquialization, Substandardization and Vulgarization as Characteristic Phenomena of the Stylistics of Modern Ukrainian (since the late 1980). *Linguistics*, 1, 23–41 (in Ukr.).
34. Khudoliy, A.A. (2004). Dynamics of Functional Changes in the Language of American Journalism of the End of the Twentieth — Beginning of the Twenty-First Century: Abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences. Kyiv (in Ukr.).
35. Chemerkin, S. (2009). Ukrainian language on the Internet. Kyiv (in Ukr.).
36. Cherednychenko, I.H. (1962). Essays on General Stylistics of Modern Ukrainian. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 14.11.2019

Tetiana Kots, Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher of the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

CONCEPTUAL PARADIGM OF JOURNALISTIC STYLE IN THE ACADEMIC PROJECT “UKRAINIAN STYLE: ENCYCLOPEDIA”

The article analyzes the conceptual paradigm of journalistic style as a kind of literary language in the projection of writing articles to an encyclopedic edition of Ukrainian stylistics. Particular attention is paid to the establishment of differential features, journalistic style functions and its varieties (press languages, radio languages, television languages, Internet languages, advertising languages), coverage of the historiography of the relevant problem in Ukrainian linguistics. The interpretation of the style category in the context of the typology of linguistic thinking, the affirmation of the view of the history of literary language and its styles as phenomena, which are closely related to the philosophy of culture, the development of national consciousness.

We characterize the journalistic style as a functional kind of literary language, which provides the transmission, distribution in the national-linguistic space of socio-political, scientific, cultural information, performs the role of approval and regulation of the literary norm in accordance with the internal laws of the language and requests of the society. Steel communicative and pragmatic signs of style: accessible, logical presentation, use of semantically transparent, unambiguous lexical nominations with a clear evaluative connotation. The semantic-axiological mechanisms of manifestation of temporal, value, ideological, aesthetic landmarks of the epoch in connection with changes in the priorities of social and political life of the people are dynamic.

The journalistic style performs an informative, function of influencing the mass consciousness of the society and a cumulative function.

The sphere of realization of journalistic style is the media that allow the existence of written (press language) and oral (radio language, television language, Internet language) forms of expression, which form the paradigm of the corresponding encyclopedic subcategories.

Keywords: *journalistic style, press language, radio language, television language, Internet language, advertising language.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.027>

УДК 81'38

Г.М. СЮТА, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001

E-mail: siutagalia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

ВІДТВОРЕННЯ І ТВОРЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕКЛАМИ

У статті з'ясовано природу сучасної української реклами як поліаспектного дискурсу прецедентності. Констатовано її утвердження в статусі невід'ємного компонента сучасної культури й посилення її впливу на формування мовної свідомості українського соціуму. У контексті дослідження реклами як дискурсу відтворення прецедентних висловлень визначено джерела поповнення рекламного цитатного тезаурусу, простежено лінгвальні механізми інтегрування різнодискурсивних прецедентних висловлень у рекламний текст. Схарактеризовано закономірності нетрансформованого (точного) відтворення прецедентних висловлень (цитат), а також типи їхніх структурно-семантичних трансформацій відповідно до прагматичних інтенцій реклами. Окрему увагу присвячено аналізу прецедентних висловлень — лінгвоментальних одиниць сучасних рекламних текстів, описано шляхи й механізми їх ухордження в сучасну українську мовну практику.

Ключові слова: мова української реклами, цитатний тезаурус реклами, рекламний текст, прецедентне висловлення, точна цитата, трансформована цитата, оцінність цитати, прецедентне висловлення рекламного походження (рекламна цитата).

Значущість мови реклами для сучасної мовної практики та потужність її впливу на мовну культуру українського соціуму пов'язані значною мірою із специфічною природою цього дискурсу. Адже реклама — це лінгвоаудіовізуально цілісні твори з інтенсифікованим інформаційним та емоційно-естетичним впливом. Сутність кваліфікації «лінгвоаудіовізуальний» визначає інтегративний, комплексний характер реклами, у якій вербальний текст, хоч і має домінантне значення, завжди пов'язаний із зоровим та звуковим супроводом. Власне, така комплексність — один з основних чинників, що сугестивно вивисують рекламні тексти над текстами інших масмедійних жанрів, оскільки посилюють ефективність засвоєння

Цитування: Сюта Г.М. Відтворення і творення прецедентних висловлень у дискурсі української реклами. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 27–37. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.027>

рекламних слоганів і масового їх відтворення як одиниць живої комунікації: «текстовий супровід рекламних кліпів запам'ятовується й активно входить у процес будь-якого мовотворення» [1: 45]. Ситуацію гіпертрофованого наповнення сучасного українського соціокультурного простору рекламним продуктом метафорично зображено в поезії: *місто в нашійни-ку зашморгу з вигнутих колій / кліпає сонно повіками вікнами офісів / всюди реклами молитви святій кока-колі / і непорочності тампаксів-памперсів-олвейсів* (Л. Радченко).

Реклама — порівняно новий різновид мовної діяльності. Їй властива акцентована прагматичність, динамічність (оперативно реагує на зміни в житті суспільства, на появу й поширення нових ідей), часова маркованість, комунікативна орієнтованість на соціум, чутливість до текстів попередньої культури й насиченість «чужим словом» (рекламні тексти — площина ущільненого, згущеного цитування), здатність ставати текстами впливу для «своєї» культури і входити у форматі прецедентних висловлень [далі — ПВ] в актуальну мовну практику. За названими параметрами можна вибудувати матрицю пізнання мови української реклами, у якій до чільних позицій належатимуть аспекти її прецедентності (Г.Г. Слишкін [7], Н.А. Кузьміна [5], С.В. Ільєсова, Л.П. Амірі [3], М.В. Терських [10], Т.Н. Лівшиць [6], О.Ю. Карпенко [4], Л.П. Дядечко [2], Г.М. Сюта [9] та ін.).

Сьогодні прецедентність реклами — активний напрямок рецептивно-інтерпретативних рефлексій, що поєднує два тісно взаємопов'язані аспекти: 1) тексти сучасної української реклами як дискурс відтворення, реактуалізації ПВ та 2) тексти сучасної української реклами як дискурс творення ПВ, їх поширення в сучасну різностильову й різножанрову мовну практику.

У межах вивчення реклами як площини ущільненого, згущеного цитування виокремлюємо такі актуальні вектори дослідження: а) джерела поповнення цитатного тезаурусу реклами; б) механізми імплементації ПВ у рекламний текст; в) семантика й оцінність ПВ у рекламному тексті.

Жанрове походження зафіксованих у мові реклами «чужих слів» різне: її цитатний тезаурус формують висловлення літературні, фольклорні, кінематографічні, пісенні тощо.

Інтенсивне відтворення в мові сучасної української реклами **афоризмів та цитат із текстів класичної української літератури**, опертя на їхню культурну пам'ять та асоціативно-емоційну резонансність — це спосіб своєрідного ментального маніпулювання мовно-естетичними знаками національної культури, коли прогнозування позитивної лінгвореакції потенційного адресата реклами спирається на передбачувану впізнаваність знакових ПВ та емоційний відгук на них. Адже за своєю природою реклама є виразно прагматично-утилітарним, а часто й маніпулятивним дискурсом, який «використовує прийоми мовної демагогії для досягнення комунікативного і, врешті-решт, комерційного ефекту» [5: 90]. Наприклад, об'єктами цілеспрямованої мовно-ментальної маніпуляції

стають фрагменти віршів, засвоєних у межах шкільної програми з української літератури, — поезії Л. Глібова «Журба», Лесі Українки «Contra spem spero», П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить...». Попри спільну прагматику (привабити адресата) вони по-різному інтегровані в рекламні тексти, мають у них неоднакову змістотвірну й естетичну природу.

Цитату з вірша Л. Глібова використано як нетрансформований «текст у тексті», який у структуру рекламного слогана уведений штучно, адаптований тільки структурно. Його знаковий, уже афоризований зміст і лірична тональність не стали органічною основою рекламного метатексту, залишилися йому ментально «чужими». Пор.: *на концептуальній виставці летить, минає час, а молодість не вернеться, не вернеться до нас* (реклама таксі). Це підтверджує, що змістово-естетична довершеність не завжди слугує визначальним критерієм рекламного текстотворення, оскільки «жорстка утилітарна орієнтованість рекламної продукції суперечить самій суті естетичного як самоцінного» [5: 90].

Із погляду відтворення семантико-синтаксичної цілісності ПВ у рекламі депозитних послуг на порталі minfin.com.ua більш креативно використано фрагмент поезії Лесі Українки «Contra spem spero». Пор.: *ні, я більше не хочу шукати, серед лиха співати пісні. Буду на minfin.com.ua обирати. Депозити! Геть думи сумні!!!* Структурне фрагментування, текстове «розсіювання» класичної цитати, заперечна трансформація (пор.: *ні, я хочу крізь сльози сміятись — ні, я більше не хочу шукати*) не руйнують впізнаваності ПВ, а збереження прецедентного версифікаційного малюнка забезпечує передбачувану сугестивність реклами. Це переконливий зразок рекламного тексту, що влучно апелює до національної культурної пам'яті й викликає позитивний лінгвоментальний резонанс в адресатів.

Для іншої реклами на цьому ж порталі переосмислено й адаптовано до прагматики рекламованої банківської послуги відому цитату П. Тичини: *Ви знаєте, де взяти депозит у місячні весняні ночі?* (minfin.com.ua). Трансформація поетичного ПВ відбувається тільки на рівні лексичного складу, однак прецедентна граматична структура (риторичне питання) й ритмомелодійна організація зберігаються не порушено.

Іноді мотивувальним стимулом для рекламного обігрування літературної цитати слугує семантика стрижневої, семантично визначальної для неї лексеми. Показовий із цього погляду слоган соціальної реклами, яка популяризує донорство в Україні: *Ми з тобою однієї крові. Стань донором — допоможи поповнити банк крові* (<https://nv.ua/ukr/ukraine/events>). Узагальнено-образний зміст афоризму Р. Кіплінга тут звужено до конкретно-прагматичного значення. У будь-якому разі, апелюючи до культурної пам'яті ПВ, рекламний текст інтенційно націлений на позитивну лінгвореакцію адресатів реклами.

Прогнозовано позитивний резонанс зазвичай має реклама, в якій використано ПВ із **дитячої літератури** — текстів, що формують основу мовно-культурного досвіду людини в ранньому (дитячому, молодшому шкільному) віці, тобто на етапі її інтенсивного інтелектуального становлення.

А.Є. Супрун пов'язує сугестивність таких ПВ із тим, що «в дитячому віці й пам'ять краще функціонує, і душа сприймає безпосередніше та глибше» [8: 25]. Тому вони міцно закріплюються в лінгвосвідомості, закарбовуються в пам'яті й у словнику мовців і надалі активно відтворюються в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях та жанрово-стильових різновидах текстів. Зокрема, основою багатьох слоганів стали відомі, канонічні цитати з казок (*Кредити на будь-які цілі! Не золоті, а прості! Прості та прозорі умови кредитування від 0,90 грн/день* (реклама послуги кредитування); *Ростіть, гроші, великі і маленькі* (реклама депозитних послуг)), із дитячої поезії (реклама соків «Чумак») тощо.

Знакові рефлекси в мові реклами мають ПВ із *мови кіно*. Наприклад, у фармацевтичній рекламі креативно освоєно фразу *Я — Бонд. Джеймс Бонд* — вербальну візитівку головного героя екранізованої версії романів британського письменника Яна Флемінга про «агента 007». Опертя на цю структурну модель стає основним фатичним засобом у пропагуванні назальних ліків: *Я — Спрей. Нок Спрей. Сучасним людям сучасний спрей від нежитю*. У комплексі з вдало побудованим динамічним відеорядом — стилізацією образу Джеймса Бонда — вона має потужний сугестивно-інтертекстуальний резонанс, на якому постає емпатичність рекламного слогана й реклами загалом.

Переосмислення назви популярного в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. сіткому «Секс у великому місті» уможливило появу реклами *Стейк у великому місті*, яка стала брендовою для одного зі столичних ресторанів. Завдяки «ідеально» здійсненій субституції (формально взаємозамінні односкладові лексеми *секс — стейк*) не тільки викладено сутність пропонуваної інформації, а й збережено прецедентну ритміку фрази, що помножує комунікативну ефективність реклами, її привабливість для потенційного споживача.

У просторі української реклами спостережено креативне, заклично-маніпулятивне переосмислення афоризму Юлія Цезаря *прийшов, побачив, переміг* (лат. *veni, vidi, vici* — цими словами імператор повідомив про швидко здобуту перемогу над понтійським царем Фарнаком). Реактуалізацію впізнаваної прецедентної синтаксичної моделі в поєднанні з субституцією третього ключового дієслова засвідчує слоган розпродажових акцій «чорної п'ятниці»-2018 в одному з торговельних центрів Києва: *Прийшов, побачив і ...купив!* Доповнення субституції графічним знаком ... імітує ефект несподіваного спонтанного завершення фрази, і це теж універсальне впливовість реклами.

Проаналізовані приклади засвідчують, що різножанрові ПВ, використовувані в рекламних текстах як одиниці мовно-інтелектуальної гри, зазнають найрізноманітніших змін, а трансформація відомих ПВ — показова креативна тенденція формування рекламного цитатного тезаурусу. Лінгвальні механізми такої трансформації традиційні: 1) лексична субституція (заміна) змістово визначального компонента ПВ; 2) лексико-граматичне поширення / розбудова ПВ; 3) редуція ПВ [9: 123—130].

Субституція (заміна, заміщення) змістово визначального компонента ПВ зазвичай відбувається на підставі формальної або семантичної схожості двох лексем. Змістово-естетична вартісність, доречність таких субституцій залежить від мовного чуття й фахової кваліфікації копірайтерів, які мають віднайти у словнику формально «сумісний» і семантично інформативний лексичний субститут конкретного компонента ПВ. Пор.: *На старт! Увага! MARS!* (реклама шоколадного батончика «Mars»). Слоган побудований на заміщенні імператива *марш* у спортивному лозунгу *На старт! Увага! Марш!* Для мовців, у лінгвальному досвіді яких відбита культура дитячих естафет, веселих стартів тощо, цей заклик прогнозовано стане емоційно резонансним. Адже заміщення імператива *марш* (як однієї із стрижневих лексем ПВ) на фонетично суголосну (*марш* — *MARS*), формально сумірну (односкладову) назву рекламованого продукту, а також збереження прецедентної синтаксичної структури ПВ миттєво розгерметизує його асоціативну сугестивність, а отже, є максимально ефективним із погляду маркетингології.

Другий із означених вище аспектів вивчення прецедентності реклами — рекламні тексти як дискурс творення ПВ, а також функціонування ПВ рекламного походження в сучасній різностильовій і різножанровій мовній практиці.

Підтвердженням того, що реклама стала компонентом сучасної національної культури й потужним засобом лінгвоментального впливу на соціум, є помітне збільшення кількості ПВ рекламного походження в текстах різних жанрів і стилів (Ю.М. Караулов, Н.Д. Бурвилова, Г.Г. Слишкін, В.Г. Костомаров, О.А. Земська, В.В. Красних, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, О.О. Селіванова, Л.П. Дядечко, Г.М. Сюта та ін.). Це незаперечна тенденція сучасної мовної практики, проте парадигма пізнання, методика аналізу таких одиниць ще остаточно не випрацьовані. Однак і сьогодні можна констатувати актуальність вивчення цього різновиду ПВ із погляду лінгвокультурології (як носіїв часово маркованої лінгвокультурної інформації, квантів культурних знань, акумулянтів лінгвокультурного досвіду), лінгвокогнітології (як вербалізаторів базових універсальних і національних концептів), соціо- і психолінгвістики (як маркерів мовної свідомості й мовної особистості), лексики та фразеології (як одиниць активного словника та продуктивних неофразеологічних ресурсів).

Особливу евристичну цінність пізнання рекламних ПВ має, на нашу думку, пізнання соціокультурних причин та умов інтертекстуалізації рекламних слоганів, набування ними ознак прецедентності. Серед таких дослідників (Н.Д. Бурвилова, Г.Г. Слишкін, В.В. Красних, С.В. Ільєсова, Л.П. Амірі, М.В. Терських, Т.Н. Лівшиць, О.Ю. Карпенко Л.П. Дядечко) виокремлюють кілька когнітивно-комунікативних ситуацій: 1) рекламний мінітекст стає номінативно-оцінною формулою для називання осіб, предметів, явищ: *райська насолода; солодка парочка; два в одному; гумова броня*; 2) рекламний мінітекст стає формульною номінативно-оцінною реакцією на типову комунікативну чи життєву ситуацію: *не гальмує*,

снікерсуй; не дай собі засохнути; зроби паузу — з'їж «Твікс»; дівчинко моя, я завжди права; все заради жіночої втіхи; навіщо платити більше?; а я на морі; ти — не ти, коли голодний.

Переконливими прикладами входження у загальномовну практику рекламних ПВ — номінативно-оцінних формул уже кілька років є словосполука *солодка парочка* (прецедентний текст — реклама печива «Твікс»). Унаслідок активної реактуалізації в усно-розмовній практиці, у неформальному спілкуванні, також у мові публіцистики вона поступово втратила зв'язок із першоджерелом, ментально відкріпилася від прецедентного рекламного тексту й стала мовним стереотипом, формулою, походження якої для носіїв мови несуттєве [про такі явища детально див.: 5: 91]. Семантичний розвиток цього ПВ як одиниці живої комунікації відбувається завдяки розвитку домінантних для його внутрішньої форми змістотвірних архісем 'двое', 'нерозлучність', 'нероздільність'. Тому висловлення швидко прижилося в мові як іронічний перифраз-оцінка закоханих, нерозлучних друзів, пари людей, яких поєднує очевидний чи прихований спільний інтерес, заняття тощо. Пор.: *Солодка парочка: Лілія Ребрик зворушила фанів ніжністю з чоловіком* (<https://www.rbc.ua/ukr/lite/.../1573986242.html>); *Кравчук + Тимошенко = солодка парочка* (Українська правда, 25.02.2009); *«Солодка парочка»: подружжя здійснювало крадіжки у франківських квартирах* (<https://westnews.com.ua>); *Солодка парочка: Кульчинському — закон як дишло, Возняку — все в одному місці* (Джурела Трускавця, 29.11.2019).

Прикметно, що внаслідок подальшого номінативно-оцінного розвитку ПВ *солодка парочка* починає вживатися не тільки щодо осіб, а й щодо предметів і навіть географічних об'єктів, пор.: *Солодка парочка: ліжко та матрац для вашого здорового сну* (<https://www.taburetka.ua/uk-95>); *Солодка парочка: Прага і Братислава* (пропозиція від турагенції «Мандри-Подорожі» в соцмережах).

Схожі закономірності лінгвокогнітивного й номінативно-оцінного розвитку спостерігаємо також щодо рекламного ПВ *два в одному* (змістотвірні архісеми 'двое', 'одночасність вияву певної ознаки', 'єдність'), *райська насолода* (змістотвірна архісема 'те, що дає задоволення') тощо.

Семантико-оцінний розвиток рекламних ПВ як вербальних реакцій на типову комунікативну чи життєву ситуацію відбувається у двох випадках:

а) комунікативна ситуація співвідносна з сюжетом рекламного ролика, тому ПВ реактуалізується у прецедентному значенні, засоційованому з рекламною ідеєю: *а я на морі* — «я відпочиваю» (прототекст — реклама мобільного оператора «Jeans»); *свято наближається, свято наближається* — «знакова подія наближається» (прототекст — реклама безалкогольного напою «Coca-cola»); *не гальмуй, снікерсуй* — «не зосереджуйся на досягнутому» (прототекст — реклама шоколадного батончика «Снікерс»); *зроби паузу — з'їж «Twix»* — «варто зробити перерву» (прототекст — реклама

печива «Twix»); *Ти не один* (“1+1”) — формула моральної підтримки (прототекст — реклама каналу (“1+1”)); *замість тисячі слів* — слова, якими супроводжують вручення подарунка без розлогих вітальних текстів (прототекст — реклама цукерок «Rafaello»), *іноді краще жувати, ніж говорити* — неофразема зі значенням «маячня; не говоріть дурниць» (прототекст — реклама жувальної гумки «Stimogol»); *взула і забула* — «дуже зручно» (прототекст — реклама взуття); *навіщо платити більше* — «можна й варто економити» (прототекст — реклама мийних засобів «Dosia»);

б) комунікативна ситуація за сюжетом не співвідносна з прецедентною рекламою, однак уживання ПВ відбувається як реакція на ключове для рекламного тексту слово-стимул. Наприклад, прислівник *чисто* як констатація відсутності бруду, пилу тощо в багатьох занурених у рекламну культуру мовців викликає асоціацію з рекламним ПВ *Не просто чисто, а бездоганно чисто* (прототекст — реклама прального порошку «ARIEL»), ствердження *я права* — з рекламним ПВ *Дівчинко моя, я завжди права* (прототекст — реклама мийного засобу для посуду «Fairgy»). Пор. їх реінтерпретацію в різностильових текстах і комунікативних ситуаціях, які ментально не суголосні з прецедентною рекламою: *говорити українською не просто чисто, а бездоганно чисто*; *Мамо, ти була права: молоко справді гірчить. — Дівчинко моя, я завжди права (сміється)* (з побутового діалогу).

Активно переосмислювана й оцінно переакцентовувана одиниця мови масмедіа — слоган продукту «Danissimo» торговельної марки «Danon» *І нехай увесь світ зачекає*. Власне, за походженням це також реактуалізована перекладна рекламна цитата. Її англomовний прототекст з’явився у 2013 р. в рекламі пива «Корона»: *And let the world wait*. Сьогодні це популярна формула означення некоректної поведінки, неввічливості щодо інших людей, соціуму загалом. Пор.: «*І нехай увесь світ зачекає*»: *нахабна водійка стала на перехресті, щоб поговорити по телефону* (Під прицілом, 02.11.2019).

Численні приклади входження рекламних ПВ у загальномовну практику засвідчують їх актуальність як об’єктів мовної гри. Особливо показова з цього погляду усно-розмовна практика, яка миттєво реагує на влучні слогани й у жартівливо-іронічній формі та з оцінним ефектом активно обіграє їх у жартах, каламбурах, анекдотах. Зокрема, у мові сучасної молоді можна почути евфемістичне словосполучення *гумова броня* (засвоєне з соціальної реклами *Презерватив — твоя гумова броня*), *райська насолода* (засвоєна з реклами шоколадного батончика «Bounty»). Пор.: *дві пачки гумової броні, пляшка райської насолоди* (прикладі іронійно-каламбурних реактуалізацій цитуємо за працею Л.П. Дядечко). Із суголосним ігровим навантаженням рекламні ПВ вживаються також у текстах демотиваторів, інтернет-мемів, а також в анекдотах. Наприклад, іронійно-каламбурне переосмислення реклами цукерок в анекдоті відбулося завдяки виникненню асоціації за круглою формою і здатністю не м’якнути: *кольорові кульки «Скітлз» — не тануть ні в руках, ні в роті, ні в*

шлунку. *Восьмий кулькопідшипниковий завод* (прототекст — реклама льодяників «Скітлз»: *не тануть в руках, тануть у роті*). Проілюстровані контексти переконливо підтверджують базову лінгвоментальну умову сприймання естетичного змісту мовної гри на ґрунті рекламних ПВ: щоб розкодувати цю гру, реципієнт має бути представником тієї лінгвокультурної спільноти, у межах якої сформувалася прецедентність рекламного тексту. В іншому разі виникає ситуація комунікативного непорозуміння.

Активного структурно-семантичного розвитку зазнало в сучасній українській мовній практиці рекламне ПВ *ви ще не в білому? Тоді ми йдемо до вас!* (прототекст — реклама прального порошку «Tide»). За динамікою його вживання в текстах різних жанрів і стилів можна простежити закономірність еволюції рекламних одиниць, які, увійшовши в активний словник як надслівна єдність, невдовзі стають зразком синтаксичної моделі. На сьогодні за запитом *ви ще не в білому? Тоді ми йдемо до вас!* пошуковики фіксують 135 000 результатів, які демонструють найрізноманітніші варіанти точного й різноаспектно трансформованого відтворення ПВ передусім у мові публіцистики. Прикметно, що при цьому ПВ, зокрема його синтаксична модель, поступово втрачає зв'язок із прецедентним жанром реклами, стає одиницею широкого вжитку: *Ви ще комплексуєте? Тоді ми йдемо до вас!* (bezmeh.in.ua); *Ви ще не дивитесь «ПРАВОкацію»? Тоді ми йдемо до вас!* (www.mediastar.net.ua/.../6185); *Ви досі займаєтесь плагіатом? Тоді ми йдемо до Вас* (book-ye.com.ua/17.03.2016); *Вам ще не призначили ректора? Тоді ми йдемо до вас!* (<http://novaukraina.org/photoalbum/utm:1D787DD>).

Динамічність лексико-синтаксичної форми цього ПВ виявляється, зокрема, у редукції підсилювальних компонентів *ще, досі* як факультативних: *Якщо ви не будете, тоді ми йдемо до вас* (neo.investhelp.com.ua); *Якщо у вас квітучий бізнес, тоді ми йдемо до вас* (www.uspa.gov.ua/index.php).

Інші типи трансформації засвідчують лексико-граматичні моделі «*ви [ще] + атрибут, тоді ми йдемо до вас*», «*ви [ще] + предикат, тоді ми йдемо до вас*», «*ви [ще] + обставина, тоді ми йдемо до вас*» тощо. Пор.: *Ви не використовуєте SASS, тоді ми йдемо до вас* (<https://www.facebook.com/events/845603108828183>); *Ви ще не читаете? Тоді ми йдемо до вас* (bash-tankalibrary.tk/15.04.2016); *Ви ще не в Європі? Тоді ми йдемо до вас* (<http://obozrevatel.com/politics/18.12.2011>). Можна констатувати, що ПВ не тільки відтворюється, а й зумовлює інтенсивний розвиток синтаксичної конструкції в найрізноманітніших змістово-оцінних контекстних варіантах — від ментально суголосних, до дискусійно-полемічних, навіть антонімічних: *Ви ще не працюєте? Тоді ми йдемо до вас!* (www.fru.org.ua/events/22.04.2015); *Успішно працюєте? Тоді ми йдемо до вас* (Україна Молода; www.umoloda.kiev.ua/number/2734/159/95642).

Численність відтворення розглядуваного ПВ у мові публіцистики дає змогу виокремити найбільш продуктивні тематичні сфери: а) «комунальні послуги»: *Ви ще не повірили лічильник води? Тоді ми йдемо до вас!*

(vodokanal-service.kiev.ua/.../166); *Не сплачуєте за воду, тоді ми йдемо до вас* (rik.ua); *Ще не заплатили за воду? Тоді ми йдемо до Вас!* (<http://vodarivne.com/ua>); *Ваші крани без гальм? Тоді ми йдемо до вас...* (www.dnopr.gov.ua/index.php/uk/pres-sluzhba/vsi-novini/2294-1678); *Ваш будинок досі не енергоефективний? Тоді ми йдемо до вас* (vlasnyk.org.ua/escomunicipal-energy); *Маєте субсидію? Тоді ми йдемо до вас* (http://blogs.lb.ua/mykhaylo_rozhyvanov/ 327493); б) «суспільно-громадська сфера»: *Media та вибори: «Не знаєте за кого голосувати? — Тоді ми йдемо до вас!»* (<http://www.akcent.org.ua/media-ta-vybory/12.11.2015>); *Ви відчуваєте запах корупції? Тоді ми йдемо до вас!* (<http://network.org.ua/media/actions>); *Ви ще проти Яценюка? Тоді ми йдемо до вас* (times.cv.ua); 3) «соціальна реклама»: *Якщо ви ще не благодійник — тоді ми йдемо до вас!* (eveningkiev.com/article/12743); www.myvin.com.ua).

Особливу евристичну цінність має інтегрування рекламних ПВ у художні тексти. Адже, як відомо, художня мова виконує функцію естетичного «фільтра» літературної мови, тобто поетична реактуалізація рекламних ПВ може бути потрактована як своєрідний сигнал про можливість їх закріплення в національно-мовній пам'яті. Пор.: *можна до посиніння займатися черведогодженням, бо якщо Шлунок не зможе — «Фестал» допоможе* (Арсен ІЙ); *Шкідливі звички руйнують печінку. — Печінці потрібен Гепабене. Вав! І що, тепер можна не обмежуватися в шкідливих звичках, в жирному й гострому, в пігулках і в алкоголі?* (Арсен ІЙ); *я не продаю цигарок неповнолітнім. / Але чи це, справді, так, мої любі лицеміри? / Адже насправді — то тільки невеличкий популістський хід. / Насправді, щоб не продавати цигарок неповнолітнім / треба не збуджувати в них цікавості до цих незрозумілих пристроїв. / Треба лікувати причини хвороби, а не її симптоми* (Арсен ІЙ).

Вище вже йшлося про те, що реклама — не тільки прагматично зорієнтований, а й виразно часово маркований і динамічний дискурс. Він чутливо реагує на зміни в житті суспільства, на появу й поширення нових ідей, тому корпус рекламних текстів, а відтак і словник ПВ рекламного походження постійно змінюються, одні слогани втрачають номінативно-оцінну актуальність, інші входять у загальномовну практику, а згодом їх так само швидко витісняють нові одиниці рекламної мовної культури. Тобто можна константувати, що більшість рекламних слоганів — це тексти-метелики, які «стають прецедентними на відносно короткий термін і ... можуть виходити з ужитку раніше, ніж зміниться покоління носіїв мови... Але в період своєї прецедентності ці тексти мають ціннісну значущість, а угрунтовані на них ремінісценції часто використовуються в дискурсах цього відрізка часу» [7: 28]. Сучасні мовці вже не згадують популярних на початку ХХІ ст. висловлень *а ти налий і відійди* (реклама соку), *навіщо ви мене купили, якщо ви зі мною не розмовляєте* (соціальна реклама). Тому й метатексти, актуальні для періоду їхньої прецедентності, залишаються непрочитуваними. У цьому вимірі знання прецедентних рекламних текстів, оперування ПВ рекламного по-

дження є показниками причетності мовця до певної соціокультури, занурення в живу мову певної епохи.

Отже, сьогодні реклама — не тільки один із жанрових різновидів масмедійного дискурсу. Це передусім компонент сучасної культури й потужний засіб мовно-ментального впливу на соціум, формування його свідомості та естетично-ціннісних орієнтирів. Масове поширення, тиражованість реклами, яка засвоюється лінгвоаудіовізуально цілісними інформативними блоками, визначає інтенсивність її відбиття в мовомисленні сучасників, в актуальному словнику епохи. Із цього погляду дослідження прецедентності мови української реклами відкриває нові аспекти вивчення історії мови та лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурвикова Н.Д., Костомаров В.Г. Воспроизводимые сочетания слов как лингвокогнитивная и терминологическая проблема. *Филологические науки*. 2006. № 2. С. 45—53.
2. Дядечко Л.П. «Крылатый слова звук», или Русская эптология: Учебное пособие. Киев, 2006.
3. Ильясова С.В., Амири Л.П. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы. Москва: Флинта, 2009.
4. Карпенко О.П. Троянські коні телереклами: Мовні маніпуляції. Київ: Смолоскип, 2007.
5. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва: УРСС, 2004.
6. Лившиц Т.Н. Реклама в прагмалингвистическом аспекте. Таганрог, 1999.
7. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов. Москва: Academia, 2000.
8. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление. *Вопросы языкознания*. 1995. № 6. С. 17—29.
9. Сюта Г.М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ: КММ, 2017.
10. Терских М.В. Реклама как интертекстуальный феномен. Автореферат дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2003. 26 с.

REFERENCES

1. Burvikova, N.D., Kostomarov, V.G. (2006). Reproducible word combinations as a linguocognitive and terminological problem. *Philological Sciences*, 2, 45—53 (in Rus.).
2. Diadechko, L.P. (2006). “Winged Words Sound”, or Russian Eptology. Kyiv (in Rus.).
3. Iljyasova, S.V., Amiri, L.P. (2009). Language language in the communicative space of media and advertising. Moscow: Flint (in Rus.).
4. Karpenko, O.P. (2007). Trojan Horses of TV Advertising: Language Manipulation. Kyiv: Smoloskip (in Ukr.).
5. Kuzmina, N.A. (2004). Intertext and its role in the processes of evolution of poetic language. Moscow: URSS (in Rus.).
6. Livshitz, T.N. (1999). Advertising in the Pragmalinguistic Aspect. Taganrog (in Rus.).
7. Slyshkin, G.G. (2000). Linguocultural concepts of precedent texts. Moscow: Academia (in Rus.).
8. Suprun, A.E. (1995). Text reminiscences as a linguistic phenomenon. *Questions of linguistics*, 6, 17—29 (in Rus.).
9. Siuta, H.M. (2017). The quote thesaurus of Ukrainian poetic language of XXth century. Kyiv: KMM (in Ukr.).
10. Terskykh, M.V. (2003). Advertising as an Intertextual Phenomenon. Abstract of dissertation ... Cand. philol. Sciences. Omsk (in Rus.).

Статтю отримано 02.12.2019

Halyna Siuta, Doctor of Philology,
Researcher of the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: siutagalia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

REPRODUCTION AND CREATION OF PRECEDENT STATEMENTS IN THE DISCOURS OF UKRAINIAN ADVERTISING

The article deals with the nature of the language of contemporary Ukrainian advertising as a multidimensional discourse of precedent. The statement of the status of advertising as an integral component of modern culture and strengthening of its influence on the processes of formation of linguistic consciousness of the Ukrainian society were ascertained. The system integrative analysis of advertising as a discourse of active linguomental reproduction of precedent statements identified the sources of replenishment of actual advertising citation thesaurus, tracing the lingual mechanisms of integration of discursive precedent statements into advertising text.

The patterns of untransformed (exact) reproduction of precedent statements (quotations), as well as the types of their structural-semantic transformations according to the pragmatic intentions of advertising, are characterized.

It has been demonstrated that advertising has become a component of contemporary national culture and a powerful mechanism for influencing society. The mass distribution, the multiplicity of advertising, which is absorbed by complete information blocks, determines the intensity of its display in the linguistic consciousness of the society. Repeatedly broadcast on television, ad text is involuntarily fixed on the speakers' memory on visual media. The mechanisms of entry of advertising utterances into modern spoken, nonfiction, artistic language practice are connected with it.

Particular attention is paid to the consideration of precedent statements — linguistic products of modern advertising texts, ways and mechanisms of their inclusion into modern Ukrainian language practice are described.

Keywords: *Ukrainian advertising language, quotation advertisement thesaurus, advertising text, precedent statement, exact quote, transformed quote, quotation axiology.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.038>

УДК 811.161.2

М.П. БАГАН, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології та славістики,
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03150
E-mail: mtbagan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

АНГЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОМОВНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ: ПРИЧИНИ, ОСНОВНІ ВИЯВИ ТА НАСЛІДКИ

У статті досліджено особливості вживання неосвоєних та невмотивованих англійців у сучасному українськомовному просторі. Установлено негативну тенденцію до змішування засобів української та англійської мов у словотворенні, номінації та комунікації. Статус українського мовлення з домішкою невмотивованих англійців визначено як змішування кодів, а не перемикання кодів, що типове для багатомовних спільнот. Доведено, що невмотивована англізація комунікативного простору призводить до збіднення лексикону української мови, викривлення її графічних і граматичних ознак.

Ключові слова: англійців, варваризм, освоєння запозичень, англізація, перемикання кодів, змішування кодів, міжмовне перенесення.

У сучасному комунікативному просторі англійська мова має статус мови міжнаціонального спілкування. Це зумовлено передусім її вживаністю: англійську мову визнано офіційною в понад 60 країнах світу. Економічний успіх англійських країн посприяв узвичаєнню її в різних сферах людського життя: у науці, політиці, економіці, спорті, культурі, інформаційних технологіях, моді, сфері дозвілля та ін. Англійська мова впевнено утвердилася як мова науки й засобів масової інформації. Нею друкують понад 80% наукових досліджень і близько 50% щоденних газет [26: 129]. Глобалізаційні процеси, розширення культурних зв'язків, вихід комунікації у віртуальний простір посприяли ще більшому зміцненню позиції англійської мови та посиленню її впливу на інші національні мови.

Цитування: Баган М.П. Англізація сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 38–53. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.038>

У сучасному українськомовному комунікативному просторі дедалі частіше використовують елементи англійської мови впереміш із питоною лексикою. Істотно зросла кількість англiзмiв, не освоєних українською мовою, які зберігають своє іншомовне оформлення й нерідко витісняють з ужитку питомі українські лексеми. Назріла проблема дослідження змішаного українсько-англійського мовлення та його негативного впливу на структуру й словниковий склад сучасної української мови. Для збереження її ідентичності важливо сформулювати правильне ставлення суспільства до проблеми безпідставного, невмотивованого використання в українському комунікативному просторі лексичних, словотворчих та інших елементів англійської мови.

Історію проникнення англійської лексики до української мови проаналізовано в працях багатьох дослідників. Зокрема, з'ясовано об'єктивні причини запозичень і визначено основні тематичні групи англiзмiв [26; 15; 6]. Особливу увагу зосереджено на проблемі освоєння англійської лексики [3; 12], пошуку найточніших способів відтворення її українською графікою [2] та ін. Англiзми кваліфікують як потужне джерело українського сленгу, що зумовлене не так уживаністю англійської мови (широким вивченням її в школі, поглибленням міжнародних зв'язків), як популяризацією західного способу життя, бажанням молоді бути схожою на героїв відомих кінофільмів, телепередач [26: 133; 6: 258]. Більшість дослідників негативно оцінює неконтрольоване й невмотивоване вживання англiзмiв, оскільки вони обмежують словотвірні можливості рідної мови [26: 133; 7; 19: 23]. Б.М. Ажнюк застерігає насамперед від уживання орфографічних (нетранслітерованих) англiзмiв, які спотворюють «орфоепічне обличчя української мови» і створюють «загрозу граматичного переродження української мови» [2: 340]. Проте дехто з фахівців переконаний, що запозичення англійської лексики відбувається за законом об'єктивної доцільності і хвилюватися «найбільш нетерплячим борцям за чистоту рідної мови» не варто, оскільки невмотивовані запозичення «врешті-решт відпадуть як зайві» [15: 58]. У зв'язку зі стрімким зростанням кількості англiзмiв у різних сферах українського мовлення та неоднозначним ставленням науковців до цієї проблеми вважаємо за потрібне проаналізувати ґрунтовніше її глибину й можливі наслідки.

Досі не визначено статус українського мовлення з домішкою неосвоєних англiзмiв. Одні дослідники витлумачують його як зумовлене модою та євроінтеграцією «вкраплення» англiзмiв в українське мовлення [6: 259]. Інші називають «перемиканням кодів» (code switching) [1: 49; 4: 238; 14: 64], що відбувається тоді, «коли індивіди володіють двома й більше мовами (кодами) і в межах окремого висловлення можуть поперемінно їх використовувати» [4: 238]. Англiзоване українське мовлення переґукується також із відомим поняттям «макаронічної мови», що означає «механічну суміш слів чи висловів з різних мов або переінакшення їх на іноземний лад» [13: 299]. А деякі мовознавці висловлюють побоювання, що

надміру англізоване мовлення свідчить про формування нового різновиду суржиків — англо-українського [25: 72].

Мета цієї статті — з'ясувати причини й наслідки безпідставного вживання англійських слів, висловів і словотвірних моделей в українськомовному комунікативному просторі, визначити статус англізованого українського мовлення на тлі термінів *суржик*, *піджин*, *перемикання кодів*, *змішування кодів*, довести негативний вплив англізмів на граматику та писемну практику українського мовлення.

Англізми — невід'ємний складник лексики будь-якої мови. Вони проникають до різних сфер мовного вжитку й мають певні переваги. Зокрема, лаконічно позначають нові спеціальні поняття, забезпечують однакове сприйняття їх, звільняють носіїв мови від «мук» словотворення та номінування. Узвичаєні, фонетично, графічно й граматично освоєні запозичення стали нормативними одиницями української літературної мови, збагатили її виражальні можливості.

Дослідники констатують дедалі активніше проникнення англізмів до лексичної системи сучасної української мови, що зумовлено міжнародним статусом англійської мови, глобалізаційними процесами у світі, розширенням міжкультурних зв'язків, комп'ютеризацією спілкування та іншими причинами. Викликає занепокоєння не так зростання кількості англізмів у сучасній українській мові, як невмотивованість багатьох із них (адже українська мова має достатньо власних відповідників або засобів для утворення назв нових понять).

Одним з основних способів освоєння запозиченої лексики є графічний, що передбачає запис чужомовного слова питомими графічними засобами. На жаль, сучасний український інформаційний простір рясніє саме графічно не освоєними англізмами, пор.: *Щиро дякуємо організаторам ... конференції за можливість долучитися до обговорення актуальних питань e-learning* (з мережевого спілкування); *І, о щастя, їм вдалося прорубати вікно в похмурий світ fake news* (<https://telekritika.ua/uk/digital/vazhno-znat-kak-rabotajut-fejkovye-novosti/>); *Важлива ідея проєкту — опера без стін, opera for all, опера як жанр, який відкривається кожному* (Україна молода, 02.10.2019); *Битва образів total black: Шоптенко і Нікітюк одягнули схожі вбрання* (<https://1plus1.ua/novyny/bitva-obraziv-total-black-soptenko-i-nikituk-odagnuli-shozi-vbranna>). Графічно не освоєні англізми, за задумом авторів, очевидно, повинні щонайточніше передавати обсяг позначуваного поняття, а заодно й засвідчувати їхню обізнаність із новітньою термінологією. Використання латинської графіки зовсім не вмотивоване, оскільки завдяки їй слова міцно зберігають чужинський характер, мовлення стає змішаним, неестетичним, потребує додаткових зусиль для сприйняття. Більшість із понять, англійське оформлення яких прагнуть зберегти автори, можна легко відтворити українською: *fake news* — вигадані новини; *total black образи* — повністю чорне вбрання; *e-learning* — електронне навчання; *opera for all* — опера для всіх.

У мовознавстві відомі різні підходи до витлумачення статусу таких украплень: одні дослідники вважають їх поки що не адаптованими за-позиченнями, які вводять до лексики нові слова й форманти [21: 87], інші називають «неконвертованими», або орфографічними, англiзмами, які становлять «серйозну загрозу для граматичного переродження української мови» [2: 340], треті кваліфікують як *варваризми* — іншомовні або створені за іншомовним зразком слова чи звороти, що не стали загальноживаними, не відповідають нормам української літературної мови, здебільшого оформлені чужомовними графічними засобами [16: 218]. Термін *варваризм* видається найточнішим, оскільки він відображає чужинність і ненормативність неадаптованої лексеми в українськомовному просторі.

Особливо багато графічно не освоєних англiзмів серед уживаних власних назв. Зокрема, журналісти часто зберігають англomовне написання назв міжнародних організацій, рухів, проєктів, закладів, музичних гуртів, творів мистецтва тощо, пор.: *Концерт відбудеться у рамках унікального проєкту **Airbnb Animal Experience**, суть якого — дослідити життя диких тварин* (Україна молода, 02.10.2019); *Нагадаємо, **Zero Waste** — глобальний рух, який спрямований на повторне використання ресурсів* (Україна молода, 07.08.2019); *Також репер отримує прибутки від компанії таксі **Uber**, сервісу музичного стрімінгу **Tidal** та компанії розваг **Roc Nation*** (Україна молода, 09.10.2019). Таке написання цих власних назв, імовірно, можна пояснити бажанням журналістів зберегти ідентичність іншомовних онімів, виявити повагу до міжнародних організацій, стилізуватися під європейські новини або й просто невмінням перекласти чи транслітерувати чужомовні власні назви. Але повага до представників інших країн обертається неповагою до українських громадян, оскільки їм доводиться самостійно перекладати іншомовні власні назви, витрачаючи на це додатковий час. Щоб уникнути таких незручностей, деякі журналісти подають паралельно дві назви — англійську та її український переклад, що, безперечно, полегшує сприйняття тексту, пор.: *...під санкції потрапили шестеро співробітників компанії **Internet Research Agency** («Агенція інтернет-досліджень»)* (Україна молода, 02.10.2019); *Звісно, чекаємо на зустріч із акторкою в новому сезоні серіалу «**Дивні дива**» («**Stranger Things**»), але не менш цікавою видається майбутня телеадаптація роману «**Змова проти Америки**» («**The Plot Against America**») Філіни Рота; Про відкриттяповідомив у понеділок, 7 жовтня, **Центр малих планет (Minor Planet Center)**, який є підрозділом Міжнародного астрономічного союзу* (Україна молода, 09.10.2019).

Назви відомих засобів масової інформації здебільшого транслітерують, пор.: *У «**Морган Стенлі**» вважають...* (Україна молода, 14.08.2019); *повідомляє агенція «**Accoіeітed Прес**»* (Україна молода, 09.10.2019), проте зберігають англійську орфографію менш відомих видань, пор.: *Уже через кілька років вона знімалася до **Cosmopolitan**, згодом для сайту **Vogue Italia**, на обкладинку видання **Ebony*** (Україна молода, 30.07.2019).

Іншомовні назви соціальних мереж, музичних гуртів, що добре відомі в Україні, безперечно, перекладати не варто, їх рекомендують транслітерувати й відмінювати за законами української мови, пор.: *Фото зі сторінки у «Фейсбуці» Віталія Шевченка* (Україна молода, 02.10.2019); *В «Інстаграмі» тестують функцію прихованих лайків* (Конкурент, 22.04.2019); *...про це обов'язково з'явиться запис у «Вікіпедії»* (Україна молода, 14.08.2019).

Прикро, що назви деяких українських закладів і мистецьких осередків теж оформлено англійською мовою, унаслідок чого в пресі вони фігурують, немов іноземці, пор.: *Постановку готує Open Opera Ukraine за підтримки Українського культурного фонду* (Україна молода, 02.10.2019); *Участь у фестивалі взяли п'ять оркестрів: New Era Orchestra, Національний президентський оркестр, Kyiv Fantastic Orchestra...* (Україна молода, 03.09.2019); *Як Ви ставитесь до конкурентного проекту Made in Ukraine?* (Україна молода, 02.10.2019). Такі оніми не запозичені, а створені безпосередньо в Україні для того, щоб засвідчити європейський напрям розвитку. Досягати цього потрібно працею і продукцією високого рівня, а не стилізованими назвами. Англізація онімкону — прикре явище сьогодення, яке потрібно забороняти ще на етапі реєстрування назв установ, організацій, торгівельних марок.

У сфері онімотворення поширене, на жаль, і відтворення латиницею українських лексем. Такої невібагливої «європеїзації» зазнають переважно назви місцевих компаній, організацій, проектів (пор.: газета *«ProstoRabota»*, житловий комплекс *«Svitlo Park»*, житловий комплекс *«DIBROVA PARK»*, ТОВ *«Futura Hata»*, журнал *«VESNA»*, український виробник головоломок *«JakTak»*), власники яких, очевидно, прагнуть зімітувати європейський рівень компанії, її належність до світового ринку. Засоби англійської мови широко використовують у творенні телевізійонінів — назв телепередач і телеканалів, пор.: *ZOOM MUSIC (ZOOM); HARD з Влащенко (ZIK); Бурчук LIVE (OBOZ TV); DROZDOV (ZIK)*. Іноді латинськими літерами передають лише частину української назви, пор.: *ZImКнення (ZIK); перфоманс «DniПрометей Повсталий» (UA.Культура)*. Такі оніми вважають продуктом «графодеривації» [17: 2] або «віртуальної деривації» [11: 81], суть якої полягає у використанні нестандартних графічних елементів для створення примітної та прагматично потужної назви. Графодеривація, безперечно, сприяє зовнішній ефектності онімної лексики, але за бажання та вміння її можна досягти й засобами української мови.

Графічно освоєними англізмами також не варто зловживати, особливо якщо вони семантично не прозорі, не пов'язані зі спеціальними поняттями й безпідставно витісняють з ужитку питому українську лексику. Їх використовують суто для стилізації, гри, хизування знанням англійської мови тощо, пор.: *Потап: Чи використовуєш свої скіли у реальному житті?* (Танці з зірками, 13.10.2019), де *скіли* = *уміння*; *Кетті Перрі звинуватили в харасменті* (Україна молода, 16—17.08.2019), де *харасмент* =

домагання; **Атениш, атениш!** Визначилася дата проведення 10-го ювілейного Київського півмарафону (з реклами), де *атениш* = увага; Крізь **фейли** до зірок: три відверті історії від керівників *robota.ua* про **факапи** та винесені з них цінні уроки. Філософія проста: люди, які діють, неминуче **фейлять** (https://thepoint.rabota.ua/istoriyi-vid-robota-ua-pro-fakapy/?fbclid=IwAR1gpd0QgWNngSSqg-OmvrxwfUUFs5V5_g02go_eMD0Xzcruj9_UWLhxVQQ), де *фейли*, *факапи* = невдачі, помилки, промахи; *фейлити* = помилятися, зазнавати невдач; «**Велкам бек**» у трудову осінь (<https://biz.nv.ua/ukr/experts/velkam-bek-v-trudovu-osin-2491897.html>), де *велкам бек* — ласкаво просимо назад / ласкаво просимо повернутися; **Має бути рульний екшн!** (з мережевого спілкування), де *рульний* — передовий, найкращий, *екшн* — бойовик.

Варто зазначити, що англiзми нерiдко зазнають не лише графiчного, а й граматичного освоєння: iменники *скiли*, *фейли*, *факапи* в наведених вище прикладах ужито у формi множини з українськими закінченнями; дiєслово *фейлити* утворено вiд англ. *to fail* за допомогою питомого дiєслiвного суфiкса *-и-*, а прикметник *рульний* — вiд англ. *rule* прикметниковим суфiксом *-н-*. Використовуючи українськi афiкси, мовцi легко пристосовують до українськiй граматики англiйськi дiєслова, у яких немає потреби з огляду на повноцiннi питомi вiдповiдники: **розпошувати** = поширювати, розсилати; **камбекнутися** = повернутися, **пролонгувати** — продовжити, **зафрендитися** — стати друзями / подружитися, **андейтнутити** — оновити, **зачекiнитися** — вiдмититися, **iнсталювати** — установити, **юзати** — використовувати, **репостити** — пересилати. Активне вживання таких слiв, з одного боку, засвiдчує потужнiсть українськомовної асимiляцiї англiйськiй лексики, з iншого — звужене вживання питомої лексики, що загалом не бажане для будь-якiй мови.

Мiжмовна взаємодiя, як вiдомо, сприяє поширенню не лише iншомовних лексем, а й словотворчих компонентiв, що стають узвичаєними й починають поєднуватися з питомими твiрними основами, пор.: **макроспостереження**, **ультрасучасний**, **суперрухливий**, **мегапотужний**, **полiмовний**, **постосвiтний** та iн. Проте сьогоднi автори публiкацiй комбiнують не тiльки iншомовний формант iз питомою основою, а й двi рiзномовнi основи або освоєне й неосвоєне слово в межах складних назв, пор.: **Триває online-опитування** (сайт Нацiональної бiблiотеки України для дiтей); **Практична складова передбачає виконання студентами самостiйного завдання — розробка... STEM-уроку, мейкер-простору...** Розглянуто окремi етапи майстер-класiв: **органiзацiя освiтнього STEM-простору** (подiл шкiльного кабiнету на тренiнговi зони, такi як **Math-майданчик** — зона математичних напрямiв роботи, **IKT зона** — **Tech-майданчик**, ...науково-природнича зона — **Science-майданчик**, мистецька зона — **Art-майданчик** (зi статтi); **Твоємiсто.tv зiбрало iнформацiю про стрiм-заклади мiста, у яких можна скуштувати страви швидкоготування** (Твоє мiсто, 26.08.2018). Такi новотвори називають гiбридними [8: 32; 9: 14]. На думку дослiдникiв, гiбридизацiя лексики свiдчить «про механiзми виживання мови в нових культурних та соцiально-економiчних умовах» [9: 193]. Поєднання графiчно

не освоєних іншомовних і українських слів типове й для сучасного онімікону, пор. назви деяких закладів та організацій: бар «*This is Пивбар*», кампанія проти Г. Немирі «*НемиряLeaks*», етнопарк «*Гуцул Ленд*», ЖК «*Яровиця Life*», *Перша національна off-price мережа*.

Змішування різномовних сегментів спостерігаємо і в безпосередній комунікації, коли мовець уставляє у своє усне чи писемне українське мовлення англійські слова, усталені сполуки, речення, транслітеруєчи або й не транслітеруєчи їх, пор.: *Хто ще не придбав квитки, let's do it! Має бути рутьний екшн!* (з мережевого спілкування); Ю. Горбунов: — *Юрчику?* Ю. Ткач: — *I am here!* («Танці з зірками», 20.10.2019); *Для барокового митця весь світ — театр. Тож заграймо: let's play baroque!* (реклама концерту); *Keep calm and do vaccination проти Гриму* (реклама щеплень); *It's a kind of magic! Розповідаємо про мистецтво, культуру та урбаністику доступною мовою* (реклама часопису).

Посилення тенденції до пересипання українського мовлення англійськими словами й виразами зумовлює потребу фахової лінгвістичної оцінки цього явища. До змішаного українсько-англійського мовлення видаються дотичними такі терміни: *макаронічна мова, суржик, піджинізація, перемикання кодів*. Спробуємо з'ясувати, який із них найточніше відбиває суть безпідставно англізованого українського мовлення. Для цього важливо враховувати комунікативні причини зловживання англізмами, обставини спілкування, спосіб уведення іншомовних компонентів, ставлення самих мовців до змішування мов.

В українському мовознавстві, про що йшлося попереду, невинуватене вживання іншомовних компонентів кваліфікували як макаронічну мову, якою письменники наділяли марнославних художніх персонажів, що прагнули вивищитися над іншими [13: 299]. Макаронічна мова — це механічне, не завжди правильне використання іншомовних слів, що звучить комічно. Українське англізоване мовлення стає подібним до макаронічної мови тоді, коли мовці надміру захоплюються англізмами й уживають (вимовляють, пишуть) їх некоректно, мимоволі створюючи комічний ефект. Об'єднує макаронічну мову й англізоване українське мовлення деяких сучасників соціальне бажання вивищитися, засвідчити своє знання англійської мови та європейський спосіб мислення.

Є певна аналогія між англізованим українським мовленням та українсько-російським суржигом. Об'єднує їх те, що вони становлять неузусні форми мовлення, пов'язані зі спонтанним поєднанням засобів різних мов. Українсько-російський суржик й англізоване українське мовлення мають спільні позамовні чинники: домішування російських і англійських мовних засобів зумовлене прагненням мовців перейти на «більш статусну», модну мову. Проте аналізовані субмови виявляють і низку принципових відмінностей. Суржик кваліфікують як форму українського просторіччя [23: 16; 24: 46—47], тобто мовлення неофіційного, побутового. Його вважають виявом «напівмовності, а відповідно, і напівкультурності» [14: 122] і в офіційному спілкуванні уникають, тоді як англізація україн-

ськомовного простору ще не набула негативно-оцiнного ставлення в суспiльствi. Лише фахiвцiв та небайдужих людей турбує її шкiдливий вплив на систему українськi мови. Проте журналісти, політики, працівники торгiвлi, культурні діячі й навіть освітяни щедро пересипають своє мовлення невмотивованими і навіть нетранслiтерованими англiзмами на офiційному рiвнi. Складається враження, що англiзацiї не соромляться, як суржик, а навпаки, її пропагують у ЗМІ, науцi, освітi. Найприкріше, що моду на запозиченi слова прищеплюють дiтям ще зi школи. На канікули їм тепер видають не списки, а *шорт-лісти* книг для читання, у вільний від навчання час розважають рiзними *флешмобами*, *челенджами* й *iвентами*. Особливої гостроти в школі набула проблема *булінгу*, тобто цькування, приниження окремих учнів. За поведінкою дiтей наглядають *тьютори*, а не наставники. Домашнім завданням часто буває створення *лепбукiв*. А українську мову тепер вивчають за допомогою *лайфхакiв* (пор.: Хворостяний І.Г. Українська мова: *лайфхаки*. Серiя «ЗНО без зайвої напруги». Київ: Ранок, 2018). За задумом освітян, iншомовні слова, очевидно, мають надавати бiльшiй глiбини й новизни їхнім виховним заходам чи навчальним курсам, пор.: *Крута фізика: crash-course для 7 класу*; *Сторітелінг «Т.Г. Шевченко — український джедай»*; *Як спланувати та провести STEM-урок або STEM-тиждень у школі? 5 ефективних сторітелінгових вправ: ігри від Джанні Родарі для розвитку фантазії*. Отже, англiзацiя відбувається вже в школі, її активно пропагують ЗМІ та міжнародні соціальні мережі, тобто, на відміну від суржик, вона є суспiльно культивованою, модною та прийнятною.

Вiдмінність між українсько-росiйським суржиком та англiзованим українським мовленням полягає ще й у тому, що перший зумовлений недостатньо глiбоким володінням росiйською мовою, тоді як англiзують своє мовлення переважно освічені люди, які непогано знають англійську мову. Суржик обмежує комунікативні можливості мовців, які «не мають у своєму розпорядженні всiєї повноти мовних засобiв для адекватного вираження своїх думок і почуттiв», а отже «не можуть у досить багатьох ситуацiях публічного спілкування не відчувати внаслідок цього своєї неповноцiнності» [23: 27], тоді як використання англійськi лексики, на думку тих, хто нею послуговується, допомагає передати якiсь особливі семантичні вiдтiнки, які складно висловити українською мовою.

Варто зважити ще й на те, що суржиком називають поєднання елементiв двох спорiднених мов, а українська й англійська мови не є спорiдненими. Чи можна вважати це запорукою того, що їм не загрожує змiшування й спотворення типологiйних ознак? Насправді тiсні контакти неспорiднених мов також призводять до формування особливих змiшаних мов. Зокрема, до них належать пiджини — мови, що виникають унаслідок пристосування мов поневолених народiв до мови загарбникiв для вироблення спiльного засобу порозуміння. Пiджинам властива запозичена лексика, місцеві вимови й словотвір, спрощення граматичної структури

та словника [18: 4]. Основною причиною «виникнення піджинів, які в наступних поколіннях мовців формуються в креольські мови, є відсутність національних стандартів місцевих мов, що побутують у формі численних діалектів» [14: 9]. Цілком очевидно, що термін *піджин* не відповідає суті сучасного англійзованого українського мовлення, оскільки українська мова має загальнолітературний стандарт, розвинену лексичну, граматичну та лексикографічну базу.

У сучасному закордонному мовознавстві на позначення грамотного почергового використання засобів різних стандартизованих мов широко використовують термін *перемикання кодів* (code switching) [27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37 та ін.]. До наукового обігу його введено в середині ХХ ст., проте особливе зацікавлення кодовим перемиканням та пов'язаними з ним практиками розвинулося в європейській лінгвістиці в останні чотири десятиліття. Дослідники пояснюють це занепадом «одномовних національних мовних ідеологій, які ставали все менш і менш реалістичними в епоху глобалізації, транснаціоналізму та міграції. Сьогодні багатомовна практика є безперечним буденним явищем, навіть у європейських національних державах, які досі вважали себе одномовними» [27]. Перемикання кодів інтерпретують як природний процес, за допомогою якого мовець змінює своє мовлення для досягнення певних цілей. Зокрема, перемикаючи код, він маскує недостатнє володіння іноземною мовою або забуття її компонентів. По-друге, перемиканням коду позначають перехід із неофіційного спілкування (рідною мовою) до офіційного (другою мовою). По-третє, перемикання коду типове для контролю батьків за дітьми. По-четверте, перемикання коду практикують, щоб зрівняти різномовних мовців у конкретних ситуаціях. Воно важливе також для засвідчення ідентичності та полегшення міжособистісних стосунків [32: 6; 33: 184; 36]. Отже, перемикання коду має статус прагматично спрямованого способу мовлення, типового насамперед для полікультурного комунікативного простору, і передбачає, що мовець володіє обома мовами й переходить з однієї на іншу внаслідок зміни комунікативних обставин чи намірів.

Намагання сучасних українців домішувати окремі англізми та цілі англійські фрази до свого мовлення — це не перемикання кодів, оскільки воно спрямоване не на порозуміння з представниками інших культур, а на хизування перед співвітчизниками. У мовленні українських журналістів, відомих діячів чергування англійських та українських мовних засобів хаотичне, принагідне. Воно аж ніяк не свідчить про їхню активну двомовність (за якої можливе перемикання кодів), оскільки ці люди не переходять на плавне англійське мовлення, а лише для оздоблення вплітають в українськомовні повідомлення найбільш популярні англійські вислови. Це переважно різні заклики *Let's do it!; let's go!; Don't worry, Be Happy; Try again!; Come on, don't stop!*, етикетні вислови *Hi! Bay! Sorry! You are welcome!*, емоційні вияви *Oh my God!; Oh really?; You did it; I love it!* Невмотивованість, хаотичність англійських слів і зворотів в українськомов-

ному спілкуванні дає підстави характеризувати його не як перемикання кодів, а як змішування їх, що типово для суржику.

Варто зазначити, що і в закордонних мовознавців ставлення до перемикання кодів не однакове. Переважає думка, що, перемикаючи коди, мовці свідомо роблять подвійний вибір, сумісно координуючи обидва коди [31: 499]. У такий спосіб вони розширюють свої комунікативні можливості. Водночас дослідники зазначають, що насправді перемикання кодів межує з певним різновидом мовного змішування, й диференціювати ці явища — не просто [34; 37: 5]. У багатокультурних країнах перемикання і змішування кодів — об'єктивно зумовлені способи порозуміння. Наприклад, іспансько-англійське мовлення (Spanglish), яке практикує латиноамериканська громада США, вважають особливим феноменом «межевої культури», що засвідчує істотні зрушення на землях, історично сприятливих для злиття та створення нових культур [35: 32]. Цілком закономірно, що емігранти підлаштовуються до офіційної мови своєї нової країни й практикують перемикання чи змішування кодів, проте раціональних підстав для того, щоб у своїй країні в офіційному спілкуванні зі співгромадянами змішувати рідну мову з чужою, нехай навіть дуже популярною мовою, — немає.

У зв'язку з поширеною практикою перемикання кодів у багатьох країнах постає питання про те, чи впливає вона на розвиток мов. Дехто з дослідників вважає, що, на відміну від запозичень, перемикання кодів становить такий вид мовної взаємодії, за якої кожен код зберігає свою специфіку [30: 190]. Більш переконливою видається концепція, згідно з якою перемикання кодів може слугувати «запусковим механізмом» для змін у структурі мови [28: 335]. Можливі наслідки перемикання кодів залежать від багатьох чинників: його поширеності, культурного тла, соціальних тенденцій, статусу мов, індивідуально-комунікативних потреб мовців, їхньої мовленнєвої вправності. Чергування мов може бути цілком паритетним у «стабільних ситуаціях двомовності», але може призводити й до накладання особливостей однієї мови на іншу [30: 202].

Англiзацiя українськомовного комунікативного простору спричиняє небажане перенесення графічних і словотвірних особливостей англійської мови в українську. До найочевидніших спотворень уналежнюємо такі:

- Уживання іменників у функції означення перед іншим іменником, пор.: телепередачі «**Футбол NEWS**», «**ТiВi Абетка**», етнопарк «**Гуцул Ленд**», **стрiт-артист** (= вуличний артист), **трєвел-нотатки** (= подорожні нотатки), **спiд-катання** (= швидкісне катання). В українській мові спеціалізованим засобом вираження атрибутивності є прикметник, а неспеціалізованим — постпозитивний іменник у формі родового відмінка однини. Конструкції з двох іменників, на думку дослідників, «деформують системно зумовлену граматичну норму української літературної мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника — спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення

прикметників, що дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення» [5: 4]. Відповідно до цієї граматичної норми назву телепередачі *Футбол NEWS* потрібно замінити питомим іменниковим словосполученням з узгодженим прикметником (*Футбольні новини*) або із залежним іменником у постпозиції (*Новини футболу*). Так само за англійською моделлю створено теленазву *ТiVi Абетка* (Піксель), у якій атрибутивний іменник *ТiVi* також винесено в препозицію до головного слова *Абетка*. Природніше українською мовою звучала б назва *Телевізійна абетка*, що відповідає моделі атрибутивно-субстантивного словосполучення української мови. Намагання скалькувати атрибутивні словосполучення англійської мови за допомогою одних іменників призводять до надмірного нанизування іменників, граматично не пов'язаних між собою, унаслідок чого іноді взагалі складно вловити суть позначуваного: *Будинок нуль енергії* (<https://ecotown.com.ua/slovnuk/budynok-nul-enerhiyi/>) — калька з англ. *Zero-energy building*, яку грамотно було б сформулювати як *будинок із нульовим споживанням енергії*. Питомі граматичні конструкції з відповідними прийменниками значно точніше передають відношення між певними поняттями, ніж механічно поєднані іменники за англомовним зразком, пор.: *кава-брейк* — перерва на каву, *стаф-пати* — вечірка для персоналу / працівників, *фітнес-тренер* — тренер із фітнесу.

- Написання препозитивних атрибутивних компонентів окремо попри узвичаєну в українській мові практику правопису префіксоїдів та скорочених компонентів разом, пор.: *Аудіо уроки англійської — 26 сайтів, де можна безкоштовно вивчити мову* (<https://coma.in.ua/35188?fbclid=IwAR1XLnUjGKUjizzdAZyfz70oTcDqHgiIlgph0ccx0mrd2untN8zhQv4GYpIk>); *Недорогі квартири в новобудовах економ класу* (реклама); *26 листопада, «Кібер Понеділок» — день шаленого розпродажу на сумки та чохли* (<https://moleskine.com.ua/tag/cyber-monday/>); *Промо акції: тенденції, проведення, результати* (<http://blackberry.kiev.ua/promo-aksii-tendency/>).

- Неузгодження слів за граматичною ознакою роду, пор.: *Хоумскулінг занадто складно для батьків і дитини?*

- Невідмінювання іншомовних слів, здебільшого власних назв, які за нормами української мови потрібно відмінювати, пор.: *Підписуйся на сторінку, щоб не пропустити новинки від INTERTOP* (реклама); *Культура на Львівському BookForum* (Україна молода, 4—5.10.2019); *Не ПроГав Чорну П'ятницю в Ашан!* (реклама); *Незважаючи на те, що на каво-брейк прийнято самообслуговування, організаторам все одно необхідно стежити за порядком на столах* (<http://prokavu.in.ua/pro-kavu/yak-organizuvati-kava-brejk-na-konferenciyu.html>); *До основних засобів сей.із промоушн можна віднести виставки, проспекти, каталоги, таблиці* (<https://magistr.in.ua/works/41/174083/>).

- Формування складних слів синтаксичного типу, типових для англійського мовлення, пор.: *«Подаруй мені книжку» та-інші-фрази-які-краще-не-говорити* (<https://jarinakatorozh.blogspot.com/2019/11/blog-post.html?fbclid=IwAR3wWJcZENrlswdtyXUtnesxSA0PmEtl7ZCsrbCDeqTslUqU>

rPF5wk6xUYI); Дім, у котрому заблукав час, або **світ-помер-чверть-нашосту** (<https://jarinakatorozh.blogspot.com/2017/>).

• Невмотивоване вживання великої літери, напр.: *Восьме Диво Світу у Києві! Так називає Національний Балет Грузії «Сухішвілі» світова преса. 3 Покоління! 75 Років Успіху! 100 Танцюристів та Оркестр на одній сцені! 2500 ексклюзивних Костюмів. Екзотична Хореографія і Музика, якій немає аналогів. Ви побачите Ураган Енергії! Ви запам'ятайте це Назавжди!* (реклама); *Захід проходить в рамках Форуму Людського Капіталу «Україна Майбутнього» від Освітнього Хабу міста Києва* (реклама).

Зазначені негативні наслідки англiзацiї українськомовного простору спонукали представників еколінгвістики до активного відстоювання його самобутності [10: 10; 20: 174]. Значна частина населення прагне позбутися непрозорих і складновимовних чужизмів. Небайдужі громадяни підбирають їм питомі відповідники на майданчиках <https://slovotvir.org.ua/>, у спільнотах *Мова на часі*, *Англо Суржик* на фейсбуці. Опір запозиченням не означає гонінь на всю запозичену лексику. Ідеться про можливу заміну непрозорих, фонетично й граматично чужих, складних для вимови лексем. Словотворці пропонують лише можливі відповідники, але чи стануть вони вжитковими й чи зможуть гідно протистояти словам-«зайдам» — залежить від влучності новотворів і підтримки громади, оскільки саме досвід уживання узаконює слово. Дослідники наголошують, що проблема екології духовної сфери, екології суспільних цінностей, екології мови пов'язана насамперед «із моделюванням картини світу у сфері масової комунікації» [20: 176]. Тому так важливо, щоб саме українські ЗМІ не пропагували мішаного мовлення й були прикладом дбайливого ставлення до рідної мови.

Отже, звичку певної частини українського суспільства пересипати своє мовлення невмотивованими англійськими словами і фразами або гібридними утвореннями не можна вважати практикою перемикання кодів, типовою для багатомовних країн, оскільки таке мовлення непослідовне, спрямоване не на порозуміння з представниками інших культур, а на хизування освіченістю чи європейським стилем мислення перед співвітчизниками.

Англiзацiя українськомовного комунікативного простору зумовлена низькою мовною свідомістю громадян, їхнім намаганням перейти на «більш статусну мову», що вподібнює українське мовлення з домішкою англiзмів до суржикіу й свiдчить про розвиток англiманії в українському суспільстві. Відрізняє суржик від англiзованого мовлення те, що він поширений переважно в побуті, тоді як англiзмами зловживають публічно — у ЗМІ, освіті, науці, рекламі, що спричиняє посилення англiманії.

Безпідставне використання англiзмів призводить до збiднення лексикону української мови, порушення її графічних і граматичних норм. В умовах глобалізації для збереження самобутності рідної мови, підвищення її статусу й комунікативної потужності важливо уникати неконтрольованого поширення в ній запозичень.

Стаття відкриває перспективи для вивчення інших змін у різних підсистемах української літературної мови під впливом англійської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48—54.
2. Ажнюк Б.М. Орфографічні та орфоепічні англізми в українській мові. *Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М.П. Кочергана*. Київ, 2006. С. 332—341.
3. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ — початку ХХІ ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 314 с.
4. Брага І.І. Перемикання кодів: основні напрями соціолінгвістичних досліджень. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2017. Том 25 (64). № 1. Часть 1. С. 238—242.
5. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. 2013. № 2. С. 3—12.
6. Григоренко М. Особливості процесу запозичання в сучасній українській мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2014. Вип. 61. С. 255—261.
7. Дьолог О.С. Новітні англіцизми — збагачення чи засмічення української мови? URL: <http://movo-znavstvo.com.ua>. (дата звернення: 11.10.2019).
8. Кислюк Л. Гібридні новотвори як спосіб засвоєння запозичуваної термінології. *Українське мовознавство*. 2010. Вип. 40. С. 32—37.
9. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ, 2008.
10. Ключко С.О. Поступ еколінгвістики в Україні: аналітичний огляд. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2017. Вип. 12. С. 3—18.
11. Колоїз Ж.В. Неузале словотворення. Кривий Ріг, 2015.
12. Коробова І.О. Лексико-семантичне освоєння новітніх англіцизмів у сучасній українській мові. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 2019. № 22. Т. 1. С. 109—122.
13. Ленець К.В. Макаронічна мова. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 299.
14. Масенко Л.Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ, 2011.
15. Мисечко О.Є. Історико-логічний аспект проникнення англійських запозичень у сучасну українську мову. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2000. № 5. С. 58—62.
16. Навальна М.І. Варваризми в мові сучасної української періодики. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 9. С. 217—225.
17. Попова Т.В. Графодеривація в руском словообразовании конца ХХ — начале ХХІ вв. *Русский язык: исторические судьбы и современность: Материалы 111 Международного конгресса исследователей русского языка*. Москва, 2007. С. 230—231.
18. Селіванова О. Проблема форм міксації мов у соціолінгвістиці. *Мова і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 3—10.
19. Селігей П. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 9. С. 20—28.
20. Семенець О.О. Лінгвоекотологія та проблеми мовного вираження суспільних цінностей. *Нова філологія*. 2013. № 58. С. 174—177.
21. Слобода Н.В. Графічно неадаптовані англіцизми у структурі українських синтаксичних конструкцій. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 37. С. 87—90.
22. Таран О. Англізація української мови в проекції на загальний жаргон. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2012. Вип. 14. С. 252—260.
23. Тараненко О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14—30.
24. Труб В.М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 46—57.
25. Чередниченко О. Про мову і переклад. Київ, 2007.

26. Чернікова Л.Ф., Смілик Т.І. Англiцизми в сучасній українській мові. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 152. С. 129—133.
27. Auer P. & Eastman C. M. Code-switching. *Handbook of Pragmatics*. 2010. Vol. 14. P. 1—34.
28. Backus A. Codeswitching and language change: One thing leads to another? *International Journal of Bilingualism*. 2005. Vol. 9, 3—4. P. 307—340.
29. Dewaele J.-M. & Wei L. Attitudes towards code-switching among adult mono- and multilingual language users. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2014. 35:3. P. 235—251.
30. Gardner-Chloros P. Code-switching and language contact. *Code-switching*. Cambridge, 2009. Pp. 20—41.
31. Green D.W. & Wei L. A control process model of code-switching. *Language, Cognition and Neuroscience*. 2014. 29:4. P. 499—511.
32. Ifechelobi J. Code switching: a variation in language use. URL: www.ajol.info/index.php/mjas/article/view/118506 (Accessed 11.10.2019).
33. Johnson F.L. Speaking culturally: language diversity in the United States. London, 2000.
34. Nordquist R. Learn the Function of Code Switching as a Linguistic Term. URL: www.thoughtco.com/code-switching-language-1689858 (Accessed 11.10.2019).
35. Price T. What is Spanglish? The phenomenon of code-switching and its impact amongst US Latinos. *Debut: the undergraduate journal of languages, linguistics and area studies*. 2010. Vol.1. No 1. URL: https://www.llas.ac.uk/sites/default/files/nodes/3088/Debut_vol_1_price.pdf (Accessed 11.10.2019).
36. Seckin E. Code Switching: Definition, Types, and Examples. 2019. URL: <https://owlcation.com/humanities/Code-Switching-Definition-Types-and-Examples-of-Code-Switching> (Accessed 11.10.2019).
37. Sitaram S. A Survey of Code-switched Speech and Language Processing. 2019. URL: <https://arxiv.org/abs/1904.00784> (Accessed 11.10.2019).

REFERENCES

1. Azhniuk, B. (2001). Language changes against the backdrop of decolonization and globalization. *Linguistics*, 3, 48—54 (in Ukr.).
2. Azhniuk, B.M. (2006). Spelling and orthoepic anglicisms in Ukrainian. *Language. Man. World. To the 70th anniversary of Professor M.P. Kocherhan*. P. 332—341. Kyiv (in Ukr.).
3. Arkhypenko, L.M. (2005). Foreign-language lexical borrowings in the Ukrainian language: stages and degrees of adaptation (on the material of Anglicisms in the press of the end of XX — beginning of XXI centuries): diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.01. 314 p. Kharkiv (in Ukr.).
4. Braha, I.I. (2017). Code switching: basic areas of sociolinguistic research. *Scientific notes of the Vernadsky's Taurida National University. Philology. Social communications*. Vol. 25 (64) No. 1. Part 1. P. 238—242 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. (2013). New phenomena and processes in Ukrainian word formation: dynamics or destruction of word-formation norms? *Ukrainian language*, 2, 3—12 (in Ukr.).
6. Hryhorenko, M. (2014). Features of the borrowing process in modern Ukrainian. *Visnyk of the Lviv University. Series Philology*. Vol. 61. P. 255—261 (in Ukr.).
7. Doloh, O.S. (2007). New Anglicisms — Enrichment or Littering of the Ukrainian Language? URL: <http://movoznavstvo.com.ua>. (Accessed: 10.11.2019) (in Ukr.).
8. Kysliuk, L. (2010). Hybrid words as a way of mastering borrowed terminology. *Ukrainian linguistics*, 40, 32—37 (in Ukr.).
9. Klymenko, N.F, Karpilovska, Ie.A, Kysliuk, L.P. (2008). Dynamic Processes in the Modern Ukrainian Lexicon. Kyiv (in Ukr.).
10. Klochko, S.O. (2017). The Progress of Ecolinguistics in Ukraine: An Analytical Review. *The system and structure of the Eastern Slavic languages*. Vol. 12. P. 3—18 (in Ukr.).
11. Koloiz, Zh.V. (2015). Non-visual word formation. *Kryvyi Rih* (in Ukr.).
12. Korobova, I.O. (2019). Lexico-semantic development of the newest English loanwords in the modern Ukrainian language. *Visnyk of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*, 22. Vol.1, 109—122 (in Ukr.).

13. Lenets, K.V. (2000). Macaroni language. *Ukrainian language: Encyclopedia*. P. 299. Kyiv (in Ukr.).
14. Masenko, L.T. (2011). Surzhyk: between Ukrainian and Russian. Kyiv (in Ukr.).
15. Mysecko, O.Ye. (2000). Historical and logical aspect of penetration of English borrowing into modern Ukrainian. *Visnyk of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 5, 58–62 (in Ukr.).
16. Navalna, M.I. (2012). Foreign words in the language of modern Ukrainian periodicals. *Psycholinguistics*, 9, 217–225 (in Ukr.).
17. Popova, T.V. (2007). Graphoderivation in Russian word-formation at the end of XX — beginning of XXI century. *Russian language: historical fates and modernity: Proceedings of the 11th International Congress of Russian Language Researchers*. P. 230–231. Moscow (in Rus.).
18. Selivanova, O. (2011). The problem of forms of language mixing in sociolinguistics. *Language and society*, 2, 3–10 (in Ukr.).
19. Selihei, P. (2007). Native Words vs. Loan Words in Terminology: Harmony or Conflict? *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 9, 20–28 (in Ukr.).
20. Semenets, O.O. (2013). Linguistics and problems of linguistic expression of social values. *New Philology*, 58, 174–177 (in Ukr.).
21. Sloboda, N.V. (2014). Graphically maladapted Anglicisms in the structure of Ukrainian syntactic constructions. *Linguistic research*, 37, 87–90 (in Ukr.).
22. Taran, O. (2012). Anglicization of Ukrainian in a Projection on General Jargon. *Volyn philological: text and context*, 14, 252–260 (in Ukr.).
23. Taranenko, O. (2008). Ukrainian-Russian surzhyk: status, tendencies, estimates, forecasts. *Linguistics*, 1, 14–30 (in Ukr.).
24. Trub, V.M. (2000). Phenomenon “surzhyk” as a form of speech in a bilingual situation. *Linguistics*, 1, 46–57 (in Ukr.).
25. Cherednychenko, O. (2007). On language and translation. Kyiv (in Ukr.).
26. Chernikova, L.F., Smilik, T.I. (2009). Anglicisms in modern Ukrainian. *Culture of the peoples of the Black Sea*, 152, 129–133 (in Ukr.).
27. Auer, Peter & Eastman, Carol M. (2010). Code-switching. *Handbook of Pragmatics*, 14, 1–34.
28. Backus, A. (2005). Codeswitching and language change: One thing leads to another? *International Journal of Bilingualism*. Vol. 9, 3–4. P. 307–340.
29. Dewaele, Jean-Marc & Wei, Li. (2014). Attitudes towards code-switching among adult mono- and multilingual language users. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 35:3, 235–251.
30. Gardner-Chloros, P. (2009). Code-switching and language contact. In *Code-switching*. P. 20–41. Cambridge.
31. Green, David W., Wei, Li. (2014). A control process model of code-switching. *Language, Cognition and Neuroscience*, 29:4, 499–511.
32. Ifechelobi, J. (2015) Code switching: a variation in language use. URL: www.ajol.info/index.php/mjas/article/view/118506 (Accessed 11.10.2019).
33. Johnson, F.L. (2000). Speaking culturally: language diversity in the United States. London.
34. Nordquist, R. Learn the Function of Code Switching as a Linguistic Term. URL: thoughtco.com/code-switching-language-1689858 (Accessed 11.10.2019).
35. Price, T. (2010). What is Spanglish? The phenomenon of code-switching and its impact amongst US Latinos. URL: www.llas.ac.uk/sites/default/files/nodes/3088/Debut_vol_1_price.pdf (Accessed 11.10.2019).
36. Seckin, E. (2019). Code Switching: Definition, Types, and Examples. URL: <https://owlcation.com/humanities/Code-Switching-Definition-Types-and-Examples-of-Code-Switching> (Accessed 11.10.2019).
37. Sitaram, S. (2019). A Survey of Code-switched Speech and Language Processing. URL: <https://arxiv.org/abs/1904.00784> (Accessed 11.10.2019).

Статтю отримано 29.01.2020

Myroslava Bahan, Doctor of Sciences (Philology), Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Philology and Slavic Studies,
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska St., Kyiv 03680, Ukraine
E-mail: mtbagan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

ANGLICIZATION OF MODERN UKRAINIAN COMMUNICATIVE SPACE:
CAUSES, CIRCUMSTANCES AND CONSEQUENCES

The relevance of the proposed article is due to the need for a comprehensive study of the mixing of Ukrainian and English in modern Ukrainian communicative space. In order to keep on the identity of the Ukrainian language and ensure its organic development, it is important to make the society have the right point of view on the problem of unreasonable, unmotivated use of lexical, word-forming and other elements of English in the Ukrainian media and education.

The investigation is grounded on the observation method and descriptive method, structural method (for the analysis of the structure of hybrid words) and the method of functional analysis (to determine the functional advantages of the loanwords).

The author qualifies the use of graphically undeveloped borrowings, the expansion of English word-formation models and the creation of the Ukrainian proper names with the help of English lexemes or graphs as the Anglicization of the Ukrainian communicative environment.

The paper proves that the tendency of the Ukrainians to mix English words and phrases with their own language is not code-switching, because this process is chaotic, not aimed at understanding, but flaunting. Code-switching has the status of a pragmatically oriented way of speaking, typical primarily of a multicultural communicative space and assumes that the interlocutor is a fluent speaker in both languages and may use different languages according to the communicative circumstances or intentions. There are no rational grounds for mixing mother tongue with a foreign language, even a very popular language, in official communication with nationals.

The author emphasizes that unreasonable use of English words and phrases in the Ukrainian speech leads to the impoverishment of the Ukrainian language's lexicon, distortion of its graphic and grammatical features. In the context of globalization, in order to preserve the originality of the mother tongue, increase its status and communicative power, it is important to avoid the uncontrolled intrusion of English words into Ukrainian vocabulary.

Keywords: *English loanword, foreign word, adaptation of borrowings, Anglicization, code-switching, code-mixing, language interference.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.054>

УДК 811.161.2'373

І.В. ДЕНИСОВЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,
заступник декана гуманітарного факультету, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36000
E-mail: denysovets.ira@gmail.com
<https://ORCID.ID/0000-0002-1424-1652>

АНТОНІМІЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті узагальнено теоретичні засади вивчення лексичної та словотвірної антонімії в сучасному мовознавстві. Простежено виокремлення поняття «словотвірна антонімія» у працях українських і закордонних лінгвістів. Схарактеризовано використання словотворчих префіксів і суфіксів для формування антоніміїчних відношень. Проаналізовано іменникові, прикметникові та дієслівні антоніміїчні пари, утворені двома спільнокореновими словами, протиставлення яких уможливили як питомі, так і запозичені словотворчі афікси. Установлено переважання серед спільнокоренових антоніміїчних пар префіксів із семантикою протилежності та заперечення.

Ключові слова: лексична антонімія, словотвірна антонімія, антоніміїчні відношення, антонімія словотворчих засобів, словотвірні антоніми, антоніміїчні спільнокоренові пари.

Антонімія — одна з найскладіших та поліфункційних лінгвістичних універсалій, підґрунтям якої є асоціація, побудована на контрастах, що відображають істотні відмінності однорідних явищ, предметів, дій, якостей. Антонімами вважають лексеми, що належать до однієї частини мови, означають протилежні вияви того самого явища, які взаємозаперечують, але водночас і вможливають один одного.

Термін *антоніми* вперше вжив О.М. Пешковський, який зазначив: «Ніщо так не допомагає виявити відмінність між синонімами, як добір до них антонімів, слів із протилежним значенням» [17: 175—177].

Традиційно явище антонімії подають у лексико-семантичній системі мови, хоч воно може бути представлене і в межах лексико-семантичних варіантів одного багатозначного слова (енантіосемія), і у формуванні

Цитування: Денисовець І.В. Антонімія словотворчих засобів у сучасній українській літературній мові. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 54—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.054>

протилежних змістів граматичних форм, синтаксичних конструкцій, а також оксюморонів — словосполучень, у яких лексичні значення компонентів зазвичай протиставлені однією парою сем. Протилежність спостерігаємо й у системних відношеннях фонем, що позначені в лінгвістиці терміном опозиції фонем — протиставлення двох чи більше фонем для визначення наявності чи відсутності якої-небудь ознаки. Фонологічна опозиція характеризує зв'язки деяких морфем та службових слів, є одним із засобів утворення контрастивів як стилістичних фігур. Але на фонетичному рівні антоніми не виділяють через те, що критерієм антонімії слугує структура лексичного значення мовних одиниць, якої не мають мінімальні одиниці мови — фонем [28: 26].

За характером співвідношення коренів антонімії лексем українські та закордонні мовознавці вирізняють різнокореневі антоніми, що мають різні протиставлювані основи, та спільнокореневі, у яких протилежність значень двох лексем є наслідком приєднання до того самого слова взаємопротилежних за змістом префіксів або суфіксів, що вможливує породження опозиційного значення [4; 5]. На думку Л.А. Булаховського, антонімії можуть бути лише різнокореневі слова [1: 39]. У спільнокореневих антонімах антонімії афікси або частини складних слів надають їм протилежного змісту, тобто утворюють антонімії пари. Антонімії відношення між частинами цих пар постають за умови, що словотворчий формант не просто заперечує семантику слова, а надає йому нового значення.

У 40—50-х рр. ХХ ст. у зв'язку з виокремленням словотвору як самостійної галузі лінгвістичної науки сформувався його основний поняттєво-термінологічний апарат, у якому було й поняття словотвірної антонімії, яке ототожнили з антонімією словотворчих засобів [7: 228; 24: 47], проте спеціально це явище мовознавці тривалий час не дослужували.

Теоретичні аспекти поняття «словотвірна антонімія» проаналізували російські мовознавці О.М. Тихонов та С.О. Ємельянова лише в 70-х рр. ХХ ст. [29]. Згодом проблеми антонімії привернули увагу інших російських лінгвістів, зокрема С.М. Саїдової [22], А.С. Пардаєва [15], Л.О. Новикова [13], Л.І. Мініної, Б.І. Барткова [11], Н.М. Очилової [14], О.В. Гвоздьової [3] та ін. У їхніх працях з'явилися терміни *спільнокореневі антоніми* та *відображені антоніми*. Проте вони не розмежували словотвірну і лексичну антонімію, хоч і наголосили на тому, що сам термін *словотвірні антоніми* певною мірою сумнівний, оскільки і похідні, й непохідні антоніми — повноцінні лексичні одиниці. Л.О. Новиков відзначив, що найяскравіше зв'язки протиставлення репрезентовані якісними прикметниками й лексемами, що співвідносяться з ними (рос. *культурный* — *некультурный*, *культурно* — *некультурно*), а також дієсловами та пов'язаними з ними за змістом дериватами, що позначають протилежний напрям дії в широкому значенні (рос. *поднимать* — *опускать*, *подъём* — *спуск*; *входит* — *выходит*, *вход* — *выход*) [13: 17]. На нашу думку, така кваліфікація є логічною, адже семантика похідного слова внаслідок його мотивованості,

наявності внутрішньої форми відрізняється від семантики твірного, що й уможливило ототожнення словотвірної антонімії з антонімією словотворчих формантів. Згодом на цьому підґрунті було розмежовано лексичні словотвірні антоніми, але питання про домінування в мові того чи того типу досі дискусійне. Аналіз словотвірної антонімії в російській мові тісно пов'язаний із поняттям «відображення», яке в лінгвістичний обіг увів В.В. Виноградов щодо омонімії [2: 55]. Зміст же відображеної антонімії як явища дериваційної системи полягає в закономірному розвитку (відтворенні) семантики протилежності вихідних слів у похідних лексемах [16: 25].

В українському мовознавстві проблема антонімії спочатку постала в лексичному аспекті, тобто як лексичне явище. Її ґрунтовно досліджено у працях Л.А. Лисиченко, присвячених аналізу семантичної структури слова [9; 10]. У теоретичній лексикології антонімію визначали як реалізацію принципу «доповнення», що вможливило на основі аналізу протиставлень потрактувати ціле як сукупність суперечностей.

За такого підходу до складу лексичних антонімів належали і словотвірні антоніми, тобто одиниці, утворені за допомогою словотворчих засобів, причому протиставлення оперте на протилежність префіксів і суфіксів або перших компонентів складних слів за однакових других.

В українській дериватології як самостійній галузі лінгвоукраїністики проблему словотвірної антонімії виокремив І.І. Ковалик, який ототожнив її з антонімією словотворчих засобів. Словотвірними антонімами він уважав деривати з однаковою словотвірною основою, оформлені за допомогою різних словотворчих засобів. Відмінність між лексичною і словотвірною антонімією вбачав у тому, що в явищах лексичного протиставлення постає низка різнокореневих лексем з опозиційною семантикою, а в словотвірних антоніміїних парах значення протиставлення утворюють різні словотворчі префікси і суфікси при спільнокореневих основах [7: 228; 24: 47]. Відтоді стало узвичаєним розмежування в сучасній українській літературній мові різнокореневих, або лексичних, і спільнокореневих, або словотвірних, антонімів, розпочався аналіз словотворчих формантів у процесі породження семантики протиставлення.

У контексті аналізу лексичної антонімії, щоправда побіжно, з'ясував питання словотвірної антонімії Л.М. Полюга, причому її основою визнав антоніміїність морфем [19: 9]. На його думку, семантику протиставлення у словах, що вказують на опрідметнену дію й утворені від дієслівних основ, здебільшого передають афіксальні, зокрема префіксальні морфемми, пор.: *прихід* — *відхід*. Він зауважував, що поняття антонімії виходить за межі лексико-семантичного рівня, проте не оперував поняттям «словотвірна антонімія». Одним із структурних різновидів антоніміїних пар Л.М. Полюга вважав спільнокореневі (афіксальні) антоніми, адже основний вияв антоніміїності в таких словах виражений насамперед за допомогою афіксів, і що антонімію морфем можна спостерігати під час використання різних способів утворення слів: префіксальному, префіксально-

суфіксальному, суфіксальному й словоскладанні [18: 235]. У «Словнику антонімів української мови» він навів пари префіксів, суфіксів та частин складних слів, що утворюють антоніміїні відношення. На морфемо-морфологічному рівні мови антонімія виражена протиставленням афіксальних формантів, приєднаних до спільного кореня, тобто вживанням морфем із протилежними значеннями, пор.: *занести — винести, прилетіти — відлетіти*. Якщо в різнокореневих (власне лексичних) антонімах протилежність виражена різними коренями (основами), то у спільнокореневих — додаванням до того самого слова або основи антоніміїних морфем (переважно префіксів) чи афіксоїдів (*зацвісти — відцвісти, морозець — морозище, українофіл — українофоб*) або префікса із заперечним та протилежним значенням (*бородатий — безбородий*), а в родових кореляціях — додаванням або відніманням афікса зі значенням протилежної статі (*секретар — секретарка, доярка — дояр*). Проміжне місце між спільно- і різнокореневими антонімами посідають пари складних слів з антоніміїними основами (*глибоководний — мілководний, доброякісний — злякисний*) або з одним таким компонентом (*рослий — низькорослий*).

Дискусійним є питання про статус дериватів із префіксами *не-* і *без-*. Сучасні мовознавці визнають антонімами такі деривати лише за умови, якщо вони не просто заперечують значення твірного слова, а виражають повну граничну протилежність. Наприклад, опозиція *молодий — немолодий* не утворює антоніміїної пари, оскільки репрезентує не крайню, а неповну протилежність (*молодий — старий*) [28: 28]. Л.М. Полюга обстоював погляд, що антонімами є лише ті слова із префіксом *не-*, які створюють нове значення, нове поняття, пор.: *доля — недоля, вірний — невірний*, тому не вважає антонімами пари на кшталт *білий — не білий, ходити — не ходити* [19: 14], адже в них заперечено лише значення, виражене попереднім словом. Раніше до нього російський лінгвіст Д.М. Шмельов констатував, що найбільше антоніміїних пар утворено приєднанням саме заперечної частки *не-*, що її додавання до лексеми зі стверджувальною семантикою є найпродуктивнішим способом передавання протилежного поняття [34: 131]. У таких антоніміїних парах елемент *не-* виражає значення відсутності тієї чи тієї ознаки, унаслідок чого утворюються відношення повної протилежності та протиставлення, адже члени опозиції є двома крайніми членами антоніміїного ряду, пор.: *нормативний — ненормативний, платоспроможність — неплатоспроможність, чесний — нечесний, формальний — неформальний*.

Л.О. Новиков дотримувався думки, що така антонімія через невідзначеність другого члена опозиції є несильною, послабленою, а відношення між її членами не можуть передавати істинну антонімію, другий член повинен бути чіткішим [13: 12]. Проте цей вид антонімії він визнав повноцінним серед інших, оскільки аналіз таких протиставлень доводить, що поняття, позначувані комплементарними антонімами, перебувають на крайніх полюсах лексичного поля, а отже, можуть бути кваліфіковані як антоніми; «слова із часткою *не-* вступають в антоніміїні

відношення лише тоді, коли ця частка є не простим запереченням, а утворює, як і будь-який інший префікс, нове слово з новою семантикою» [25: 98]. Ми поділяємо думку, що деривати із часткою **не-** лише тоді антоніміїні, коли вона надає їм нового значення (*друг* — *недруг*), а не передає семантику з різним ступенем вияву якостей (*гарячий* — *негарячий*, *швидкий* — *нешвидкий*).

В українському мовознавстві став узвичаєним підхід до витлумачення словотвірної антонімії, за якого семантика протиставлення постає на ґрунті приєднання до спільнокореневих основ антоніміїних словотворчих засобів (префіксів, суфіксів, іноді частин складних слів, пор.: *низьковрожайний* — *високоврожайний*). Саме як здатність однотипних словотворчих засобів виражати протилежні значення визначено поняття «словотвірної антонімії» у новітніх працях із дериватології [8: 142].

В енциклопедії «Українська мова» немає окремої статті, безпосередньо присвяченої словотвірній антонімії, проте у статті «Антоніми» це поняття охопило не лише слова (переважно однієї частини мови) з протилежним значенням, а й їхні окремі значення, стійкі сполучення, афікси, граматичні форми [27: 27].

Спираючись на узвичаєні теоретичні засади трактування словотвірної антонімії, засобами творення словотвірних антонімів в українській мові уважаємо префікси та суфікси, приєднані до спільнокореневих відповідно іменників, прикметників та дієслів або їхніх основ.

Для іменникових словотвірних антонімів характерні словотворчі пари іншомовних або питомих українських префіксів: **анти-** (синонім префікса **проти-**) і **про-** (має значення ‘в інтересах, на боці, для’), пор.: *антивітамін* — *провітамін*; **в-** (*уві-, вві-, у-*) (указують на спрямування в середину чого-небудь) і **ви-** (указує на протилежний напрямок руху або звільнення від чого-небудь), пор.: *вхід* — *вихід*, *увезення* — *вивезення*; **від-** (указує на зняття чогось) і **на-** (указує на накривання чого-небудь), пор.: *відкривання* — *накривання*, *відклеювання* — *наклеювання*; **гіпер-** (указує на підвищення, надмірність ознаки) і **гіпо-** (указує на зниження, нестачу чого-небудь), пор.: *гіпертонія* — *гіпотонія*, *гіпервітаміноз* — *гіповітаміноз*; **де-** (указує на припинення, усунення чогось) і **ре-** (означає зворотну або неповторювану дію), пор.: *девальвація* — *ревальвація*, *дегенерація* — *регенерація*; **диз-** / **дис-** (указує на порушення, поділ, розлад) і **безпрефіксне слово**, пор.: *дисгармонія* — *гармонія*, *дизасоціація* — *асоціація*; **екстра-** (указує на винятковість, небувалість чогось) і **не-** (виражає заперечення), пор.: *екстраактивність* — *неактивність*; **за-** (визначає місце перебування за межами чогось) і **перед-** (визначає місце перебування перед чимось), пор.: *загір’я* — *передгір’я*, *запілля* — *передпілля*; **ім-** (указує на проникнення, уходження кудись) і **екс-** (указує на вихід із чогось), пор.: *імпорт* — *експорт*; **контр-** (синонім префікса **проти-**) і **безпрефіксне слово**, пор.: *контратака* — *атака*, *контрреволюція* — *революція*; **пре-** (указує на передування чомусь) і **пост-** (указує на наступність чогось), пор.: *препозиція* — *постпозиція*, *префікс* — *постфікс*.

Продуктивним є творення антонімії пар іменників чоловічого та жіночого роду зі значеннями здрібності / пестливості і згрубілості за допомогою таких власне українських оцінних суфіксів, як **-еньк-** (**-оньк-**) і **-ищ-**, пор.: *козаченько* — *козачище*, *дівчинонька* — *дівчище*; **-еньк-** і **-юг-**, пор.: *паниченко* — *панюга*, *козаченько* — *козарлюга*; **-ець-** і **-ищ-**, пор.: *вітерець* — *вітрище*, *морозець* — *морозище*; **-ик-** і **-ищ-**, пор.: *гарбузик* — *гарбузище*, *котик* — *котище*, *козлик* — *козлище*; **-к-** і **-ищ-**, пор.: *бабка* — *бабище*, *ручка* — *ручище*, *хмарка* — *хмарище*.

У творенні іменникових словотворчих антонімів обмежено використано й запозичені словотворчі форманти **-ар** і **-ат**, **-ант** і **-ам**, пор.: *ліцензіар* — *ліцензіат*, *індосант* — *індосат*, *жирант* — *жират*.

Засобом творення словотвірних іменникових антонімів в українській мові є префікси зі словотвірним значенням заперечності та протилежності, пор.: **не-** (*друг* — *недруг*); **проти-** (*дія* — *протидія*); **без-** (*лад* — *безлад*); **контр-** (*удар* — *контрудар*); **анти-** (*циклон* — *антициклон*); **а-** (*симетрія* — *асиметрія*), **дез-** (*організація* — *дезорганізація*), **ре-** (*фінансування* — *рефінансування*), **ім-** (*міграція* — *імміграція*), **ін-** (*варіантність* — *інваріантність*).

Порівняно небагато антонімії пар утворюють іменники зі зв'язаним коренем і префіксом, які в українській мові вважають членованими на морфеми, але непохідними, пор.: *прогрес* — *регрес*, *імпорт* — *експорт*, *пролог* — *епілог*, *симпатія* — *антипатія*, *запрягання* — *розпрягання*, *вмикання* — *вимикання*.

Деякі антонімії словотвірні пари іменників співвідносні зі спільнокореновими антонімії парами прикметників (дієприкметників), пор.: *ввічливість* — *неввічливість* і *ввічливий* — *неввічливий*; *гармонія* — *дисгармонія* і *гармонійний* — *дисгармонійний*; *ліміт* — *безліміт* і *лімітний* — *безлімітний*; *централізація* — *децентралізація* і *централізований* — *децентралізований*.

Словотвірна антонімія іменників, прикметників і дієприкметників відображає переважно словотвірну антонімію спільнокоренових із ними дієслів, про що свідчить використання тих самих дієслівних префіксів, пор.: **в-** і **ви-** (*вхід* — *вихід*, *вхідний* — *вихідний*); **за-** і **роз-** (*загадка* — *розгадка*, *загаданий* — *розгаданий*); **недо-** і **пере-** (*недовиконання* — *перевиконання*, *недовиконаний* — *перевиконаний*); **при-** і **від-** (*приліт* — *відліт*, *прилітний* — *відлітний*); **з-** і **роз-** (*з'єднання* — *роз'єднання*, *з'єднаний* — *роз'єднаний*).

Характерним виявом спільнокореневої антонімії у прикметниках української мови є відношення, ґрунтовані на моделі **безпрефіксне слово** — **слово із префіксом**, що виражає словотвірне значення протилежності: **проти-**, **без-**, **анти-**, **де-**, **дис-**, **а-**, **поза-**, **над-**, пор.: *законний* — *протизаконний*, *особовий* — *безособовий*, *готівковий* — *безготівковий*, *моральний* — *антиморальний*, *централізований* — *децентралізований*, *гармонійний* — *дисгармонійний*, *симетричний* — *асиметричний*, *плановий* — *позаплановий*, *балансовий* — *позабалансовий*, *виробничий* — *позавиробничий*, *звичайний* — *надзвичайний*.

Ад'єктивним словотвірним антонімам властиві такі пари антонімії суфіксів суб'єктивної оцінки, перший член яких виражає значення зменшеності, пестливості, здрібності, а другий — значення збільшеності:

це — **-еньк-** і **-елезн-**, пор.: довгенький — довжелезний, товстенький — товстелезний; **-есеньк-** і **-езн-**, пор.: старесенький — старезний, довгесенький — довжезний; **-ісіньк-** і **-езн-**, пор.: отакісінький — отакезний, товстісінький — товстезний.

У префіксально-суфіксальних прикметниках антоніміїну семантику виражають різні пари префіксів відприйменникового походження, серед яких: **до-** (зі значенням передування чомусь) і **після-, по-** (зі значенням слідування за чимось), пор.: дореволюційний — післяреволюційний, дореформений — післяреформений, довоєнний — післявоєнний, повоєнний), **над-, на-** (зі значенням локалізації зверху чого-небудь) і **під-** (зі значенням локалізації нижче чогось), пор.: надводний — підводний, наземний — підземний; **перед-** (зі значенням передування чому-небудь) і **пост-, після-** (зі значенням слідування за чим-небудь), пор.: передінфарктний — постінфарктний, передобідній — післяобідній. Префікс **без-** не має антоніміїного префіксального корелята: антоніміїними відношеннями пов'язаний прикметник із префіксом **без-** і непрефіксальний прикметник, пор.: безкультурний — культурний.

Розгалужену систему спільнокоренових антонімів становлять дієслова з різними префіксами. В українській мові антоніміїні пари сформували дієслівні префікси **в-** і **ви-** (входити — виходити, вбігати — вибігати, вводити — виводити, ввозити — вивозити, вносити — виносити, вкладати — викладати, вдихати — видихати, в'їжджати — виїжджати, влетіти — вилетіти, влазити — вилазити, влити — вилити, впускати — випускати, встрибнути — вистрибнути); **за-** і **роз-** (зав'язувати — розв'язувати, загорнути — розгорнути, загадати — розгадати, загребти — розгребти, застібати — розстібати, закрити — розкрити, заморозжувати — розморозжувати, запакувати — розпакувати, заплести — розплести); **за-** і **від-** (загинати — відгинати, замкнути — відімкнути, зараховувати — відраховувати, зачиняти — відчиняти, затуляти — відтуляти); **недо-** і **пере-** (недобрати — перебрати, недовиконати — перевиконати, недотримати — перетримати, недоїдати — переїдати, недооцінювати — переоцінювати, недоплатити — переплатити, недосолити — пересолити); **під-** і **від-** (підбігти — відбігти, підігнати — відігнати, під'їхати — від'їхати, підтягнути — відтягнути, підходити — відходити); **при-** і **від-** (привезти — відвезти, прив'язати — відв'язати, приїжджати — від'їжджати, приклеїти — відклеїти, прилітати — відлітати, прилучити — відлучити, принести — віднести, прихилити — відхилити, причепити — відчепити); **з-** / **зі-** / **с-** і **роз-** (збивати — розбивати, збирати — розбирати, зводити — розводити, зв'язати — розв'язати, згинати — розгинати, згортати — розгортати, згібати — розгібати, з'єднати — роз'єднати, зібрати — розібрати, зігнати — розігнати, зігнути — розігнути, складати — розкладати, зсувати — розсувати, сформувати — розформувати); **по-** і **роз-** (полюбити — розлюбити); **ви-** і **з-** / **с-** (вилізти — злізти, викотити (угору) — скотити); **ви-** і **за-** (вибивати — забивати, вибрести — забрести, викрутити — закрутити); **від-** (**віді-**) і **до-** (**ді-**) (відтягнути — дотягнути); **від-** і **на-** (відкривати — накривати, відклеювати — наклеювати); **на-** і **з-** / **с-** (навантажити — звантажити, натягати — стягати); **на-** і **роз-** (навантажити —

розвантажити); **при-** і **у-** (*прибути* — *убути*); **недо** і **об-** (*недогдувати* — *обгдувати*).

Протиставлення дієслівних лексем іноді досягають за допомогою словотворчого префікса, приєданого до безпрефіксного дієслова, що надає йому протилежного значення, пор.: *монтувати* — *демонтувати*.

Порівняно небагато серед похідних іменників словотвірних антонімів так званого змішаного типу, де протилежність є наслідком протиставлення перших компонентів складних іменників за однакових других, пор.: *мікроелементи* — *макроелементи*, *мікроструктура* — *макроструктура*. Ці компоненти можуть указувати на різні ознаки, властивості речей, явищ, позначених другим компонентом. Основи **мікро-**, **макро-** виражають протилежність розміру, вираженого другим компонентом, який може бути і цілим словом, і усіченою основою, напр.: *мікросвіт* — *макросвіт*, *мікрокосм* — *макрокосм*.

Отже, у сучасному мовознавстві сформовано три підходи до витлумачення обсягу поняття «антонім», що дає підстави виокремити: 1) лексичні, або різнокореневі, антоніми, протилежне значення яких належить обом словам загалом, їхня диференційна семантична ознака реалізована протиставленням значень коренів; 2) антоніми, що об'єднують різнокореневі і спільнокореневі слова; 3) лексичні, або різнокореневі, антоніми, що виражають протилежні значення, і словотвірні, або спільнокореневі, антоніми, у яких значення протилежності реалізоване за допомогою словотворчих засобів, носіями протиставлення в них є словотворчі форманти, що приєдані до спільного кореня. Така антонімія ґрунтована переважно на кореляції словотворчих префіксів, рідше — суфіксів або частин складних слів із протилежним значенням.

В українській мові домінують спільнокореневі антоніміїні пари іменників, прикметників та дієслів, що постали за допомогою префіксів протилежного чи заперечувального значення. У спільнокореневих антонімах опозиційне значення обмеженіше реалізують префіксальні і безпрефіксні слова.

Антонімія словотворчих формантів у сучасній українській літературній мові широко представлена полярними значеннями як питомих українських, так і іншомовних префіксів, зрідка суфіксів. Різноманіття антоніміїних словотворчих префіксів свідчить про їхню значну роль у систематизації лексичного складу сучасної української мови та високу питому вагу словотвірної антонімії у формуванні антоніміїних відношень між словами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Москва, 1954.
2. Виноградов В.В. Проблемы морфематической структуры слова и явление омонимии в славянских языках. *Славянское языкознание. VI международный съезд славистов*. Москва, 1968. С. 53—119.
3. Гвоздева Е.В. Становление антонимических отношений в словообразовательных гнездах с вершинами *начать* и *конец*. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов, 2016. № 4. С. 75—78.

4. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Москва, 1977.
5. Дячук Т.М. Специфіка антонімії в сучасній соціально-економічній лексиці. *Українська мова: З минулого в майбутнє: (До 200-річчя виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського)*. Київ, 1998. С. 129—132.
6. Емельянова С.А. О глагольных антонимичных словообразовательных гнездах в современном русском языке. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 130—133.
7. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Івано-Франківськ — Львів, 2007.
8. Колоїз Ж.В. Неузале словотворення. Кривий Ріг, 2015.
9. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків, 1977.
10. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. Харків, 2006.
11. Минина Л.И., Бартков Б.И. Количественное исследование деривационной синонимии и антонимии современного русского языка. *Актуальные вопросы дериватологии и дериватологии*. Владивосток, 1986. С. 86—89.
12. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположностей в лексике. Москва, 1973.
13. Новиков Л.А. Русская антонимия и ее лексикографическое описание. Москва, 1985. С. 5—30.
14. Очилова Н.Н. Словообразовательная антонимия русского языка в аспекте семантического отражения. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Санкт-Петербург, 2012. Вып. 4. С. 86—91.
15. Пардаев А.С. Структурные типы антонимических словообразовательных гнезд глаголов в современном русском языке. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 139—144.
16. Пардаев А.С. Антонимия русского языка в словообразовательном аспекте. Ташкент, 2010.
17. Пешковский А.М. Избранные труды. Москва, 1959. С. 175—177.
18. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови. Київ, 1999.
19. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. Київ, 2006.
20. Саидова С.М. Отраженная антонимия в аффиксных словообразовательных гнездах. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1989. С. 84—88.
21. Саидова С.М. Словообразовательные антонимы в словарях антонимов русского языка. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1980. С. 201—209.
22. Саидова С.М. Словообразовательная антонимия в русском языке. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1980. С. 144—148.
23. Саидова С.М. Структура аффиксных антонимичных гнезд. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 136—139.
24. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ, 1979.
25. Сучасна українська літературна мова. За ред. А.П. Грищенка. Київ, 1997.
26. Тараненко О.О. Розвиток антонімичних відношень у багатозначних словах. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 1. С. 32—39.
27. Тараненко О.О. Антоніми *Українська мова*. *Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 28—30.
28. Тараненко К.В. Прагматичний потенціал антонімії української мови. Дніпро, 2017.
29. Тихонов А.Н., Емельянова С.А. Антонимы и словообразование. *Вопросы русского и общего языкознания*. Ташкент, 1976. № 501. С. 126—131.
30. Тихонов А.Н. Антонимия гнезд однокорневых слов в современном русском языке. *Словообразовательное гнездо и принципы его описания*. Москва, 1997. С. 14—15.
31. Тихонов А.Н., Саидова С.М. Антонимия лексическая и антонимия словообразовательная. *Русский язык в школе*. 1980. № 4. С. 67—71.
32. Тихонов А.Н., Пардаев А.С. Роль гнезд однокоренных слов в системной организации русской лексики. Отраженная синонимия. Отраженная омонимия. Отраженная антонимия. Ташкент, 1989.
33. Фінкель О.М. Прикметники з префіксом *без-* і їх однокореневі антоніми. *Українська мова і література в школі*. 1967. № 7. С. 22—26.
34. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 1973.

REFERENCES

1. Bulahovskij, L.A. (1954). Introduction to linguistics. Moscow (in Rus.).
2. Vinogradov, V.V. (1968). Problems of the morphemic structure of the word and the phenomenon of homonymy in Slavic languages. *Slavic linguistics. VI International Congress of Slavists*. P. 53—119. Moscow (in Rus.).
3. Gvozdeva, E.V. (2016). The formation of antonymic relations in word-building nests with vertices *begin* and *end*. *Philological sciences. Questions of theory and practice*, 4, 75—78. Tambov (in Rus.).
4. Danilenko, V.P. (1977). Russian terminology: The experience of linguistic description. Moscow (in Rus.).
5. Diachuk, T.M. (1998). The specificity of antonymy in modern socio-economic vocabulary. *Ukrainian: Past to Future: (To the 200th Anniversary of Ivan Kotliarevski's «Aeneid»)*. P. 129—132. Kyiv (in Ukr.).
6. Emelyanova, S.A. (1982). About verbal antonymic word-building nests in modern Russian. *Actual problems of Russian word formation*. P. 130—133. Tashkent (in Rus.).
7. Kovalyk, I.I. (2007). The doctrine of word formation. Ivano-Frankivsk — Lviv (in Ukr.).
8. Koloiz, Zh.V. (2015). Non-visual word-formation. *Kryvyi Rih* (in Ukr.).
9. Lysychenko, L.A. (1977). Lexicology of modern Ukrainian. Semantic word structure. Kharkiv (in Ukr.).
10. Lysychenko, L.A. (2006). The lexical-semantic system of the Ukrainian language. Kharkiv (in Ukr.).
11. Minina, L.I., Bartkov, B.I. (1986). A quantitative study of derivational synonymy and antonymy of the modern Russian language. *Actual issues of derivatology and derivatography*, 86—89. Vladivostok (in Rus.).
12. Novikov, L.A. (1973). Antonymy in Russian: A semantic analysis of opposites in vocabulary. Moscow (in Rus.).
13. Novikov, L.A. (1985). Russian antonymy and its lexicographical description. Moscow (in Rus.).
14. Ochilova, N.N. (2012). The word-formation antonymy of the Russian language in the aspect of semantic reflection. *Bulletin of St. Petersburg University*, 4, 86—91. St. Petersburg (in Rus.).
15. Pardaev, A.S. (1982). Structural types of antonymical derivational nests of verbs in modern Russian. *Actual problems of Russian word formation*, 139—144. Tashkent (in Rus.).
16. Pardaev, A.S. (2010). Antonymy of the Russian language in the derivational aspect. Tashkent (in Rus.).
17. Peshkovsky, A.M. (1959). Selected Works. P. 175—177. Moscow (in Rus.).
18. Poliuha, L.M. (1999). Dictionary of antonyms of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
19. Poliuha, L.M. (2006). A complete dictionary of antonyms of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
20. Saidova, S.M. (1989). Reflected antonymy in adjective word-building nests. *Actual problems of Russian word formation*. P. 84—88. Tashkent (in Rus.).
21. Saidova, S.M. (1980). Word-building antonyms in the dictionaries of antonyms of the Russian language. *Actual problems of Russian word formation*. P. 201—209. Tashkent (in Rus.).
22. Saidova, S.M. (1980). Word-building antonymy in Russian. *Actual problems of Russian word formation*. P. 144—148. Tashkent (in Rus.).
23. Saidova, S.M. (1982). The structure of adjective antonymic nests. *Actual problems of Russian word formation*. P. 136—139. Tashkent (in Rus.).
24. Word-formation of Modern Ukrainian Literary Language (1979). Kyiv (in Ukr.).
25. Hryshenko, A.P. (Ed.). (1997). Modern Ukrainian Literary Language. Kyiv (in Ukr.).
26. Taranenko, O.O. (1977). The development of antonyms in multivalued words. *Ukrainian language and literature at school*, 1, 32—39 (in Ukr.).
27. Taranenko, O.O. (2004). Antonyms. *Ukrainian language Encyclopedia*. P. 28—30. Kyiv (in Ukr.).
28. Taranenko, K.V. (2017). The pragmatic potential of the antonymy of the Ukrainian language. Dnipro (in Ukr.).

29. Tikhonov, A.N., Emelyanova, S.A. (1976). Antonyms and word formation. *Questions of Russian and general linguistics*, 501, 126–131. Tashkent (in Rus.).
30. Tikhonov, A.N. (1997). Antonymy of nests of single-root words in modern Russian. *Word-building nest and principles of its description*. P. 14–15. Moscow (in Rus.).
31. Tikhonov, A.N., Saidova, S.M. (1980). Antonymy is lexical and antonymy is derivational. *Russian language at school*, 4, 67–71 (in Rus.).
32. Tikhonov, A.N., Pardaev, A.S. (1989). The role of nesting words in the systemic organization of Russian vocabulary. Reflected synonymy. Reflected homonymy. Reflected antonymy. Tashkent (in Rus.).
33. Finkel, O.M. (1967). Adjectives with the prefix *bez-* and their one-root antonyms. *Ukrainian language and literature at school*, 7, 22–26 (in Ukr.).
34. Shmelev, D.N. (1973). Problems of semantic analysis of vocabulary. Moscow (in Rus.).

Статтю отримано 30.01.2019

Iryna Denysovets, PhD in Philology, Associate Professor, Deputy Dean,
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
24 Pershotravnevy Ave., Poltava 36000, Ukraine
E-mail: denysovets.ira@gmail.com
<https://ORCID.ID/0000-0002-1424-1652>

WORD-FORMING FORMANTS ANTONYMYIN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The article deals with theoretical aspects of word-forming antonymy phenomenon study in modern Ukrainian literary language. It is determined that two components are organically combined in antonymy: lexical and word-forming system. The evolution of the concept «word-forming antonymy» in the works of Ukrainian and foreign linguists has been traced. The role of derivational antonymy in the lexical composition formation of modern Ukrainian is outlined. The peculiarities of the functioning word-forming formants (prefixes and suffixes) during the formation of antonymic relations are characterized. The nouns, adjectives and verbs of antonymy pairs, formed by two common root words, whose juxtaposition is possible by word-forming affixes, are analyzed. It is emphasized that the antonymy of word-forming formants in modern Ukrainian literary language is widely represented by polar meanings of both Ukrainian and international prefixes and suffixes. It is observed that among common root antonymy pairs, those that emerge with prefixes of opposite or negative meaning prevail. Antonymy pairs of nouns, adjectives and verbs formed by word-forming prefixes and suffixes of opposite or negative meaning or the first components of compound words with identical second are defined and presented. It is traced that the antonymy of word-forming formants in modern Ukrainian literary language is widely represented by the polar meanings of both specific Ukrainian and foreign-language prefixes, seldom suffixes. It is determined that the productive means of creating word-forming noun antonyms in the Ukrainian language are prefixes with word-forming meaning of contradiction and opposite. It has been found that it is productive to create anonymous pairs of masculine and feminine nouns with the meaning of fineness / prudence and coarseness using the proper Ukrainian suffixes. It is observed that a characteristic manifestation of common root antonymy in adjectives of the Ukrainian language is the relation based on the model, a prefixless word — a word with a prefix. It is found that the branched antonymic system is composed of verbs with different prefixes. It is emphasized that the word-formation antonymy of nouns, adjectives and adjectives mainly reflects the word-antonymy of common root verbs.

Keywords: *lexical antonymy, word-forming antonymy, antonymic relations, antonymy of word-forming means, word-forming antonyms, antonymic common root pairs.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.065>

УДК 811.161.2'367.625.43'38

О.Я. ЛАВРИНЕЦЬ, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

вул. Г. Сковороди, 2, Київ, 04655

E-mail: lavrinets@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

ТИПИ СКЛАДЕНИХ ГОЛОВНИХ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧЛЕНІВ У СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНО-КАНЦЕЛЯРСЬКОГО ПІДСТИЛЮ

У статті проаналізовано складені головні предикативні члени в синтаксичних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського підстилю. З'ясовано структурно-семантичну специфіку дво-, три- і чотирикомпонентних головних предикативних членів, особливості використання пасивних конструкцій з аналітичним головним предикативним членом у сучасних документах, зразки яких подають навчальні посібники та довідники, датовані першими десятиліттями ХХІ ст.

Ключові слова: адміністративно-канцелярський підстиль, пасивна конструкція, складений головний предикативний член, форми на **-но**, **-то**, пасивні дієприкметники на **-ний**, **-тий**, пасивні дієслова на **-ся**, дієслівна зв'язка, модальний компонент, приєднаний компонент.

Однією з визначальних рис синтаксису офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови є широке використання двоскладних і односкладних речень із різними типами аналітичних предикативних головних членів — відповідно складених дієслівних та іменних присудків і складених головних членів односкладних речень. Ці речення входять до системи пасивних синтаксичних конструкцій, сформованої значною мірою під впливом церковнослов'янської через посередництво російської мови. Домінування пасивних конструкцій у цьому стилі деякі дослідники пояснюють тим, що вони забезпечують комунікативну точність і зрозумілість викладу інформації, оскільки в них відсунений на другорядну позицію або імпліцитний суб'єкт [11: 261].

В останні троє десятиріч в українському мовознавстві нормативність уживання пасивних конструкцій визначають для кожного конкретного

Цит у в а н н я: Лаврінець О.Я. Типи складених головних предикативних членів у синтаксичних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського підстилю. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 65–79. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.065>

типу. Зокрема, двоскладні речення з аналітичним предикативним дієприкметником та односкладні речення з предикативними формами на *-но*, *-то* кваліфікують як такі, що з формального погляду не виходять за межі синтаксичної норми сучасної української літературної мови, якщо йдеться про передавання результативного стану, і що зазначені двоскладні речення є проміжною ланкою в перетворенні особового речення на безособове зі значенням стану, який є наслідком виконаної дії [6: 12]. Що ж до пасивних конструкцій із простим і складеним присудками, вираженими дієсловами недоконаного виду на *-ся*, то їх визнано не нормативними, бо вони не характерні для української мови [6: 12].

Основним носієм предикативності простого речення є предикат як його організаційний центр і компонент семантико-синтаксичної структури речення, який виконує формально-синтаксичну функцію головного предикативного члена (далі — ГПЧ) — присудка у структурі двоскладного речення або співвідносного з присудком головного члена у структурі односкладного речення. У теоретичному синтаксисі предикати систематизовано за семантикою (предикати дії, процесу, стану, кількості, якості, локативні), а ГПЧ — за морфологією природою (дієслівний, іменний, прислівниковий) та способом вираження модально-часових значень (простий, складений, складний, або подвійний). У сучасному українському мовознавстві переважно досліджують типи предикатів і ГПЧ та способи їх вираження незалежно від їхнього стильового функціонування. Типологія ГПЧ та специфіка їх уживання в текстах офіційно-ділового стилю української літературної мови не була об'єктом дослідження сучасних науковців.

Традиційно виокремлюють три структурні типи ГПЧ: простий (синтетична форма), складений і складний (аналітична форма). Дехто класифікував ГПЧ за кількісним критерієм — на одно-, дво- і багатоконпонентні. Об'єктом нашої розвідки є дво-, три- і чотирикомпонентні ГПЧ складеного типу, поширені в пасивних конструкціях сучасних адміністративно-канцелярських текстів, зразки яких містять навчальні посібники та довідники, датовані першими десятиліттями ХХІ ст.

Ядро пасивних конструкцій, зафіксованих у текстах сучасного адміністративно-канцелярського підстилю, становлять двоскладні та односкладні речення з двокомпонентним ГПЧ. За своєю структурою **двокомпонентні ГПЧ** різнотипні й побудовані за такими схемами:

1. «Власне-зв'язка **бути** в часово-способових формах (може бути нульова) + призив'язковий компонент (пасивний дієприкметник у формі називного відмінка, форма на *-но*, *-то*)». Наприклад: *Я попереджений про кримінальну відповідальність* (ПСДП: 156); *Жодне звернення мешканців до ЖЕКу не зафіксоване в книзі диспетчера* (ВУДМ: 145); *На засідання було винесене обговорення цього питання* (БДД: 327; СД: 496; УД: 498); *Всі пропозиції будуть повернені Виконавцю* (БДД: 110); *Підсумкові відомості передано у відомчий архів / до діловодної служби* (ГД: 152; КД: 108); *Збережених грошових білетів... не виявлено* (ПМДП: 243); *Відповідачу / Вам було відвантажено товар* (БДД: 209; ПУМ: 237; СД: 314; ШУДМ: 97; УД: 279);

Помилку буде виправлено найближчим часом (БДД: 331; ГСДП: 191; СД: 500; УД: 503). Призв'язковий компонент може бути виражений сталим словосполученням. Наприклад: *Кабель був виведений з ладу* (ПУМ: 207); *ПІБ з... було зараховано на посаду асистента, а з... переведено на посаду старшого викладача* (ГСДП: 120); *ПІБ було зараховано на посаду прес-секретаря нашої організації* (ШУДМ: 105); *Договір прийнято до виконання* (БДД: 191; СД: 299; УД: 257); *Запит прийнято до розгляду* (БДД: 317; СД: 490; УД: 490). Пасивні конструкції з аналітичним ГПЧ поширені в різних типах документів, у яких зосереджено увагу на завершенні дії та її результаті.

Складений ГПЧ із формою на *-но*, *-то* традиційно визначають як дієслівний, а з пасивним дієприкметником — переважно як іменний, функційно найближчий до простого дієслівного [4: 79; 8: 39; 1: 81—82]. У сучасних граматичних працях функційно-категорійного спрямування обсяг поняття дієслівної лексеми, ієрархія та статус дієслівних утворень зазнали змін. Зокрема, дієприкметник кваліфіковано як дієслівно-прикметникове утворення. Дотримуємося думки, що нетиповим дієслівним утворенням є аналітична дієприкметникова форма, яка, передаючи результативний стан, функціює в позиції дієслівного [5: 375], а не іменного присудка.

Пасивні конструкції з аналітичною дієприкметниковою формою в сучасних зразках документів можуть бути двокомпонентні (приклади вище) та трикомпонентні, що зумовлено факультативною позицією суб'єкта дії: «називний відмінок об'єктного суб'єкта + предикативний пасивний дієприкметник + (орудний відмінок суб'єкта дії)»¹. Наприклад: *Академія атестована Міністерством освіти України* (ПМДП: 200); *Дана юридична форма організації бізнесу була обрана мною як найбільш прийнятна для даного проекту* (ГСДП: 221); *Ваші роботи будуть гідно поціновані шанувальниками і відвідувачами* (БДД: 375; СД: 535; УД: 543); *Вироби поставлені або будуть поставлені Продавцем на територію країни Покупця* (БДД: 120; СД: 178).

У зразках документів більшості аналізованих видань частовживаними є пасивні конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то*, побудовані подібно до трикомпонентних пасивних конструкцій з аналітичними дієприкметниковими формами за структурною схемою: «предикативна форма на *-но*, *-то* + знахідний відмінок об'єкта дії + (орудний відмінок суб'єкта дії)». Наприклад: *Сторонами досягнуто угоди про...* (БДД: 173; СД: 284; УД: 240); *Вагомий внесок зроблено установами НАН України* (СОЗД: 127); *Вами було суттєво затримано пуск трансформаторної підстанції* (СД: 510; УД: 515); *Рахунок було оплачено нами повністю* (ХПД: 59); *Колективом педагогів і майстрів разом зі слухачами було проведено такі заходи...* (ПСДП: 76; ПУДМ: 27). Питання нормативності таких конструкцій в українській літературній мові загалом й адміністративно-

¹ Способи вираження, імпліцитність / експліцитність та семантику (асинкретичну й синкретичну) суб'єкта в пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського підстилю див. у статті за нашим авторством [10].

канцелярському підстилі зокрема належить до дискусійних: укладачі одних фахових видань уживання орудного суб'єкта дії вважають можливим [13: 245; 15: 157], інших — помилковим [9: 119—120]. Проте випадки паралельного функціонування не лише трикомпонентних, а й двоконпонентних пасивних конструкцій з аналітичними дієприкметниковими формами та формами на *-но*, *-то* у зразках документів того самого фахового видання, а також у тексті того самого документа засвідчують нерозмежування фахівцями морфологічної природи та функційного призначення цих дієслівних форм. Наприклад: *Цей твір створений мною особисто — Цей твір створено мною особисто* (СД: 279, 400); *Зазначену суму переказано на Ваш розрахунковий рахунок платіжним дорученням — Визнана сума претензії переказана на Ваш розрахунковий рахунок* (БДД: 211, 212; СД: 316; УД: 281, 282); *У вартість навчання Студента в Університеті включено користування бібліотечним фондом... — У вартість навчання Студента в Університеті не включені витрати на проведення додаткових практик* (СД: 86) тощо. Виражаючи результативний стан, що є наслідком виконаної дії, форми на *-но*, *-то* вживані в позиції співвідносного з присудком головного члена односкладного (безособового) речення, аналітичні дієприкметникові форми — у позиції присудка двоскладного речення. Крім того, у структурі незмінних форм на *-но*, *-то* немає будь-якого граматичного афікса, який би вказував на особу виконавця дії [5: 484—485]. Речення з предикативними формами на *-но*, *-то* у складі пасивних конструкцій є «завершальною ланкою в процесі повної формально-граматичної нейтралізації суб'єкта дії» [6: 13]. Наприклад: *Ви вчасно не оплатили кілька рахунків* (БДД: 331) → *Вами вчасно не оплачені кілька рахунків* → *Вчасно не оплачені кілька рахунків* → *Вчасно не оплачено кілька рахунків*.

Вибір того чи того типу пасивних конструкцій залежить від власних уподобань фахівців, сформованих переважно через недостатній рівень оволодіння нормами української літературної мови. Наприклад: *Акт складений комісією* (ДКД: 39; ПМДП: 85; ПСДП: 158; ПУМ: 201; ШУДМ: 224) — *Акт складено комісією* (БДД: 34; ДСД: 248; МДЗ: 81; ПКД: 161; СД: 49; ХПД: 49; УД: 33); *Документ* (розписка / паспорт / довіреність / свідоцтво) *виданий (-а) ким* (особою / відділом) (БДД: 88; ВУДМ: 61; ПМДП: 35; ПКД: 238; ПУДМ: 54; СД: 87; УД: 113) — *Посвідчення про відрядження видано Інститутом інженерної генетики НАН України* (ПУДМ: 34); *Наша пропозиція буде акцептована — Тендерну пропозицію було акцептовано* (БДД: 113, 114); *До ціни товарів включена вартість тари, упакування й маркування* (СД: 373; УД: 348) — *До ціни товару включено вартість тари, упакування й маркування* (БДД: 231); *Договір схвалений зборами трудового колективу* (ДКД: 202) — *Статут ухвалено на загальних зборах трудового колективу* (ГСДП: 315; МДЗ: 52; ПСДП: 39; СД: 25; УД: 15); *Пропозиція була одностайно схвалена на засіданні створеної з цього приводу комісії* (СД: 488; УД: 487); *Питання не було вирішене позитивно* (СОЗД: 135) — *Питання вирішено позитивно у телефонній розмові* (ГД: 109; ДСД: 49; КД: 76; МДЗ: 37). Автори кількох фахових видань з офіційно-ділової мови наголошують на доцільності

використання конструкцій із дієслівними формами на *-но*, *-то* як органічних для української мови реченнєвих структур [9: 121; 12: 206], зокрема для надання фактові більшого значення [2: 28; 15: 39], але дотримуються цієї настанови непослідовно.

2. «Невласне-зв'язка (*називатися, іменуватися, позначатися, вважатися, визнаватися*) у часово-способових формах + при зв'язковий компонент (іменник, прикметник чи дієприкметник у формі називного або орудного відмінка, словосполучення)». Наприклад: *...який / що далі називається / називатиметься Замовник / Виконавець...* (ДСД: 260; ПД: 174—175; ПСДП: 135; СД: 83; ХПД: 73; УД: 64); *...який / що далі іменується / іменуватиметься Продавець / Покупець...* (ПМДП: 97, 99; ПУМ: 219, 244; СОЗД: 97; СД: 399); *Значним вважається перевищення кошторису більше ніж на...* (СД: 185; УД: 130); *Ліквідація Товариства вважається завершеною, якщо...* (ДСД: 194); *Терміном «сторони» в цьому контракті позначаються роботодавець й працівник* (ГСДП: 272; ПКД: 241; ПД: 72); *Днем звільнення вважається останній день роботи* (ДКД: 235; ДСД: 224; ПД: 189); *Обставинами форс-мажору за цим Договором додатково визнаються такі події...* (СД: 244). Конструкції із цим ГПЧ — складеним іменним присудком — установлюють тотожність об'єктів на підставі тих чи тих ознак, більш поширені в текстах наукового стилю і, за спостереженням О. Сулими, є його специфічною рисою [14: 23—24, 26]. Пор.: *Особливо в'їдливе сатиричне мовлення називається саркастичним* (ДСУМ: 103); *Обернене відображення у випадку відображення одного елемента вважалося однозначним* (МР: 12); *Український народ не мав своєї державності, і українська мова в царській Росії офіційною владою взагалі не визнавалась як мова, а вважалась наріччям російської* (МСУМ: 256). У проаналізованих фахових виданнях із офіційно-ділової мови конструкції тотожності такого типу переважають у документах із договірної діяльності (договір, контракт, угода) та подекуди в організаційних документах (положення, статут, інструкція, правила).

У деяких посібниках аналітичний ГПЧ зазначеного типу вжито паралельно із трикомпонентним ГПЧ (нульова власне-зв'язка *бути* + пасивний дієприкметник у формі називного відмінка, рідше — форма на *-но*, *-то* + іменний при зв'язковий компонент у формі називного або орудного відмінка) у структурі пасивних конструкцій та двоконпонентним ГПЧ (нульова власне-зв'язка *бути* + іменний при зв'язковий компонент у формі називного відмінка) у структурі активних конструкцій. Наприклад: *...який далі називається Керівник, ...який названий далі Фахівець...* (СД: 84; УД: 65); *...який далі називається Вищий орган, ...якого далі названо Керівником...* (СД: 82; УД: 63); *...який названий далі Замовник / Виконавець...* (СД: 97; УД: 128); *...який іменованний далі Продавець / Покупець...* (ПД: 71; СД: 428); *Трудовий договір визнаний недійсним за рішенням суду від...* (ПД: 83); *ПК визнано придатним до експлуатації* (ХПД: 50); *...у подальшому / далі Університет / Замовник* (СД: 85; УД: 381). Автори лише кількох фахових видань послідовні у виборі пасивних конструкцій

із трикомпонентним ГПЧ. Наприклад: ...який **названий** далі **Замовник / Виконавець** (ГСДП: 262, 269); ...який **іменований** далі **Продавець / Покупець** (ПКД: 232; ШУДМ: 190); *Ваша претензія визнана безпідставною* (БДД: 211).

Позитивною рисою сучасних наукових досліджень гуманітарного напрямку, зокрема мовознавчого, якої, на жаль, бракує синтаксису офіційно-ділової мови, вважаємо вилучення чужих для української мови пасивних дієслів на *-ся* як дієслівних зв'язок аналітичних ГПЧ і заміну пасивних конструкцій органічними активними конструкціями — односкладними чи двоскладними реченнями. Наприклад: *Перехід слів інших лексико-граматичних класів у займенники позначають терміном прономіналізація* (ЯУМТ: 93); *Таке узагальнене поняття позначає термін «морфема»* (СУМ: 26); *Грамматичні категорії, утілені у словоформах того самого слова, називають словозмінними...* (ГМ: 51); *Традиційно виразниками стану вважають дієслова* (КСТ: 2); *Християни та іудеї (частково) визнають Біблію книгою священною* (ДСУМ: 91); *Традиційно реалізацію подвійного синтаксичного зв'язку здебільшого визнавали лише в ...реченнях з подвійним присудком* (КС: 10). У сучасних адміністративно-канцелярських текстах уживання активних конструкцій тотожності є, на жаль, нечастим. Наприклад: *Для цілей цього договору термін «форс-мажор» означатиме: стихійні лиха, дії або законні вимоги органів державної влади...* (СД: 225; УД: 175); *Усі грошові подарунки й речі, які будуть одержані нами від родичів і друзів як весільні дарунки, визнаємо спільною власністю подружжя* (ПСДП: 69).

3. «Допоміжне дієслово з модальним значенням (*могти, мати*) у часово-способових формах + інфінітивний призв'язковий компонент (пасивне дієслово на *-ся*)». Цей тип дієслівного складеного присудка має значення можливості / неможливості або обов'язковості / необов'язковості здійснення дії суб'єктом, позиція якого у структурі речення є факультативною. Наприклад: *За згодою сторін може встановлюватися неповний робочий час* (ПКД: 146); *Орендоване житло може здаватися в суборенду Орендарем лише з письмового дозволу Орендодавця* (БДД: 164; СД: 211; УД: 159); *Заперечення щодо документів не можуть підписуватися головним бухгалтером без консультацій із Генеральним директором* (ДСД: 288); *Довідки, документи Товариства та копії з них не можуть передаватися органам перевірки у володіння або вилучатися ними без дозволу Генерального директора* (ДСД: 288); *Продукція має випускатися в стандартній упаковці* (ПМДП: 97). Інколи призв'язковий компонент може бути виражений усталеним словосполученням. Наприклад: *Нормативні акти й правила можуть братися до уваги головним бухгалтером* (ДСД: 284). Семантика зазначеного типу аналітичного ГПЧ зумовлює вживання пасивних конструкцій у документах із договірної діяльності та в організаційних документах.

Друге місце за поширенням у цьому підстилі належить синтаксичним конструкціям із трикомпонентними ГПЧ, що побудовані за такими схемами:

1. «Нульова власне-зв'язка *бути* + прикметник із модальним значенням (*повинен*) + інфінітивний призв'язковий компонент (пасивне діє-

слово на **-ся**)». Наприклад: *Сторонами повинно забезпечуватися відпрацювання нормальної тривалості робочого часу* (ДКД: 214); *До застосування стягнення від порушника трудової дисципліни повинне вимагатися пояснення в письмовій формі* (ПД: 25); *Зміни повинні схвалюватися загальними зборами трудового колективу* (ПКД: 150); *Довідка не повинна вимагатися у випадку написання планових підручників і навчальних посібників* (СД: 394; УД: 377). Як і двокомпонентний ГПЧ третього типу, зазначений ГПЧ виражає семантику обов'язковості / необов'язковості, а пасивні конструкції з ним функціують в організаційних документах та документах із довірливої діяльності.

2. «Нульова власне-зв'язка **бути** + дієприкметник із модальним значенням повинності (зобов'язаний) + інфінітивний призив'язковий компонент». Наприклад: *Замовник зобов'язаний виконувати всі вказівки відповідальної особи Виконавця з правильної експлуатації...* (СД: 221; УД: 126); *Протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження працівник зобов'язаний подати авансовий звіт про витрачену у зв'язку з відрядженням суму* (ПД: 145); *Начальник відділу / Лаборант / Секретар підрозділу / Адміністрація / Пасажир / Педагогічні працівники зобов'язаний (-а, -і)...* (ШУДМ: 43; ПСДП: 16; ГД: 275; ДСД: 224; ГСДП: 311; ПД: 12). У досліджуваних фахових виданнях цей ГПЧ частовживаний як синонім до двокомпонентних ГПЧ, побудованих за схемами: «допоміжне дієслово з модальним значенням (зобов'язуватися у формі 3 особи) + інфінітив», «стала сполука *брати* (у формі 3 особи) на себе зобов'язання + інфінітив». Наприклад: *Видавництво зобов'язане випустити у світ твір не пізніше одного року.* <...> *Автор зобов'язується за пропозицією Видавництва доопрацювати твір або внести до нього виправлення...* (СД: 394; УД: 377); *Береговий М.Ф. зобов'язаний відшкодувати збитки.* *Пан Береговий М.Ф. зобов'язується чітко виконувати установлені коледжем правила, накази, розпорядження...* (ПМДП: 98); *Замовник доручає, а Виконавець бере на себе зобов'язання виконати такі роботи...* <...> *Замовник зобов'язаний своєчасно прийняти й оплатити роботу* (БДД: 68; СД: 97; УД: 69); *Замовник / Працівник зобов'язаний... Виконавець / Фізична особа зобов'язується...* (СОЗД: 147, 150; ПД: 80).

Дієслова видової пари *зобов'язувати* — *зобов'язати* позначають перехідну дію, а *зобов'язуватися* — *зобов'язатися* — неперехідну, власне-зворотну. Похідність форм *зобов'язуваний* і *зобов'язаний* від дієслів *зобов'язувати* і *зобов'язати*, відповідно їхній статус як пасивних дієприкметників є незаперечним. Проте в тлумачному словнику форму *зобов'язаний* пасивним дієприкметником не визначено [3: 380], що, на нашу думку, суперечить граматичним нормам української літературної мови, і, як наслідок, спричиняє невивіржену синонімію та паралельне функціонування ГПЧ із компонентами *зобов'язаний*, *зобов'язатися*, *брати на себе зобов'язання* й структурно-семантичне отожднення активних і пасивних конструкцій у сучасних адміністративно-канцелярських текстах. Наприклад: *У період отримання допомоги у зв'язку з безробіттям зобов'язаний сприяти своєму працевлаштуванню. Зобов'язують своєчасно повідомити службу зайнятості*

про всі зміни... (БДД: 94); *Ви зобов'язані сплатити нам недотримку* (БДД: 206) — *Відповідно до пункту 3 нашої угоди Ви зобов'язалися передати нам майданчик для будівництва...* (ШУДМ: 104) тощо. Автори деяких фахових видань в організаційних документах (правила, інструкція), службових листах та документах із договірної діяльності (угода, контракт, договір) уживають активну чи пасивну конструкцію, маємо надію, зважаючи на специфіку граматичної природи та семантики зазначених модальних компонентів (ГД; ДКД; МДЗ; ПУМ; ПСДП; ПУДМ; ХПД; ШУДМ). Наприклад: *Виконавець бере на себе зобов'язання виготовити 20 пар шкіряного взуття...* *Виконавець зобов'язується виготовити взуття добро-якісно. Замовник зобов'язується своєчасно прийняти й оплатити роботу* (ШУДМ: 192); *Орендар зобов'язується сплачувати встановлену орендну плату за виконувани інші умови* (МДЗ: 123); *Для виконання зазначених функцій секретар підрозділу зобов'язаний одержувати в управлінні документального забезпечення кореспонденцію...* (ГД: 275); *Начальник відділу зобов'язаний знати закони України, укази Президента...* (ШУДМ: 43).

Модальне значення, близьке до ГПЧ «власне-зв'язка *бути* + зобов'язаний + інфінітив», виражає зрідка вживаний трикомпонентний ГПЧ із пасивним дієприкметником *уповноважений*. Наприклад: *Орендодавець і його посередники уповноважені перевіряти стан Устаткування в робочий час, а також перевіряти умови його експлуатації* (СД: 331). Дотримуємося думки, що зазначені трикомпонентні ГПЧ не окремий, «змішаний» [7: 23; 1: 82—83] тип присудка, у якому поєднані іменний та дієслівний типи, а складений дієслівний [8: 29; 4: 78], оскільки всі компоненти — аналітична дієприкметникова форма та інфінітив — дієслівні.

3. «Допоміжне дієслово з модальним значенням (*могти, мати*) в часово-способових формах + власне-зв'язка *бути* у формі інфінітива + призив'язковий компонент (пасивний дієприкметник переважно у формі називного відмінка, рідше — форма на *-но, -то*)». Зазначений ГПЧ має поширену модальним компонентом структуру двокомпонентного ГПЧ першого типу та семантику двокомпонентного ГПЧ третього типу. Значення можливості / неможливості або обов'язковості / необов'язковості здійснення дії складеного ГПЧ ускладненого типу також зумовлює функціонування пасивних конструкцій переважно в організаційних документах та документах із договірної діяльності. Наприклад: *Кожен конфлікт може бути врегульований шляхом переговорів...* (СД: 452); *Повноваження з цього доручення не можуть бути передані іншим особам* (БДД: 76; СД: 121; ШУДМ: 236; УД: 80); *Розмір одноразової допомоги може бути зменшено* (ПД: 61); *Майно має бути повернуто в неушкодженому стані* (БДД: 161; СД: 209; УД: 157).

У проаналізованих фахових виданнях нерідко спостерігаємо функційне ототожнення трикомпонентних ГПЧ із зазначеними призив'язковими компонентами. Наприклад: *Стягнення може бути зняте до завершення одного року — Стягнення може бути знято до закінчення одного року* (ПД: 18, 26); *Угода може бути розірвана достроково з ініціативи обох*

Сторін — Договір може бути розірвано за взаємною згодою Сторін (БДД: 69, 157; СД: 99, 206; УД: 71, 154); *Контракт за згодою сторін може бути продовжений або укладений на новий строк* (ПКД: 244; ПД: 75) — *Дію трудового договору може бути припинено тільки з підстав, передбачених чинним законодавством України* (ПКД: 145; ДСД: 223); *За кожне порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосоване тільки одне дисциплінарне стягнення* (ДСД: 226; ПД: 26) — *За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один із заходів стягнення* (ПКД: 148). Дехто з авторів фахових видань послідовний у виборі пасивних конструкцій із відповідним трикомпонентним ГПЧ. Наприклад: *Особисте доручення на одержання коштів може бути посвідчене організацією, де працює або навчається довіритель* (ПУМ: 180); *Акції Товариства можуть бути викуплені самим Товариством...* (СОЗД: 104); *На посаду лаборанта може бути призначена особа...* (ПСДП: 16); *Товар має бути відвантажений не пізніше...* (ШУДМ: 101); *Квартира може бути використана лише для проживання в ній Орендаря та осіб, які проживають разом із ним* (МДЗ: 124) — *Через обмежену площу наших складських приміщень поставання має бути здійснено у кілька етапів* (ГСДП: 189). За нашими спостереженнями, перевагу віддають пасивним конструкціям із дієприкметниковим призв'язковим компонентом у трикомпонентному ГПЧ.

Нерозмежування фахівцями граматичної природи призв'язкових компонентів трикомпонентних ГПЧ, подібно до двокомпонентних ГПЧ, зумовлює не властиву українській мові факультативну позицію суб'єкта дії в пасивних конструкціях із формами на *-но, -то*. Пор.: *Статутний фонд має бути виплачений Засновниками протягом року — Договір може бути змінено чи розірвано будь-якою зі сторін* (ДСД: 191, 274); *Договір може бути змінений лише за письмової домовленості про це представниками Сторін* (МДЗ: 126) — *Роботодавцем може бути запроваджено підсумований облік робочого часу за погодженням з представницьким органом* (ДКД: 212).

Синоніміїність двокомпонентного ГПЧ третього типу та трикомпонентного ГПЧ розглянутого типу засвідчує їхнє паралельне функціонування в сучасних адміністративно-канцелярських текстах, зокрема й у тексті того самого документа. Наприклад: *До чергування можуть залучатися лише керівні працівники — За порушення законодавства про охорону праці винні працівники можуть бути притягнуті до...* (ПКД: 152, 155); *За згодою сторін конкретні вихідні дні можуть змінюватися — Умови цього контракту можуть бути змінені тільки за згодою сторін у письмовій формі* (ПД: 81, 76); *До проведення експертизи цінності всі секретні документи мають бути виконані, сформовані у справи, а картки (журнали) обліку секретних документів за відповідний період відпрацьовані. <...> У робочій картці мають зазначатися назва структурного підрозділу...* (ДСД: 207); *У державних і комунальних навчальних закладах поряд з державною мовою в навчальному процесі можуть застосовуватися й вивчатися мови національних меншин. <...> Рішення суду не може бути оскарженим* (ПСДП: 45); *Розміри орендної плати можуть змінюватися за згодою Сторін. Вони можуть*

бути переглянуті достроково... (БДД: 163; СД: 210; УД: 158); *Оплата має здійснюватися через банк країни продавця. <...> Оплата має бути здійснена у формі безвідкличного й підтвердженого акредитиву* (БДД: 320, 321; УД: 492, 493). У кількох із проаналізованих фахових видань віддано перевагу пасивним конструкціям лише із двокомпонентним ГПЧ. Наприклад: *Договір може розриватися не тільки з ініціативи працівника, а й з ініціативи адміністрації* (ВУДМ: 145); *Виробнича кооперація... та інші види спільної діяльності можуть здійснюватися на основі договорів (контрактів) без утворення юридичної особи* (ПМДП: 178). У зразках документів тільки одного з досліджуваних джерел (МДЗ) пасивні конструкції з двокомпонентним ГПЧ не вживають.

Чотирикомпонентний ГПЧ обмежений у вжитку й побудований за схемою: «нульова власне-зв'язка *бути* + прикметник із модальним значенням (*повинен*) + власне-зв'язка *бути* у формі інфінітива + призв'язковий компонент (пасивний дієприкметник у формі називного відмінка, рідше — форма на *-но*, *-то*)». Наприклад: *Усі ймовірні претензії за Договором повинні бути розглянуті Сторонами протягом 10 днів з моменту отримання претензії* (БДД: 131; СД: 405; УД: 391); *Усі працівники підприємства повинні бути ознайомлені з чинними Правилами під розпис* (ПД: 26); *Товар повинен бути повністю поставлений протягом...* (СД: 404; УД: 389); *Дострокове розірвання цього Договору повинно бути розглянуто в ...термін* (БДД: 145; СД: 196; УД: 143). Призв'язковий компонент може бути представлений усталеною сполукою. Наприклад: *Проект Статуту банку повинен бути доведений до відома не пізніше ніж...* (БДД: 152; СД: 202; УД: 149).

Пасивні конструкції з чотирикомпонентним ГПЧ, що мають тотожну семантику із трикомпонентним ГПЧ першого типу, також функціонують у документах із договірної діяльності та організаційних документах. Семантичну співвідносність засвідчують поодинокі випадки паралельного функціонування пасивних конструкцій із цими ГПЧ у сучасних адміністративно-канцелярських документах. Наприклад: *Продукція повинна пакуватися в ...тару — Товар повинен бути затарений / спакований Продавцем так...* (БДД: 118, 261; СД: 177, 404; УД: 121, 389).

У сучасних адміністративно-канцелярських текстах спостерігаємо функціонування пасивних конструкцій із ГПЧ складеного дієслівного типу та активних конструкцій як синтаксичних синонімів. Наприклад: *Я... попередньо ознайомлений нотаріусом із загальними вимогами Цивільного кодексу України* (СД: 111) — *Пан... з нашої фірми ознайомив Вас із цінами та графіком постачань* (ШУДМ: 94); *З результатами атестації / інструкцією / наказом / заявою директора ознайомлений...* — *З відгуком / пам'яткою ознайомився...* (ДКД: 138, 139; ПКД: 66, 426; СД: 41, 162; УД: 28, 105); *Усі уроки було обговорено / були обговорені з учителем і методистом* (ГСДП: 159; ШУДМ: 169) — *Програма пройшла обговорення та затвердження на засіданні* (ГСДП: 160); *Я, старший викладач кафедри..., отримав від завідувача складу... у тимчасове користування для членів археологічної експедиції: 20 рюкзаків, 6 наметів...* — *Мною, студентом..., отримано від завідувачки*

бібліотеки... у користування підручники (ШУДМ: 238, 239); Через обмежену площу наших складських приміщень постачання **має бути здійснено** у кілька етапів — При застосуванні розцінок на видачу ТУ на підключення до електромереж об'єктів іншої потужності **потрібно** до розцінок **застосовувати** додаткові коефіцієнти (ГСДП: 189, 329); Роботодавцем **може бути запроваджено** підсумований облік робочого часу за погодженням з представницьким органом. <...> Виходячи з виробничих потреб роботодавця **може встановлювати** максимальну тривалість роботи... (ДКД: 212). Активні конструкції, на нашу думку, мають кількісно переважати над пасивними конструкціями, а на перспективу й витіснити пасивні конструкції як неприродні для синтаксису української літературної мови загалом та адміністративно-канцелярської мови зокрема.

Отже, у сучасному адміністративно-канцелярському підстилі переважають двокомпонентні ГПЧ, приз'язковий компонент яких виражений пасивним діеприкетником або формою на *-но*, *-то*. Пасивні конструкції із цими ГПЧ використовують у різних документах, де зосереджено увагу на завершених діях та їхньому результаті, причому вибір певного типу цих конструкцій залежить від власних уподобань фахівців. Пасивні конструкції з іншими складеними ГПЧ вживані переважно в організаційних документах та документах із договірної діяльності, що зумовлено семантикою ГПЧ — можливістю / неможливістю, обов'язковістю / необов'язковістю, повинністю. Синонімічність аналітичних ГПЧ із тотожним модальним компонентом представлена паралельним функціонуванням пасивних конструкцій у сучасних зразках документів, зокрема й у тексті того самого документа. Пасивні конструкції з ГПЧ складеного іменного типу обмежено вживані в сучасному адміністративно-канцелярському підстилі.

Перспективу дослідження вбачаємо у виявленні семантичної специфіки та засобів вираження складених ГПЧ у пасивних конструкціях інших функційних стилів та їхніх підстилів, що вможливить з'ясувати продуктивність / непродуктивність різних засобів у сучасній українській мові.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- БДД — Бибик С.П., Сютя Г.М. Ділові документи та правові папери. Харків, 2005.
ВУДМ — Волкотруб Г.Й., Венцовський А.М. Українська ділова мова. Київ, 2003.
ГД — Гордієнко К.Д. Діловодство в роботі секретаря. Київ, 2007.
ГМ — Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. За ред. К.Г. Городенської. Київ, 2017.
ГСДП — Глушик С.В., Дияк О.В., Шевчук С.В. Сучасні ділові папери. Київ, 2005.
ДКД — Данюк В.М., Кулаковська Л.П. Кадрове діловодство. Київ, 2006.
ДСД — Діденко А.Н. Сучасне діловодство. Київ, 2001.
ДСУМ — Дудик П.С. Стилїстика української мови. Київ, 2005.
КД — Комова М.В. Діловодство. Львів, 2006.
КС — Кобченко Н.В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ, 2018.
КСТ — Кавера Н.В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008.
МДЗ — Мина Ж.В., Думанський Н.О. Документаційне забезпечення діяльності установи. Львів, 2015.

- МР — Миронцов М.Л. Розв'язок прямих та обернених задач електричного та індукційного каротажу методом інтегральних (повних) струмів: автореф. дис. ... канд. фіз.-мат. наук. Київ, 2008.
- МСУМ — Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. Київ, 2003.
- ПД — Пашутинський Є.К. Діловодство кадрової служби (Кадри підприємства). Київ, 2004.
- ПКД — Палеха Ю. Кадрове діловодство. Київ, 2009.
- ПМДП — Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових паперів. Київ, 2000.
- ПСДП — Погиба Л.Г., Грибіниченко Т.О., Баган М.П. Складання ділових паперів. Київ, 2002.
- ПУДМ — Погиба Л.Г., Шкуратяна Н.Г., Грибіниченко Т.О. та ін. Практикум з українського ділового мовлення. Київ, 2002.
- ПУМ — Потелло Н.Я. Українська мова і ділове мовлення. Київ, 2001.
- СД — Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини. За ред. В.М. Бріцина. Київ, 2010.
- СОЗД — Собчук В.С. Основи загального діловодства. Луцьк, 2008.
- СУМ — Сучасна українська мова: Морфологія. За ред. А.К. Мойсієнка. Київ, 2013.
- УД — Універсальний довідник з ділових паперів та ділової етики. За ред. Л. Пустовіт. Київ, 2003.
- ХПД — Хоменко М.Ф., Грабарь О.В. Посібник з діловодства. Київ, 2003.
- ШУДМ — Шевчук С.В. Українське ділове мовлення. Київ, 2011.
- ЯУМТ — Ярошевич І.А. Українська морфологічна термінологія ХХ — початку ХХІ ст. Київ, 2010.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арібжанова І.М. Присудок. Типи присудків. *Сучасна українська мова: Синтаксис*. За ред. А.К. Мойсієнка. Київ, 2013. С. 75—86.
2. Бирик С.П., Сютя Г.М. Ділові документи та правові папери. Харків, 2005.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укладач В.Т. Бусел. Київ — Ірпінь, 2003.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ, 1993.
5. Городенська К.Г. Дієслово. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. За ред. К.Г. Городенської. Київ, 2017. С. 364—415, 442—493.
6. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. Вип. IV. Київ, 2001. С. 11—15.
7. Іваницька Н.Л. Трьохелементний присудок в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 1. С. 16—24.
8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1995.
9. Комова М.В. Складання ділових документів. Львів, 2007.
10. Лаврінець О.Я. Суб'єкт у пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення. *Мова: класичне — модерне — постмодерне*. Вип. 4. Київ, 2018. С. 48—67.
11. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). Київ, 1997.
12. Погиба Л.Г., Грибіниченко Т.О., Баган М.П. Складання ділових паперів. Київ, 2002.
13. Погиба Л.Г., Шкуратяна Н.Г., Грибіниченко Т.О. та ін. Практикум з українського ділового мовлення. Київ, 2002.
14. Сулима О. Складений іменний присудок у науковому стилі. *Українська мова*. 2010. № 4. С. 22—29.
15. Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини. За ред. В.М. Бріцина. Київ, 2010.

LEGEND

- БДД — Bybyk, S.P., Siuta, H.M. (2005). Business documents and legal papers. Kharkiv: Folio (in Ukr.).

- ВУДМ — Volkotrub, H.Y., Ventskovskiy, A.M. (2003). Ukrainian business language. Kyiv: MAUP (in Ukr.).
- ГД — Hordiienko, K.D. (2007). Office records in the work of the secretary. Kyiv: KNT (in Ukr.).
- ГМ — Horodenska, K. (Ed.). (2017). Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology. Kyiv: Vydavnychi Dim D. Buraho (in Ukr.).
- ГСДП — Hlushchuk, S.V., Dyiak, O.V., Shevchuk, S.V. (2005). Modern business papers. Kyiv: Atika (in Ukr.).
- ДКД — Daniuk, V.M., Kulakovska, L.P. (2006). Personnel records management. Kyiv: Kavela (in Ukr.).
- ДСД — Didenko, A.N. (2001). Modern office records. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
- ДСУМ — Dudyk, P.S. (2005). Stylistics of the Ukrainian language. Kyiv: Akademiia (in Ukr.).
- КД — Komova, M.V. (2006). Office records. Lviv: Triada plus (in Ukr.).
- КС — Kobchenko, N.V. (2018). System of double syntactic connections in the modern Ukrainian language. Kyiv: Osvita Ukrainy (in Ukr.).
- КСТ — Kavera, N.V. (2008). Semantic typology of predicates of state: abstract. dis. ... cand. filol. sciences: 10.02.01. Kyiv (in Ukr.).
- МДЗ — Мyna, Zh.V., Dumanskyi, N.O. (2015). Documentation support of the institution activity. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky (in Ukr.).
- МР — Myrontsov, M.L. (2008). Solution of direct and inverse problems of electric and induction logging by method of integral (total) currents: abstract. dis. ... cand. phys.-mat. sciences: 04.00.22. Kyiv (in Ukr.).
- МСУМ — Matsko, L.I., Sydorenko, O.M., Matsko, O.M. (2003). Stylistics of the Ukrainian language. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
- ПД — Pashutynskyi, Ye.K. (2004). Office records of the personnel service (Personnel of the enterprise). Kyiv: KNT (in Ukr.).
- ПКД — Palekha, Yu. (2009). Personnel records management. Kyiv: Lira-K (in Ukr.).
- ПМДП — Palamar, L.M., Katsavets, H.M. (2000). The language of business papers. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
- ПСДП — Pohyba, L.H., Hrybinychenko, T.O., Bahan, M.P. (2002). Drawing up of business papers. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
- ПУДМ — Pohyba, L.H., Shkuratiana, N.H., Hrybinychenko, T.O. et al. (2002). Workshop on Ukrainian business broadcasting. Kyiv: FADA, LTD (in Ukr.).
- ПУМ — Potello, N.Ya. (2001). Ukrainian language and business broadcasting. Kyiv: MAUP (in Ukr.).
- СД — Britsyn, V.M. (Ed.). (2010). Modern office work: samples of documents, business etiquette, information for a business person. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
- СОЗД — Sobchuk, V.S. (2008). The basics of general case management. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia (in Ukr.).
- СУМ — Moisiienko, A.K. (Ed.). (2013). Modern Ukrainian language: Morphology. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
- УД — Pustovit, L. (Ed.). (2003) Universal guide on business paper and business ethics. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
- ХПД — Khomenko, M.F., Hrabar, O.V. (2003). Bookkeeping guide. Kyiv: Geneza (in Ukr.).
- ШУДМ — Shevchuk, S.V. (2011). Ukrainian business broadcasting. Kyiv: Litera LTD (in Ukr.).
- ЯУМТ — Yaroshevych, I.A. (2010). Ukrainian morphological terminology XX — beginning of the XXI centuries. Kyiv: KNEU (in Ukr.).

REFERENCES

1. Aribzhanova, I.M. (2013). Predicate. Types of predicates. *Modern Ukrainian language: Syntax*. Kyiv: Znannia. P. 75—86 (in Ukr.).
2. Bybyk, S.P., Siuta, H.M. (2005). Business documents and legal papers. Kharkiv: Folio (in Ukr.).
3. Busel, V.T. (Ed.). (2003). Big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Kyiv — Irpin: Perun (in Ukr.).
4. Vykhovanets, I.R. (1993). Grammar of the Ukrainian language. Syntax. Kyiv: Lybid (in Ukr.).

5. Horodenska, K. (2017). Verb. *Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychi Dim D. Buraho. P. 364–415, 442–493 (in Ukr.).
6. Horodenska, K. (2001). Syntactic specifics of the Ukrainian scientific language. *Ukrainian terminology and modernity: collection of researches*. Vol. IV. P. 11–15 (in Ukr.).
7. Ivanytska, N.L. (1973). Three-element predicate in the Ukrainian language. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 1, 16–24 (in Ukr.).
8. Karanska, M.U. (1995). Syntax of the Ukrainian literary language. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
9. Komova, M.V. (2007). Drawing up of business documents. Lviv (in Ukr.).
10. Lavrinets, O.Ya. (2018). Subject in passive constructions of modern formal language. *Language: classic – modern – postmodern*. Vol. 4. P. 48–67. Kyiv (in Ukr.).
11. Nepyivoda, N.F. (1997). Language of Ukrainian scientific and technical literature (functional and stylistic aspects). Kyiv: Mizhnarodna finansova agentsiya (in Ukr.).
12. Pohyba, L.H., Hrybinychenko, T.O., Bahan, M.P. (2002). Drawing up of business papers. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
13. Pohyba, L.H., Shkuratiana, N.H., Hrybinychenko, T.O. et al. (2002). Workshop on Ukrainian business broadcasting. Kyiv: FADA, LTD (in Ukr.).
14. Sulyma, O. (2010). Compound nominal predicate in the author's scientific style. *Ukrainska mova*, 4, 22–29 (in Ukr.).
15. Britsyn, V.M. (Ed.). (2010). Modern office work: samples of documents, business etiquette, information for a business person. Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Статтю отримано 24.09.2019

Olena Lavrinets, Candidate of linguistic sciences, associate professor,
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»
2 Skovorody St., Kyiv 04655, Ukraine
E-mail: lavrinets@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

TYPES OF COMPOUND MAIN PREDICATIVE PARTS IN SYNTAX CONSTRUCTIONS OF MODERN FORMAL LANGUAGE

In history of syntax the typology of predicates is carried out according to their semantic, and the typology of principal predicative part of the sentence is based on their morphological nature and methods of expression of their modal-tense meaning. The types of predicates and principal predicative parts of the sentence with methods of their expression regardless of their stylish usage are mainly investigated in modern Ukrainian linguistics. Typology of principal predicative parts of the sentence and specific of their usage in formal language texts, which syntax is special with passive constructions, is, in particular, out of eyeshot of modern researchers.

Structure and semantic specific of two-, three- and quaternary of compound principal predicative parts of the sentence and features of performance of passive constructions with an analytical principal predicative part of the sentence in modern documents are described on material of manuals and reference books on the formal language, dated by the first decades of the XXI century.

Double-component principal predicative parts of the sentence with passive participle or predicative form on -но attached to a link verb are mainly widespread in the modern formal language. Passive constructions with these compound principal predicative parts of the sentence are used in different types of documents, concentrated on completion of action and its result, thus choice of any type of passive constructions depends on specialists' own tastes. Passive constructions with other analytical principal predicative parts of the sentence of the complex verbal type are used mainly in organizational documents and contractual activity documents, and are predefined by semantics of these predicates — possibility / impossibility, obligatoriness / optionality, duty. Synonymity of analytical principal predicative parts of the sentence with an identical modal component is proved by parallel usage of passive constructions in the modern standards of documents, and, in particular, in the text of the same document. Passive constructions with compound principal predicative part of the sentence are not popular in the modern formal language and are not characteristic for its syntax.

A research prospect consists in the exposure of semantic specific and means of expression of compound principal predicative part of the sentence in passive constructions in other functional styles and their substyles for finding out the productivity / unproductivity of these means in the modern Ukrainian on the whole and formal language in particular.

Keywords: *formal language, passive construction, compound principal predicative part of the sentence, forms on -но, -мо, passive participles on -ний, -тий, passive verbs on -ся, verbal copula, modal component, component attached to a link verb.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.080>

УДК 811.163.1'374(=161.2)"15/16"

Ю.В. ОСІНЧУК, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79000

E-mail: osinchuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА ЛЕКСИКА З КОРЕНЕМ ЖИ- (ЖИВ-) В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI—XVII ст.

На матеріалі різножанрових і різностильових українських писемних пам'яток, що ввійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.» та «Історичного словника українського языка» за редакцією Є. Тимченка, у діахронному аспекті досліджено церковнослов'янську лексику з коренем жи- (жив-). Основну увагу зосереджено на етимологічному аналізі досліджуваних слів, що полягав передусім у з'ясуванні їх семантичного етимона. Установлено, що деякі церковнослов'янські лексеми виникали як семантичні кальки до грецьких слів. Простежено вживання церковнослов'янських слів у стійких і лексикалізованих словосполученнях української мови XVI—XVII ст. Виявлено, що деякі з них збереглися дотепер у сучасній українській літературній мові або в її говорах. Поодинокі слова функціонують у сучасній богослужбовій практиці.

Ключові слова: історичний словник, писемна пам'ятка, семантика, словосполучення, церковнослов'янське.

Загальновідомо, що минуле будь-якого етносу, його мову, звичаї, побут, уподобання, історію, духовну й матеріальну культуру тощо відбивають передусім історичні словники, які «по-своєму інтерпретують історію слова, розвиток його семантичної структури і форми, демонструють етапи пізнавальної та розумової діяльності кожного народу» [6: 34]. Понад 40 років не одне покоління мовознавців відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) працює над укладанням «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.». Першим історичним словником в Україні став «Історичний словник українського языка» за редакцією Є. Тимченка, якого надруковано тільки до слова **ЖЯЛУВАТИ**.

Цитування: Осінчук Ю.В. Церковнослов'янська лексика з коренем жи- (жив-) в українській мові XVI—XVII ст. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 80—97. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.080>

Писемні пам'ятки різних стилів і жанрів староукраїнської доби, що ввійшли до джерельної бази названих історичних словників, репрезентують різні тематичні групи лексем, зокрема пласт лексики з коренем жи- (жив-), яка пов'язана «з фізіологічним існуванням органічної матерії» [14: 165]. Предметом нашого зацікавлення є зафіксовані в українських писемних пам'ятках XVI—XVII ст. церковнослов'янськими з коренем жи- (жив-). Мета статті — проаналізувати функціонування та вживання церковнослов'янських слів із названим коренем у «Словнику української мови XVI — першої половини XVII ст.», в «Історичному словнику українського язика» за редакцією Є. Тимченка та в їхніх лексичних Картотеках, які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

У лексичній системі української мови XVI—XVII ст. гніздо жи- (жив-) представлено такою групою церковнослов'янських: *живити*, *живодавецъ*, *живоначалный*, *живоносный*, *живописаніє*, *живописецъ*, *живопріємный*, *животворный*, *животворити*, *животворящий*, *животдателный*, *животина*, *животно*, *животноє*, *животень*, *животъ*, *живущий*, *жизнолюбіє*, *жизнь*, *жилище*, *житіє* тощо [23 IX: 149—169; 9 II: 922—934].

Активно вживаним у досліджуваній період був церковнослов'янським із суфіксом -и-е — *житіє* (*житіє*, *житіє*, *жытіє*) <стсл. *житіє* 'життя', що відповідає гр. ζωή, βίος [4 I: 174; 13: 106], який етимологічно пов'язаний зі словом *жить* (укр. *жити* <*žiti, *živ-; споріднене з лит. *gyti* 'загоюватися, видужувати', *gyvoti* 'жити', лтс. *dzīt* 'загоюватися, видужувати', прус. *giwa* 'живе,' гот. *qius* 'живий', нвн. *keck* 'живий, жвавий' тощо) [7 II: 200].

Іменник *житіє* має давню писемну історію. У найдавніших старослов'янських кириличних текстах він реалізував кілька значень: 'життя'; 'помешкання'; 'харчування'; 'жива істота, тварина' [19 I: 609—610]. Словоформу *житьє* із семантикою 'життя; земне життя' засвідчено в пам'ятках давньоруського часу, зокрема в Повісті минулих літ (w добрыхъ жена(x) ре(ч). драгыши есть каменя многоцѣнна. радуется w ней мъжь ея. дѣеть бо мужеви своему. блго все житьє [15: 80]) та в Збірнику Святослава 1076 р. (Приклони оухо свое къ <про>саштлюоумоу. и обништавьшюоумоу въ жить<и> семь [18 III: 265]).

Зауважмо, що у давньоукраїнській період церковнослов'янським *житіє* (*житьє*) функціонував із семантикою '(опис життя святого) житіє', що спостережено в заголовках оповідей-біографій святих: *житіє прп(д)бнааго оца ѳеодосіа* [14: 166]; див. ще: *житьє. стго прп(д)обно(г). оца наше(г). олексъа члвка бжиа* [29: 147].

Церковнослов'янським *житіє* (*житіє*, *житіє*, *жытіє*) пряме значення, зафіксоване в найдавніших слов'янських писемних джерелах, зберіг і в українській мові XVI—XVII ст.

У Картотеці «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.» зафіксовано 138 карток-цитат (у різних за стилями та жанрами пам'ятках) із цим словом. Історичний словник української мови XVI —

першої половини XVII ст. фіксує лексему *житие* та її фонетичні і графічні варіанти як багатозначну — із 4 значеннями. Укладачі словника подають передусім пряме значення, із яким слово функціонувало впродовж всього історичного розвитку — ‘(існування людини від народження до смерті) життя’: *предаса... в законѣ хранити христоименитымъ... людемъ, да досто(и)но званию и непорочно житие поживше благаго гласа... слышати на страшномъ сѣдѣ сподобатьса* (Львів, 1586 ЛСБ¹ 71); *въ семъ дочасномъ и смертельномъ жытию нашомъ пребываемъ* (Рожанка, 1598 Л.Пот. 987); *па(т) рѣзъ х̄с̄ сп̄ситель нашъ, пре(з) все житіє свое тоу(т) на свѣтѣ прѣвбразилса* (поч. XVII ст. Проп.р. 262); *житіє наше На н̄бси есть, ѡ(т) колѣ ѡжидаемъ збавителя нашегѡ* (Чернігів, 1646 Перло 164) [23 IX: 168]; *Гонитвою оуганѣла Смѣрть неоужита, ѡ(т) пѣрвого д̄на житіа: ажъ по вса лѣта* (Львів, 1615 Лям.Жел. 7 зв.) [10]; *Теперь на свѣтѣ короткое житіє наше, и где дѣлѣй то коротшое стаетьса* (1665 Гал.Кл.Раз.² 98) [9 II: 934].

Зі значенням ‘земне життя’ в пам’ятці проповідницького змісту зафіксовано стійке словосполучення (за моделлю «вказівний займенник + іменник») **сеє житіє**: *было то в¹ оужива(н)ю и великой ѡхотѣ ѡномѣ С̄тмѣ мѣжѣ, за престѣвльши(х)са ѡ(т) сего житіа Мл̄твы чинити* (Київ, 1625 Коп.Ом. 154) [23 IX: 168].

Вужчу сферу поширення (у текстах релігійного, ділового стилів та полемічної літературі) мало слово *житие* зі значенням ‘(опис життя святого) житіє’, яке укладачі-лексикографи фіксують на другому місці: *прочитавши житіє Іѡа(н)на Златоустого, и Ам¹врѣсія Медіѡла(м)ского* (Львів, 1645 О тайн. 129) [23 IX: 168]; *Въ житіи святого Сергія... написано, ижъ той соборъ не скончался, ижъ многи отцы порозбѣгалися* (Київ, 1621 Коп.Пал. 949) [10].

У межах цього значення виділено словосполучення з прикметником-конкретизатором — **жития святыхъ** ‘житія святих’: *книга Соборникъ една... с празничными словами и з житиями святыхъ* (Пересопниця, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 296); *С̄ты(х) житіа и Писмъ забавлѣтиса читанье(м)* (Київ, 1623 МІКСВ 76) [23 IX: 168]; *прочитай истории житий оных святых мужей* (1608—1609 Виш.Зач. 218) [10].

Високу частотність уживання в різних стилях XVI—XVII ст. мало слово з семантикою ‘(спосіб існування) життя’: *Хотящому же кому къ житию ихъ приступити, не скоро приемлють, но первѣй повелять ему жити въ гостиномъ дворцы, особно отъ нихъ,... поки явить искушеніє лѣто одно и воздер¹жаніє, тожъ потомъ приемлють* (Супрасльський монастир, 1580 Пис.пр.лют. 179); *В тые часы Ипатей володимерскій у княжати... у великой ласцѣ и баченю за оные показаные цноты и житіє побожное былъ* (Львів, 1605—1606 Перест. 31); *и церков светого Духа, през мене муровати зачатая,... а сами въ искусном, побожном и светобливом житию*

¹ Умовні скорочення цитованих джерел див.: [24].

² Умовні скорочення цитованих джерел див.: [9: IX—XXIII].

мешкали (Луцьк, 1636 АрхЮЗР 1/VI, 716); нам нічого милшого не ест, якъ при вѣрѣ православной горячую упреемост в молитвѣ и житіе християнское видѣти в своих овечках (Городок, 1649 ПМКДА I-1, 69) [23 IX: 168].

У цьому випадку зі спеціальним церковним значенням 'чернецтво' спорадично зафіксовано словосполучення **иноческоє житіє**, зокрема в тексті ділового стилю: островъ увесь... с полемъ и зо всимъ, якъ ся в себе маеть,... на иноческоє житіе инокинямъ побожнымъ,... вечно отдаемо (Дубно, 1592 АрхЮЗР 1/VI, 90) [23 IX: 169].

Окрім цього, зі стрижневим компонентом *житіє* досліджувані писемні пам'ятки документують стійке словосполучення **общее житіє** 'монастирська община': Манасти(рѣ) н(а) бл҃гч(с)тіє наданые, ѡ(т) фо(л)ва(р)кового имени, на ѡбщее житіє пременѣте (п. 1596 Виш.Кн. 226 зв.); я... умыслыламъ... манастирь... здѣбовати (!) и при немъ... чернцовъ... //... речѣлы сватого Василия общого житія мети (Загайці, 1637 ПВКРДА IV-1, 64–65) [23 IX: 169].

Спорадично в лексиконах XVII ст. графічний варіант *житіє* засвідчено з семантикою 'житло, помешкання': Жителство // граждѣнство, житіє, речѣ посполитаа, полиціа, помешканье, мешканье (1627 ЛБ 37–38) [23 IX: 169].

Зауважмо, що в різних текстах XVI–XVII ст. (здебільшого в діловому стилі) була поширеною форма з давнім закінченням -є після втрати редукованого *и*, що походить із *ь* — *житє* (*жыте*) [23 IX: 165]. Ця форма активно функціонує в сучасних говорах української мови [2: 88].

До того ж, у літописі 1699 р. зафіксовано вже нову форму на -*ття* — *життя* 'життя'; наприклад: Бгь... даль єму [Адаму] сна... у дѣстѣ лѣтъ и тридцет життя его (Крон. Боб. 6) [9 II: 934]. Вона стала нормативною в сучасній українській літературній мові [22 II: 535]. Лексема *життя* позначає один із найважливіших концептів української мовно-культурної картини світу. Дослідники зауважують, що «формування концептосфери ЖИТТЯ сягає ідоєвропейського культурного простору» [17: 68].

Грецьким семантичним синонімам ζωή, βίος у старослов'янських перекладних текстах відповідало багатозначне слово *животѣ* (<*životъ — дериват із суф. -ot-ъ від <*živъ, споріднений із лит. *gyvatà* 'життя', прус. *giwato* 'життя' [27 II: 52]), яке, крім основної первинної семантики 'життя', реалізувало й інші значення: 'жива істота'; 'тварина' [4 I: 172; 19 I: 63–64; 26: 217].

Це дає підстави для висновку, що лексема *животѣ* з основним значенням 'життя' є семантичним синонімом до слова *житіє*.

Слово *животѣ* 'життя' фіксують перекладні та оригінальні тексти давньокиївського періоду, зокрема Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр. (Въ томъ животѣ бѣ, и животѣ бѣ свѣтъ чловѣкомъ), Повчання Володимира Мономаха (А Гѣ нашъ, владѣи животомъ и смртью, согрѣшенья наша выше главы нашеа терпить) [25 I: 867–868], Збірник Святослава 1076 р. (лоуче єсть смьртъ паче живота горька) тощо [18 III: 257]. Зауважмо, що давні тексти XI–XIV ст., опріч абстрактного значення 'життя'

та конкретного ‘тварина’ [18 III: 257—258; 25 I: 867—869], спорадично документують значення ‘спадщина, майно’ (пошибаньє... промежи мужем и женою w животѣ. УВ 23) [14: 165].

Як засвідчує український лексикографічний матеріал XIV—XV ст., слову *животъ* найчастіше властиве абстрактне значення. Скажімо, пам’ятки ділового стилю, що ввійшли до корпусу джерел Словника староукраїнської мови, репрезентують близько 500 уживань цього церковнослов’янськості з семантикою ‘життя’ [21 I: 358—359]. Оказіонально у світській пам’ятці XV ст. виявлено й конкретне значення ‘майно, добро, статки’: Тыхъ бы еси велѣлъ поопускати, а животы и статкы велѣлъ бы еси поотдавать (1456 Ак.ЗР I, 71) [9 II: 927].

Картотека історичного словника української мови XVI — першої половини XVII ст. налічує 545 карток-цитат зі словом *животъ* та його графічними варіантами *живот*, *жѣвот*, *жывотъ*. Укладачі-лексикографи насамперед в історичному словнику подають абстрактне значення ‘життя’, яке має найвищу частоту вживання; напр.: оучительєвє оу добром оученїи але не въ зло(м) животѣ мають наслѣдовани быти (1556—1561 ПЄ 97); хотя емѣ панѣ бо(г) и живота продо(в)жи(т) ты(х) вси(х) рече(и)... не маю(т) пои(с)кивати (Вінниця, 1567 ЛНБ 103, 17/I с, 1943, 16); поки ми Гдѣ Бгѣ живота продожи(т) (Холм, 1648 Тест.Ст. 471) [23 IX: 155]; позволю зъ правого умыслу сердца моего мети собе за молжонка... князя... Соколского, с которым и живот мой хочу доконати (Луцьк, 1564 АрхЮЗР 8/III, 80); богѣ тобѣ неха(и) дасть щасливый животѣ (к. XVI ст. Розм. 35); Наука и живот нѣсть ему духовный, яко ж блаженъный апостол верховный (к. XVI ст. Укр.п. 75); отъ вшелякихъ неприятелей,... здоров’я и живота своего не лютучы, послугу чинили (Київ, 1610 АЮЗР II, 59); бѣдешъ ести хлѣбъ твоѣ по вси дни живота твоєгѣ (серед. XVII ст. Хрон. 10) [10]; И в то словѣ быв живот (1670 Єв.Реш. 40) [9 II: 925].

Різноманітні писемні пам’ятки української мови XVI—XVII ст. свідчать про велику активність функціонування стійких конструкцій із компонентом *животъ*, деякі з них за посередництва старослов’янської мови запозичили пам’ятки давньоукраїнського періоду. Наприклад, семантичний ряд, пов’язаний із ‘земним життям’, об’єднує такі конструкції: **в животе** ‘упродовж життя’: п̄на ма(т)ф̄еа сенюту в животе не зостал (Кременець, 1563 ЛНБ 103, 26/Id, 1810, 8); **до живота** ‘до кінця життя, до смерті’: Федор... держал тот замок... до своего живота (Берестя, 1508 AS III, 56) [23 IX: 155]; Дали есмо пану Станиславу... тотъ врадъ... держати до его живота (1597 Ак.ЮЗР. I, 72) [9 II: 926]; **за живота** ‘за життя’: не вмешкалъ былъ еше за живота его w томъ до... Вашей Милости... дать ведати (Турійськ, 1564 AS VI, 243) [23 IX: 155]; Зезнавши кгрунъгу... купленого по семи лѣтах от часу продажи, за живота отцевского (Акт.Старод.кн. 110) [9 II: 926]; **на живот** ‘для життя’: Скажи ми любимы(й) рѣг̄ателю..., чомѣ та т̄аа вкаа(н)наа оутроба и выпѣстила, коли (на) см̄рть а не на живо(т) (п. 1596 Виш.Кн. 231); **при животе** ‘за життя, упродовж життя’: А я сама при животе мои(м)... в тоє име(н)є..., ничи(м) ся вступовати...

не маю и не буду мочи (Житомир, 1584 АЖМУ 144) [23 IX: 157]; та словосполучення: **животь дочасный** 'земне життя людини': Таа мою(д)рость Нб(с)нрю съде(р)жи(т) в собѣ и оучит' ѿ двоако(м) животь доча(с)но(м) (Чернігів, 1646 Перло 6) [23 IX: 156].

Аморальну поведінку людини впродовж земного життя виражають словосполучення **животь спросный (спростный)** та **волочающий животь**, які реалізували значення 'розпутне життя': кгдажь мене, малжонка своего, ... не вгледаючиса на добре мниманье, што статечные жоны звыкли передь вчима своима завжды меть... впѣстивши... а волочащий животь ѣлюбивши, тамъ, где се ей подобало, мешкаеть (1577 AS VI, 73); сие волять радъшей животь спросный въ срокгой неволи безъчестне провадити (Рожанка, 1598 Л.Пот. 1017); животь спростный, свовольный и збытѣчный, где теперъ все са тое розлетѣло (Острог, 1607 Лѣк. 36) [23 IX: 156].

На потойбічне життя й безсмертя душі людини після фізичного стану смерті вказують атрибутивні словосполучення **животь вѣчный, пришлый животь**, що виражають богословські поняття 'життя в раю, вічне життя': если та дѣхъ тщеславіа наказаніа латиньского преборе(т) и се(и) прѣстотѣ мое(и) не оувѣрѣши; вѣдаючи запѣвне вѣда(и), тако живота вѣчнаго не не наслѣдѣешь (1599—1600 Виш.Кн. 203 зв.); Понеже... въ пришломъ животе, хотяжь праведнымъ и добрымъ, восияеть... неприкосновенный светъ благословения оного, которого естъ Самъ Богъ, а грешныхъ (Рожанка, 1598 Л.Пот. 987) [23 IX: 156]. Окрім цього, у пам'ятці релігійного стилю спостерігаємо модель поєднання церковнослов'янськ + церковнослов'янськ: **древо живота** 'райське дерево, плоди якого дають безсмертя': Ада(м) поповнивши грѣ(х) //... барзо са зѣтр'воживши оутѣкъ, и якъ писмо стое свѣ(д)чить по(д) древо(м) живота которое посредѣ было раю зкрылса (поч. XVII ст. Проп.р. 296 зв. — 297) [23 VIII: 202].

Спеціальне богословське значення 'воскреснути; повернутися до життя після смерті (духовно)' акумулюють такі словосполучення: **до живота встати** 'воскреснути': та(к) ты(ж) быти не могло, ... ижебы снѣ бѣжій ѿ(т) смрти до живота не всталъ (поч. XVII ст. Проп.р. 153 зв.); **до живота привернути** 'оживити': Коли ми вже было ді лѣ(т) звоно(м) в головѣ забитого яко ѿного молод(д)ца в наи(м) до живота приве(р)ну(л) (1582 Кр.Стр. 6) [23 IX: 155]; **прийти до живота** '(відновити свою функціональну діяльність) ожити': Читѣємо вправдѣ в' цр(с)кы(х) книга(х), ижъ кѣсти оумрѣлого елисеа единого оусопшого з' мртвы(х) в'збѣдили, але тые кѣсти самыє не пришли до живота (поч. XVII ст. Проп.р. 154) [23 IX: 157].

Розуміння смерті як фізичного стану людини, її кончини [28: 58] відображено в таких фразеологізмах: **в животе не стати** 'померти': ѿтца его, княза Костантина... з Божего допущена в животе не стало (Краків, 1531 AS III, 379) [23 IX: 155]; **животь выдирати** 'позбавляти життя': Не тыл'ко бовѣмъ добра их', але и самый живо(т) выдирают', на жадные контракты // з'гѣдныє... з' ними не позволяютъ (Київ, 1648 МІКСВ 346—347); **живота доконати** 'померти, докінчити життя': Тоурцы... Пострѣловъ смртѣльных' кил'ка мѣ задали: Котѣрыми зраненый, Живота докональ (Київ, 1622 Сак.В. 48);

Августъ король Польскій... много речей добрыхъ постановивши... въ Книшинѣ живота докональ року (1572 поч. XVII ст. КЛ 75); Звсима стый... живота в' томъ монастыри докональ (1678 Жит.Св. 171-6) [9 II: 926]; **животь кончити (скончити)** 'померти': Стого Гетмана кождый Рйце(р) нѣх' са оучить, Ик'бы тыж' мѣл' на свѣтъ тот' живо(т) сво(и) кончи(т) (Київ, 1622 Сак.В. 47); Флавіана... немилостивно бито... По которомъ збитю, третего дня животь блаженно скончалъ (Київ, 1621 Коп.Пал. 610); **живота позъбавити** 'вбити': кды подданные выконываючи, до болота приволокъши, живота позъбавити хотели, отъ чого заледве некоторая служалая челяд отпросили и замерлюю подъ село Киверце отъвезти казали (Луцьк, 1523 АрхЮЗР 1/VI, 533) [23 IX: 156]; **стратити животь** 'загинути': Кгдыжъ лѣпѣй ѣст' стратити животь за вйчизнѣ, Нѣжли нѣприятелю достат' са в'коризнѣ (Київ, 1622 Сак.В. 41) [23 IX: 157].

Див. ще інші синтаксичні конструкції, які документують досліджувані джерела: **по животь** 'після смерті': по моем животь ни на кого, вдно на сына моего... тьи вси замки и мѣста, дворы... прийти мают (Острог, 1522 AS III, 237); **после живота** 'після смерті': я Иван после живота кнагини... бил есми чолом господарю моемѣ... абы Его Милость рачил... мене слѣгѣ своего пожаловати (Острог, 1516 AS III, 138); та сталі словосполучення **не мати живота** 'про частини тіла людини відмерти': Члонки,... ни якого живота въ себе не маючи, ничого доброго делати не могли (Рожанка, 1598 Л.Пот. 993) [23 IX: 157]; **даровати животом, даровати животь** 'залишити живим': Даровали животомъ Варавву (Гал.Кл.Раз. I, 68); Хс... всѣм... вѣчный животь даровавъ (Єв.Реш. 2) [9 II: 926].

Поряд із значенням 'життя' укладачі Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. на другому місці фіксують нове похідне значення слова *животь* — 'життєпис', яке репрезентують пам'ятки вже від початку XVII ст.: Дай покóй, Клив, прóшлы(м) в' дѣлности погáнw(м) Хвѣ живóть вписѣй иди южъ за Пáномъ (Київ, 1632 Євх. 301); якв въ цркви бжѣй маемо образы, абы намъ // были якв книги єв(г)ліи и животовъ стыхъ (серед. XVII ст. Хрон. 97 зв.) [23 IX: 157]. Лексикографи також виокремлюють кілька двочленних стійких словосполучень зі стрижневим компонентом *животь*: **животы пророцкыи** 'одна з книг Старого Завіту книги пророків': Стый епифаній и дорофей м(ч)ни(к) в живота(х) пр(о)рцкы(х) оуча(т), ижъ аггли гды в колысце дитя(т)ко(м) еше лежа(л), вгнѣ(м) егw прикрили (поч. XVII ст. Проп.р. 256) [23 IX: 157]; **книги живота** 'історія': Я, яко пастырь и отецъ, напоминаю и прошу, не отступуйте ваша милость отъ того святого // братства и заслугъ своихъ которые суть вписанные въ книги живота (Київ, 1644 КМПМ II, дод. 288–289) [23 XIV: 140].

Із семантикою 'про засоби до життя) майно, статки' церковнослов'янізм *животь* функціонував в українській мові XVI—XVIII ст.: Многихъ людей въ полонъ повели и животы ихъ забрали (1526 Ак.ЗР. II, 177); Князь... Гагаринъ... за карауль посаженъ и всѣ животи его на государя взяти (XVIII ст. Дн.Марк. I, 9) [9 II: 927]. Див. ще в лексиконах досліджуваного періоду: живо(т): меш'ка(н)є, и ты(ж) ска(р)бѣ, грошѣ (1596 ЛЗ 47)

[23 IX: 157]; Животъ: Животъ¹, богатство, мешканье, або брѣхъ, або жолѣдокъ, такожє матица, итыжъ: скѣрбъ, грѣшъ [12: 37].

У процесі історичного розвитку абстрактної лексики первинне старослов'янське значення 'життя' іменника *животъ* почало витіснятися на периферію. В. Німчук відзначав, що «причиною виходу із загального вжитку слова з первісним значенням був розвиток у давнього *животъ* нової семантики — «частина організму людини й тварини, в якому містяться нутроші», відомої з українських пам'яток починаючи з XV ст.» [14: 167]. Наприклад: Кропива є(ст) зеліє добро. Коли въ которо(г) члѣка тѣ(ж)ко на животъ (XVI ст. УТ фотокоп. 9); алуи брѣ(х) живот (I пол. XVII ст. Сем. 20) [23 IX: 157]; Мовиль кроль же захоровалем на живот (XVII ст. Крон.Боб. 84) [9: 927]; Трибѣхъ: Жолѣдокъ, живо(т), брѣхъ [12: 133].

Оказіонально в пам'ятці ділового стилю XVII ст. зафіксовано живомовний фонетичний варіант *живутъ*: Федор Остапенко задавши раз смертелний колом в живут [Андрею Семененку]... утѣк (1668 Ак.Пол. Гор.Ур. I, 59) [9 II: 927].

Поряд із цим значенням у різножанрових контекстах XV—XVII ст. лексикографи виділяють підзначення '(утроба жінки як символ материнства) лоно': аїно аїно. млтвы тв[о]єа выслѣхаль бѣ. зачнеши в животъ своє(м). и родиши. и боуде(т) славно и хвално дѣта твоє по всемъ свѣтѣ [29: 15 зв.]; коли сталъса голосъ поз'доровлена твого въ оушохъ моихъ розыгралоса радостю отроча в' животъ моемъ (1556—1561 ПЄ 208); Иже зачат'є сѣна Бѣогw в' животъ Па(н)ны вѣдлѣгъ чловечѣнства, сталоса справою Дѣа сѣогw (Львів, 1646 Зобр. 18); Есть оу же(н)скомъ животъ двѣ жили, тоне(н)ки(х) (серед. XVII ст. Луц. 544) [23 IX: 157].

Словник П. Білецького-Носенка зі семантикою 1) 'живіт'; 2) 'життя' фіксує форму *живитъ* [3: 137]. До реєстру «Словаря української мови» входить форма *живит* 1) 'живіт'; 2) 'життя' [20 I: 481]. Значення 'життя' з ремаркою *заст.* до лексеми *живит* подає сучасний нормативний словник української літературної мови [22 II: 525].

Із семантикою '(жива істота) живина' в українській мові XVI—XVII ст. функціонували похідні іменники середнього роду від слова *животъ*, зокрема такі, як *животно* (цсл. *животно* [4 I: 172]) та *животноє* (цсл. *животное* [4 I: 172]): ꙗко, всако живо(т)но словѣсно єсть члѣкъ а іѡа(н) єсть живѣ(т)но и словѣсно, оубw // іѡа(н) члѣкъ (1596 ЛЗ 65—66); Сътвориль бы(л) бѣ члѣка... и слѣво(м) вымѣвы на(д) всѣ живѣтныє оукраси(в) (Острог, 1599 Кл.Остр. 215); Котѣрій гойнѣю Рѣкѣ своюю штвориѣтъ, Всѣкое живѣтное живитъ, и питаѣтъ (Чернігів, 1646 Перло 36 зв.) [23 IX: 154].

Аналізовані церковнослов'янізми староукраїнські пам'ятки репрезентують також і з семантикою 'тварина', яка була властива ще старослов'янським перекладним текстам [19 I: 604]; напр.: Арістѣ(л) мѣви(т) в книга(х) гдє w живѣ(т)ны(х) пише(т), трѣй rw(д) пелекѣн'скій (1596 ЛЗ 61); W створе(н)ю скотѣвъ звѣровъ и инши(х) живѣтны(х) (серед. XVII ст. Хрон. 4) [23 IX: 154]; Онѣгръ, Дікій осѣль, живѣтно подѣбноє лѣсю [12: 225].

Поняття ‘свійська тварина, животина’ в староукраїнській мові передавало церковнослов’янське слово *животина* (*жывотина*) (цсл. *животина* [4 I: 172]): а хто бы животинꙋ маючи кона не де(р)жаль того староста грабить, за уг(р)щинꙋ (1552 Овін.3. 132 зв.); Татарове... все стадо животины череду взяли и погнали до Бѣлагограда (Київ, 1559—1567 АЮЗР I, 146); не могла животи́на ходіти на поле для снѣгꙋ и морозꙋ (1503—1633 Остр.л. 130); Животи́на. Ресус (1650 ЛК 447) [23 IX: 153]; Кони, жывотину и инъшыи домовыи статьи и збожѣ пописати (1584 Арх. ЮЗР VIII, IV, 194) [9 II: 945].

Від слова *животъ* пам’ятки староукраїнської доби фіксують похідне утворення — *животный* (*жывотный, животень*) (цсл. *животнь* [4 I: 172]), у семантичній структурі якого було кілька значень, зокрема такі:

— ‘життедайний’: О чомъ она ꙗко ма́ти ваша... хлѣбомъ животнымъ оучѣниемъ єв(г)льскимъ воско(р)мивши, женихꙋ своемꙋ... w(т)дати... надѣлалася (Острог, 1587 См.Кл. 5 зв.); овоць животны(и) прина́ли (Острог, 1599 Кл.Остр. 229) [23 IX: 154]; див. ще стійке словосполучення **животной вода**, яке розвинуло переносне значення ‘чудодійна, цілюща вода’: Чоты(р)ма рѣками напо(л)наешъ животноа воды (к. XVI — поч. XVII ст. ПДПИ 182, 94) [23 IV: 146];

— ‘життєвий’: Прч(с)таа па́н’на кды з назарѣтоу до вифлєвма пло(д) животный въ прч(с)той оутробѣ свое(и)... маючи шлá... в стайню и в хижкоу, по́длѣю... моу́сла внѣйти (поч. XVII ст. Проп.р. 7); Звѣль: м(р) г̄. Животе́(н). Жи́зне(н), Животи́ць (1627 ЛБ 207); Животный. Vitalis. Animans (1650 ЛК 447) [23 IX: 154]; **книги животныи** ‘історія’: вѣрныи ты(ж) его весполо(к) и(з) ни(м) мешкаю(т), але справедливы(х) лю(д)и(и) оу книга(х) живо(т)ны(х) на́писан’ныи имена и(х) (к. XVI ст. УЄ № 31, 208 зв.) [23 XIV: 140];

— ‘тваринний’: ani[m]ab[i]lis, живо(т)ны(й) (1642 ЛС 83) [23 IX: 154].

Із семантикою ‘життя’ канонічні старослов’янські пам’ятки фіксують іменник *жизнь* (<**žizнь* — утворення із суфіксом *-зн-ь* від *жити* [27 II: 54; 13: 107]), що є семантичною калькою гр. ζωή, βίος [19 I: 606]. Отже, грецизми ζωή, βίος, що поєднували у своїй семантичній структурі абстрактне значення ‘життя’ [5: 250, 579], у перекладних слов’янських текстах продубльовані слов’янізмами *житиє, животъ, жизнь*, кожен із яких у процесі історичного розвитку видозмінював і розширював свою абстрактну чи конкретну семантику.

Щодо слова *жизнь*, то дослідники вважають його хронологічно пізнішим від слова *животъ* [13: 108; 14: 166].

В українських та російських текстах XI—XIV ст. іменник *жизнь* був багатозначним. Окрім основного значення ‘життя’ (Иде же нѣсть свѣта ни видѣти жизни чловѣча. Изб. 1076, 132 зв. [18 III: 260]), досліджувана лексема розвинула інші: ‘спосіб життя’, ‘істота’, ‘майно’ тощо [18 III: 260—261; 25 I: 872—873].

У староукраїнському письменстві церковнослов’янське *жизнь* мав досить широкі стилістичні й жанрові межі функціонування — наукова,

релігійна, богословська й полемічна література, хроніки — і також реалізував кілька значень. У складі Картотеки історичного словника XVI — першої половини XVII ст. — 63 картки-цитати з кількома фонетико-графічними варіантами: *жизнь*, *жізнь*, *жызнь*.

На першому місці укладачі словника подають пряме значення '(існування всього живого) життя': Єва: Жизнь, живѡтъ, або жѡва, або живѡчѡа (1627 ЛБ 205); Назваль Адáмъ ѡма жоны своѡй Євва то єсть жѡзнь (серед. XVII ст. Хрон. 10); Жизнь. Vita (1650 ЛК 447) [23 IX: 163].

Значення '(існування людини від народження до смерті) життя' [23 IX: 163] реалізується найчастіше в релігійних, богословських і полемічних текстах XV—XVII ст.: х(с)ъ бѣ исполнитель законѡ пришо(л). выкѡпити на(с) ѡ(т) клатвы того закона. правдоу и жизнь нам дати [29: 166]; Прийде убо сия снопреходящая жизнь, въскорѣ, преиде (1588—1596 Виш.Кн. 141); оныхъ [грѣшныхъ] еще вѣчный огонь не огорнулъ, але суть въ темностяхъ затримани, гдѣ ани свѣта, ани жизни челоуѣчскѡя немашъ, ани свѣтлость облича Божого ихъ не навѣжаетъ (1603 Пит. 66); Допровад'те ю щасливѡе,... До блженной бѣдѣшаго вѣкѡ жизни (Чернігів, 1646 Перло 44 зв.) [23 IX: 163].

Окрім цього, у полемічних текстах кілька разів засвідчено іменниково-займенникове словосполучення **жизнь сея** 'земне життя': погребеса ѡ(т) славы нетлѣнно(и) и вѣчно(и) // жизни нб(с)наго цр(с)тва, во жи(з)-ни сеи, скоро ишезающеи (до 1596 Виш.Кн. 264 зв. — 265); Там смерть лютая и о той смерти в жизни сей старатися должны есмы, яко да не отпадем славы божия (1600—1601 Виш.Кр.отв. 169) [23 IX: 163].

Загальновідомо, що, за богословським ученням, після земного життя особистості наступає життя загробне — потойбічний світ. Указівку на існування життя поза земним буттям та поняття вічне загробне життя в Царстві Божому в релігійно-богословських і полемічних текстах XV—XVII ст. виражають стійкі словосполучення з компонентом *жизнь*, зокрема **жизнь безконечная**: яко да готѣеть поко(и), и мѣсто ѡ(т)поине(н)а..., идеже жизнь бѣ(з)конѣчнаа радо(ст) неизреченънаа (до 1596 Виш.Кн. 267 зв.) та **жизнь вѣчная, вѣчная жизнь**: лѣпше тобѣ и(з)оучити часослове(ц), пса(л)-ты(р)... //... и жи(з)нь вѣчнѡю полѣчити (п. 1596 Виш.Кн. 224 зв. — 225); идѣть Правѣ(д)ницы въ жи(з)нь вѣчнѡю (Чернігів, 1646 Перло 166) [23 IX: 163]; ѡфанасеи (ж) прина(л) смѣрть ѡ(т) цр̄а. пошо(л) оу вѣчную жизнь. мола б̄а за хр(с)тыаны [29: 180]; Ха̄ Ба... просим... вѣчную жизнь полѣчити (1670 Єв.Реш. 3) [9 II: 930].

Церковнослов'янську лексему *жизнь* у богословській пам'ятці початку XVII ст. вживали також зі значенням '(спосіб існування людини) життя': За сію блгсловен'ную жызнь, мѣнцы стѣи ѡтдали за ню наймилшее здорова свое (Почаїв, 1618 Зерц. 83); Мы же ннѣ... в' рѡскоши свѣта того хѡчемо вылежати цр(с)тво нб(с)ное, и ѡнѡю блженнѡю жи(з)нь (Почаїв, 1618 Зерц. 83 зв.) [23 IX: 163].

Зауважмо, що компонент *жизнь* входив і до складу інших стійких словосполучень. Скажімо, значення 'вбити; привести до смерті' виражає

фразеологізм **отъ сея жизни изгнати** ‘зі світу зігнати, позбавити життя’: пощпа(и)теса ты(л)ко в¹ лысью голо(в)кѣ ксе(н)же би(с)кѣпе лѣцки(и), ко(л)ко еси за своѣго сщєн¹ства живы(х) мє(р)тво ко Бѹ послал¹; вдны(х) сѣканою, дрѣги(х) водотопленою, трети(х) вгнепа(л)ною смє(р)тю ш(т) сеа жи(з)ни и(з)гна(л) (1598 Виш.Кн. 273 зв.) [23 XIII: 54].

Яскраво виражений книжний характер іменник *жизнь* мав і в пам’ятках XVIII ст.: Єжели в жизни сей тяжчайшее что есть серджу людському, яко тоє, кгда без наименшой вини, бывають в кого отемлеми власніє добра и имѣнія (Вел.Сказ. 21) [9 II: 930].

У говірковому мовленні лексема *жизнь* збереглася, на думку дослідників, під впливом церковнослов’янської і російської мов [14: 167]. Відзначмо, що поодинокі сучасні богослужбові тексти української греко-католицької церкви репрезентують церковнослов’янським *жизнь*: *З духами праведних померлих, душу раба Твого, Спасе, упокой, і збережи її у блаженній житні, у Тебе, Чоловіколюбче* [16: 474].

Наголосімо, що в полемічній літературі досліджуваної доби з семантикою ‘життєлюбство’ вжито похідний складний церковнослов’янський іменник *жизнолюбіє* та графічний варіант *жізнолюбіє* (цсл. *жизнолюбіє* [30: 197]): всѣ бо бѣа живаго и вѣры ѿ(ж) в него ш(т)стѣпили. Прелести же еретической любви дѣа // тшєславного жізнолюбію и лихои(м)ствоу са поклонили (до 1596 Виш.Кн. 262 зв. — 263); шхъ бѣдажъ зыскови, шкодоуючомѣ на дши; шхъ жізнолюбію, еднаючомѣ смѣрть (Острог, 1598—1599 Апокр. 186) [23 IX: 162].

Окрему підгрупу в українській мові XVI—XVII ст. із коренем *жи-* (*жив-*) становлять церковнослов’янськи, які стосуються Божих осіб, зокрема Бога як Творця, що дає життя і початок існування всьому живому. Наприклад, у староукраїнських текстах релігійного змісту засвідчено складне слово *Живодавець* (< цсл. *живодавьць*, що є калькою з гр. ζωοδότης [4 I: 171]) ‘(про Бога) Творець життя’: камен¹ное бы то было ср(д)це, которое бы слѣ(з) не попустило, жалоуючи такого срамо(т)ного а невин¹ного оумоучєніа нашего живодавца и добродѣа великого (XVI ст. УЄ Трост. 62); И кгда вложили тотъ кр(с)тъ, на котѣромъ бы(л) распа(т) живодавєць нашъ Хс̄, шжила мертваа дѣвица (Київ, бл. 1619 О обр. 61) [23 IX: 151]. Оказіонально форму *Живодавець* засвідчено в сучасних богослужбових джерелах: *Маючи в чреві Христа Живодавця, Прєблагословєнная, поснішила Ти в гірську околицю, Мати Прєчистая, там привіталися матері Слова і Голосу* [1].

Окрім цього, українські різножанрові пам’ятки досліджуваного періоду фіксують низку складних прикметників-епітетів у різних фонетико-графічних варіантах, контекстуально близьких та пов’язаних між собою семою ‘який дає життя’, що вказують на шанування Бога як творця видимого і невидимого світу і Святої Трійці; наприклад:

— *живоначалный* (*живоначалный, живоначалный, живоначалный, жы-воначалный*) (цсл. *живоначалный, живоначалный*, калька гр. ζωαρχικός [4 I: 171]) ‘який дає початок життю, переважно при згадці про Святу Трійцю) життєдайний’: Во имя святыя и живоначалныя Тройцы (Київ, 1507 АрхЮЗР

1/VI, 10); Смирение наше ш(т) благодати и дара и области всесветого и живоначального дѣла даньныа ш(т) спаса Христа светымъ его ѹченикомъ (Львѣв, 1586 ЛСБ 71); Светія Живоначальнїя и Нероздѣлїнїя Тройца (Чигирин, 1600 ЧИОНЛ VIII-3, 13); светые Божые суть въ небѣ... предстоятъ Светей Живоначальной Тройцы и молятся за нами (Вільна, 1608 Гарм. 182); въ славу и въ честь Живоначальныа и Нераздѣлимыа Святыа Тройцы (Львѣв, 1631 ОЛ 16) [23 IX: 151];

— *живопріємный, живопріємный* (цсл. *живопріємный*, калька гр. ζωοδόχος [4 I: 172]) 'життедайний': и въ помыслномъ тѣла и души повоженю долголѣтняго здоровья и благословенства отъ живопріємнаго // Владыки Христа гроба, ныне и въ безконечный вѣкъ зычимъ (Київ, 1623 КМПП I, дод. 264—265); шоль до святого мѣста Іерусалима... живопріємному Владыки Христа гробу поклонъ отдавъ (Корсунь, 1625 КМПП I, дод. 274) [23 IX: 152];

— *животдателный (животдательный, животдателный, животодательный)* (цсл. *животодательный, живодательный* [4 I: 172]) '(який дае життя) животворний, живодайний': Такаа то правда на Фотїа отъ отступниковъ... якобы соборуючиі напротивъ Фотїа отцеве... животодателною Христа... кровїю, на зогнане его зъ столицы подписовалися! (Київ, 1621 Коп.Пал. 737); Зажъ до писаня животдателная кровь Христова есть подана, а не въ напої збавеный? (Київ, 1621 Коп.Пал. 738); вызволаючи насъ ш(т) невидїмого фараўна, животдательнымъ дрѣвомъ ч(с)тнагв и животворашогв кр(с)та, всоложаеть горкост' (Київ, 1627 Тр. 473); Пѣстїлемъ на свѣтъ Бгодѣновѣннѣю Книгѣ; и, же та(к) рекѣ, Шафарїю оуслѣгована, стѣхъ и Животдательныхъ Пренасватѣйшагв Тѣла и Пренаторжшеѣ Крве Х(с)вы Таемницамъ (Львѣв, 1646 Жел.Сл. 3 зв.) [23 IX: 153];

— *животворящий (животворящий, животворящїй, живовотворящий, живовотворящїй)* (цсл. *животворящїй* [4 I: 172]) 'животворний, живодайний': Во има сватое, животворящее, нерозделимое Тройцы аминь (Вільна, 1514 AS III, 108); о їстиномъ причастїи бж(с)твенаго тѣла хѣа і живовотращїа крѣви є(г) (Острог, 1588 Сур. 62); Ку тому, ижъ есть светая, абовѣмъ одъ Іисуса Христа,... черезъ вѣру сѣвокуплена освещается, и одъ Пресветого Живовотворящего Духа бываетъ справована (Вільна, 1608 Гарм. 181); причастившися святыхъ и живовотворящихъ таинствъ (1603 Пит. 82); тело мое гришное... въ церкви Воздвижения Честного и Живовотворящего Креста Господня,... поховано быти мает (Руда, 1646 ПКСДА I-1, 83) [23 IX: 153].

Відзначмо, що в пам'ятці проповідницького жанру XVI ст. слово *живовотворящий* розширило семантичну структуру через авторське образно-метафоричне значення, яке укладачі історичного словника позначили ремаркою *образно*: тыхъ сло(в) живыхъ и живовотращихъ, єв(г)лістове, ап(с)лове, и вси истиннїи ѹчителеве, нѣкгды не розделали, ани ш(т)менили (Острог, 1587 См.Кл. 19 зв.) [23 IX: 153].

Форма *живовотворящий* властива сучасній греко-католицькій церковній практиці: *Святой Дух, Який є «Господом Живовотворящим», післанїй, аби освятити лоно Дїви Марїї* [11: 122].

Розширення семантики зазнав і церковнослов'янськ *живущий* (*жы-вущий*). Окрім значення 'який живе, існує) живий' (Церковъ (поведа) не прыймуєть еше жывущого и дети родящого, и единое жоны мужа, але такового, который ся одъ единое повстегнулъ альбо у вдовст[в]е жылъ. Вільна, 1599 Ант. 743), у полемічному тексті реалізовано переносне значення 'життедайний, животворний': А если кто в раи, то естъ церковном согласи и единомыслии, не обрѣтаєся, таковыи животнаго древа покарму поживати не может, — а коли тою живущею пищею оживлятися не может, таковыи смертию вѣчною невѣрия уже бится стал (1600—1601 Виш.Кр.отв. 168) [23 IX: 158].

Стабільність у системі значень упродовж історичного розвитку церковнослов'янської абстрактної лексики характерна для слів *животворний* (цсл. *животворный, животворный* [4 I: 172; 19 I: 603]) 'животворний, живодайний': такъ Ма(н)нѣ вѣчныхъ рѣскошій ѣсти, и водѣ з' камена животворногѣ пити бѣдѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 226) [23 IX: 153] та *животворити* (цсл. *животворити* [4 I: 172; 19 I: 602]) 'животворити, оживляти': Якъ тая, которая животворитъ свое тѣло, раститъ и завжды его въ цѣлости... заховуєть, можетъ речи ногамъ своимъ, же до ряду и справованя всѣмъ тѣломъ не суть ей потребны (Київ, 1621 Коп.Пал. 491) [23 IX: 152]. Див. ще функціонування цих форм у давньоукраїнських та російських пам'ятках XI—XIV ст. [18 III: 255—256] та в сучасній українській літературній мові [22 II: 527].

Набуває нових мовних семантичних значень і лексема *живити* (*живити, живити*) (цсл. *живити* [4 I: 171]); див. вживання слова у старослов'янських і давньоруських текстах: [19 I: 601—602; 18 III: 254—255].

У різних за стилями та жанрами українських текстах XVI—XVII ст. укладачі історичного словника виокремлюють п'ять значень цього слова, які загалом поєднуються загальною семою 'існувати'; наприклад: **1.** '(підтримувати чиєсь існування їжею, кормом) годувати; кормити': братъ его... того брата своего, не маючого смыслѣ и розумѣ в себе мел и его живиль, а имениа, такъ свою половицѣ, такъ и тѣю его половицѣ Жеславъла, которебы мело на него прийти и мыто Устрозское самъ на себе спокойне держаль (Вільна, 1546 AS IV, 450); възрите на птицѣ нб(с)нії и(ж) ни сѣю(т), ани жна(т),... а щѣ и(х) нб(с)ны(и)... живи(т) и(х) (XVI ст. УЄ № 29519, 88); ало, живіті, ховаті, ко(р)міті (I пол. XVII ст. Сем. 19); Дівень Бѣ... который..., живить и кормить все створѣна (Чернігів, 1646 Перло 59); Быдло,... продати, а мене живити (Холм, 1648 Тест.Ст. 471) [23 IX: 149]; Іосифъ... живиль ихъ [отца и братию]... а по всем свѣтѣ голод былъ великий (1699 Крон.Боб. 31) [9 II: 922]; **2. перен.** '(підтримувати, сприяти розвиткові когось, чогось) живити': А естъ цнота людей богобѣйныхъ, котораа вѣчне живить, и вѣчною славою надѣлаєть (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 3 ненум.); бо(з)скаа [натоура]... внѣю ипоста(с) соустанѣєть то е(ст) по(д)пирѣєть або живи(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 18); жадень... нѣгды тѣла своѣгѣ не мѣль в ненависти, але ѡное живи(т) и загрѣваєть, такъ и ХС Црковъ (Київ, 1646 Мог.Тр. 933) [23 IX: 149—150]; '(підтримувати вогонь, не давати

йому погаснути) живити': огонь на олтарѣ завжды бѣде(т) горѣль, который бѣде живиль сщѣнникъ // подкладаючи дрова рано на каждый днѣ (серед. XVII ст. Хрон. 116—116 зв.) [23 IX: 150]; 3. 'залишати живим': Законъ... Мѡ(и)сѣовъ // кождого, котѡрый бы блюзнѣрство на Бга мѡвил, не кажетъ живити, але оубивати приказѣтъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 110—111); кгды небожьчикъ на землю паль,... Бокгуцкие малжонькове крикънули, абы его не живили (Житомир, 1646 АрхЮЗР 1/VI, 787); А постерегшы то, ижъ зъле учынилъ, теды... протесътанта хотечы не живиты, по гори шукаты хотель (Луцьк, 1647 АрхЮЗР 1/VI, 812) [23 IX: 150]; Люд Иилский... не живили жадной муцизны (1699 Крон.Боб. 62 б) [9 II: 922]; 4. 'оживляти': подобаеъ бо боатиса бѣ... многи(х) мертвить и живить (1489 Чет. 30 зв.) [23 IX: 150]; А зажъ и то в' Хрстѣ не ест' оучынокъ Бзскїи, воскрешати мертвыхъ и живити (1665 Гал.Кл.Раз 51) [9 II: 922]; 5. 'гоїти, лікувати': врачъ масть прикладываеъ, живить ра(н)у євжиноу (1489 Чет. 161) [23 IX: 150].

У сучасній українській літературній мові лексема *живити* також багатозначна [22 II: 524].

Архаїчне за семантичною структурою церковнослов'янське слово *живоносный* (цсл. *живоносный, живоноснь*, калька гр. ζωοφόρος [4 I: 171; 19 I: 602]) найчастіше функціонувало в полемічній та релігійній літературі XVI—XVII ст. і виражало значення 'живоносний': Вм̄ ѡ(т)че владыка обачъ пї(л)но, если не ты(м) шлако(м) (!) идете, невдачны боудѡчи мѡн'ны нѡ(с)ной... котѡраа ѡ(т) сѡмы(х) живонѡсны(х) ребрь животодавца истѣкаючи, живо(т) вѣчны(й) дароуетъ (Острог, 1599 Кл.Остр. 216); ѡ(т) стѣх' ѡ(т)цѡвъ живонѡсный Кр(с)тъ (Київ, 1627 Тр. 472); Роспрос(т)рѣмѡ претѡ ср(д)цѣ наши(х) бѡрозды, а прїймѣмѡ до нихъ живонѡсныѣ и збавенныѣ ввды писма стѣгѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 385) [23 IX: 152]; Скоштовѡль самъ [Христос] и тѡбѣ [Богородиці] на внѣ чѡсъ, скоштовѡти далъ, живонѡсное смерти (1615 Карп.Каз. 40) [9 II: 924].

Нині слово *живоносний* функціонує і в літературній мові [22 II: 526], і в богослужбовій практиці: *Ти, що Твоїм на третій день живоносним воскресінням підвів упалого праотця, піднеси мене, в гріхах упалого, подаючи мені способи покаяння* [8: 102].

Із запозиченою зі старослов'янської мови семантикою 'житло, оселя' у староукраїнських джерелах XVI—XVII ст. функціонує давнє суфіксальне утворення *жилище* (цсл. *жилище* [4 I: 173]): кто обитает в жилищи твоєм (1598 Виш.Кн. 93); Ѱбителищеє: Мешка(н)є, // домѡвство, жилище, кѣща (1627 ЛБ 147—148); habitaculum, жилище, домъ (1642 ЛС 213) [23 IX: 164].

До того ж семантика зазначеного слова розширюється і збагачується завдяки двохчленим словосполученням зі стрижневим компонентом *жилище*: **божіє жилище** 'церква, храм': Ра(д)уйса сїѡне стѣ(и) мѣи црква(м) бжіє жілище ѡ(т) семисо(т) лѣ(т) и бѡ(л)ше(и) (Острог, 1599 Кл.Остр. 225); **жилище небесное** 'рай': вготовае(т) и(м) бгѣ жилища нб(с)наѡ (Стратин, 1565 ЛСБ 39, 1 зв.) [23 IX: 164].

Старослов'янське запозичення *жилище* збереглося і в говірковому мовленні [20 I: 484]. До складу української літературної мови воно не ввійшло.

Отже, церковнослов'янська лексика із коренем *жи-* (*жив-*) в українській мові XVI—XVII ст. є досить численною, її активно репрезентують різні жанри і стилі українських писемних пам'яток. Упродовж історичного розвитку української мови на позначення біологічного існування функціонували лексеми *житиє*, *животъ* та *жизнь*, кожна з яких зазнала більшою чи меншою мірою змін у семантиці, зокрема відбулося розширення семантики деяких слів. У поодиноких словах (*животъ*) у результаті розвитку нових значень, основні відходили на периферію вживання. Основною лексемою на позначення 'життя', що стала літературною нормою, є багатозначне слово *життя* (< *житиє*), яке має досить тривалу історію в писемній мові — здебільшого від XI ст. Історична перспектива досліджуваних церковнослов'янізмів не однакова. Деякі з них збереглися і дотепер, їх активно вживають у сучасній українській літературній мові або в її говорах. Інші — функціонують у спеціальній сфері — у богослужбовій практиці сучасних українських церков.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акафіст Богоматері — владичиці світу, що від підступів злих духів і людей нас покриває. 2018. URL: <http://www.praucatholic.org/pray/view/557> (дата звернення 02.12.2019).
2. Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В. та ін. Історія української мови: Морфологія. Київ, 1978.
3. Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підгот. до вид. і вступ. стаття В.В. Німчука. Київ, 1966.
4. Бончев А. Речник на църковнославянски език. Науч. ред. Боряна Христова. София: Нар. библ. Св.Св. Кирил и Методий, 2002. Т. I.; 2012. Т. II.
5. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. Москва, 1991.
6. Войтів Г., Кровицька О. Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику. *Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полоуги*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 34—48.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. За ред. О. Мельничука. Київ, 1982—2012. Т. I—VI.
8. З вірою і любов'ю. Молитовник православної родини з Псалтирем. Харків — Київ — Львів: «Святогорець», 2007.
9. Історичний словник українського язика. За ред. Є. Тимченка. Харків — Київ, 1930—1932. Т. I. Вип. 1—2.
10. Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.». Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
11. Катехизм Католицької Церкви. Жовква, 2002.
12. Лексикон словенороський Памви Беринди. Підгот. до вид. і вступна стаття В.В. Німчука. Київ, 1961.
13. Львов А.С. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва, 1966.
14. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови: монографія. Київ: Наукова думка, 1992.
15. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. 2-е изд. *Полное собрание русских летописей*. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926—1928.
16. Прийдіте поклонімся. Молитовник. 5-те видання, виправлене. Львів, 2005.

17. Саєвич І.Г. Антропоцентричний вимір концепту життя. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць*. Київ, 2015. Вип. 12. С. 67–72.
18. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. Гл. ред. Р.И. Аванесов; В.Б. Крысько. Москва: Русс. яз., 1989–2013. Т. I–X.
19. Словарь старославянского языка. Репр. изд. Санкт-Петербург, 2006. Т. I–IV.
20. Словарь української мови. За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.
21. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. У 2 т. Відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.
22. Словник української мови. В 11 т. Київ, 1970–1980. Т. X–XI.
23. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. Відп. ред.: Д. Гринчишин; М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершено).
24. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. Список використаних джерел. Львів, 1994.
25. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб., 1893–1912. Т. I–III.
26. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Ред.: Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой. Москва, 1990.
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Пер. с нем. и доп. О. Трубачева. Москва, 1964–1973. Т. I–IV.
28. Черевко І. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст.: семантика, структура, стиль: монографія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013.
29. Четя 1489 р.: Рукопис. Зберігається в ЦНБ АН України.
30. Lex. — *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Fr. Miklosich (Ed.). Vindobonae, 1862–1865. 1171 p.

REFERENCES

1. The Acatlist of Our Lady is the sovereign of the world, who covers us from the wiles of evil spirits and men. (2018). URL: <http://www.praycatholic.org/pray/view/557> (Accessed 12.02.2019).
2. Bevzenko, S., Hryshchenko, A., Lukinova, T., Nimchuk, V. (1978). History of Ukrainian: Morphology. Kyiv (in Ukr.).
3. Biletsky-Nosenko, P. (Ed.). (1966). Dictionary of the Ukrainian language. Prepare. for pub. and introduction. article by V.V. Nimchuk. Kyiv (in Ukr.).
4. Bonchev, A. (Ed.). (2002; 2012). Dictionary of Church Slavonic. Vol. I–II. Sofia (in Bulg.).
5. Weisman, A. (Ed.). (1991). Greek-Russian dictionary (1899). Reprint of the 5th edition. Moscow (in Rus.).
6. Voitiv, H., Krovvytska, O. (2013). Criteria for selecting illustrative material in the historical dictionary. *Language horizons: Levko Poluga's memory collection*. P. 34–48. Lviv (in Ukr.).
7. The etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vol. (1982–2012). Vol. I–VI. Kyiv (in Ukr.).
8. With faith and love. Orthodox family prayer book with the Psalter (2007). Kharkiv — Kyiv — Lviv (in Ukr.).
9. Tymchenko, Ye. (Ed.). (1930–1932). Historical Dictionary of the Ukrainian Language. Kharkiv — Kyiv (in Ukr.).
10. Files of the “Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th — the First Half of the 17th Century”. It is stored in the Ukrainian language department of the Institute of Ukrainian Studies. I. Krypiakevych NAS of Ukraine, Lviv (in Ukr.).
11. The Catechism of the Catholic Church (2002). Zhovkva (in Ukr.).
12. Pamvo Berinda's Slovene-speaking lexicon. (1961). Text preparation and introductory article by V.V., Nimchuk. Kyiv (in Ukr.).
13. Lvov, A. (1966). Essays on vocabulary of memos of ancient Slavonic writing. Moscow (in Rus.).
14. Nimchuk, V. (1992). Ancient Russian heritage in the vocabulary of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

15. The tale of temporary years on the Lavrentyevsky list. 2nd ed. *The Complete Collection of Russian Chronicles*. (1926—1928). Leningrad (in Rus.).
16. Come worship. Prayer book. 5th edition corrected (2005). Lviv (in Ukr.).
17. Saievych, I. Anthropocentric measurement of the concept of life. *Scientific journal of NPU named after M.P. Drahomanov. Series 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language: Collection of scientific works*. Vol. 12. P. 67—72. Kyiv (in Ukr.).
18. Dictionary of Old Russian (XI—XIV centuries): in 10 vol. (1989—2013). R., Avanesov; V., Krysko (Eds.). Vol. I—X. Moscow (in Rus.).
19. Dictionary of Old Slavonic (2006). Rep. ed. St. Petersburg (in Rus.). Vol. I—IV.
20. Hrinchenko, B. (Ed.). (1907—1909). Dictionary of the Ukrainian language. Vol. I—IV. Kyiv (in Ukr.).
21. Dictionary of Old Ukrainian XIV—XV centuries: in 2 vol. (1977—1978). Resp. ed. L., Humetska. Vol. I—II. Kyiv (in Ukr.).
22. Dictionary of the Ukrainian language. (1970—1980). Vol. I—XI. Kyiv (in Ukr.).
23. СУМ¹⁶⁻¹⁷—Dictionary of the Ukrainian language of the XVI — first half of the XVII century. (1994—2017). No. 1—17 (publication incomplete). Lviv (in Ukr.).
24. СУМД¹⁶⁻¹⁷ — Dictionary of the Ukrainian language of the XVI — first half of the XVII century. References. (1994). Lviv (in Ukr.).
25. Sreznevsky, I.I. (1893—1912). Materials for the Dictionary of Old Russian. Vol. I—III. St. Petersburg (in Rus.).
26. Old Slavic Dictionary (according to the manuscripts of the X—XI centuries) (1990). Under ed. R. Zeitlin, R. Vecherka and E. Blagova. Moscow (in Rus.).
27. Fasmer, M. (1964—1973). The etymological dictionary of the Russian language. Vol. I—IV. Moscow (in Rus.).
28. Cherevko, I. (2013). Phraseology of memos of the Ukrainian language of the 16th — 17th centuries: semantics, structure, style. Lviv (in Ukr.).
29. Chetya 1489: Manuscript. Stored in the Central Library of the Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
30. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. (1862—1865). Fr. Miklosich (Ed.). Vindobonae.

Статтю отримано 22.01.2020

Yurii Osinchuk, Candidate of Philological Sciences,
Senior Researcher at the Ukrainian Language Department,
Institute of Ukrainian Studies I. Kryp'yakevych NASU
4 Kozelnytska St., Lviv 79000, Ukraine
E-mail: osinchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

CHURCH SLAVONIC VOCABULARY WITH ROOT ЖИ- (ЖИВ-) IN THE UKRAINIAN LANGUAGE XVI—XVII CENTURIES

The article on the material of the multi-genre and multi-style Ukrainian written memos of the XVI—XVII centuries (acts, court documents, testaments, diplomas, descriptions of castles, all-rounders Hetman's offices, documents of the Church and school fraternities, annals, works of religious polemic and imaginative literature, memos of scientific and educational literature, religious literature, epistolary heritage, etc.) that went into source database "Dictionary of the Ukrainian language of XVI — first half XVII cen." and "Historical dictionary of the Ukrainian language", edited by Ye. Tymchenko, in diachronic aspect studied Church Slavonic vocabulary root жи- (жив-). It is found that in the registry called the lexicon includes more than twenty different word-forming structure of Church Slavonic to this root. The main focus is on the etymological analysis of the studied words, which was primarily in clarifying their semantic etymon. Found that some old Church Slavonic lexemes arose as semantic calques from Greek words.

It has been observed that in single words, as a result of the emergence of new values, the basic values were relegated to the dialectal periphery. The polysemantic lexeme life has become the main one that means biological existence. Words with the indicated root have a long history in the written language—mostly from the XI century.

It is revealed that the individual lexemes studied often act as the core components of different two-membered or three-membered stable and lexicalized phrases of the Ukrainian language of the 16th—17th centuries.

It is established that the historical fate of the analyzed words is not the same. Part of Church Slavonicism has survived to this day in the modern Ukrainian literary language or in its speeches. Some words function in modern liturgical practice. It is established that the historical destiny of the analysed words are not the same. Part Church Slavonicism preserved until now in the modern Ukrainian literary language or its dialects. Some words function in a modern liturgical practice.

Keywords: *historical dictionary, written memo, semantics, phrase, Church Slavonicism.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.098>

УДК 811.161.2'272

Н.С. КІСС, кандидат філологічних наук, науковий співробітник (постдок)
Гіссенського центру з досліджень Східної Європи,
Гіссенський університет імені Юстуса Лібіха (Німеччина)
вул. Отто-Бехагельштрассе, 10-Е, м. Гіссен, 35394, Німеччина
E-mail: Nadiya.Trach@slavistik.uni-giessen.de, kراسiya@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-2077-7605>

МОВНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ РИТОРИЦІ УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 року)

У статті досліджено особливості політичної риторики щодо мовного питання в Україні в період 2019 року, коли в країні проходили кардинальні зміни — президентські та позачергові парламентські вибори, а також ухвалення нового мовного закону. На матеріалі передвиборчих програм та медійних повідомлень визначено основні риторичні моделі, до яких вдаються політики, описуючи мовне питання. Особливу увагу приділено риторичній моделі щодо мовного питання в передвиборчій кампанії експрезидента П. Порошенка та в подальшій політиці чинного президента В. Зеленського.

Ключові слова: мовне питання, мовний закон, політична риторика.

Вектор мовної політики в Україні періодично зазнає суттєвих змін із часів здобуття незалежності. Як зазначає Ю. Бестерс-Дільгер на основі аналізу президентської діяльності та риторики в мовній сфері впродовж 1991—2010 рр. Україна «намагалася знайти баланс між українізацією та правами меншин» [2: 353]. Таким чином, водночас із ротацією політичних сил та еліт, перерозподілом влади, видозмінами внутрішньої та особливо зовнішньої політики, відбувається переорієнтація мовної політики, яка хитається між зміцненням статусу та реального функціонування державної української мови, просуванням інтересів російської мови та захистом мов меншин.

Після подій Майдану та з початком російської агресії в Криму та на Донбасі маятник мовної державної політики вкотре похитнувся в бік українізації. У період президентства П. Порошенка (2014—2019) відбулася

Цитування: Кісс Н.С. Мовне питання в політичній риторичній Україні (на матеріалі президентських виборів 2019 року). *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 98—112. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.098>

низка важливих подій у мовно-політичній сфері, наприклад, ухвалення законів щодо мовних квот на радіо та телебаченні — «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо частки пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)» від 08.11.2016 та «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 13.10.2017 р. Ба більше, в останні дні каденції П. Порошенка підписав новий мовний закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що остаточно набрав чинності 16.07.2019 р., вже за президентства В. Зеленського.

На відміну від українізації 1990-х років, нові закони передбачають застосування санкцій за їхнє недотримання чи порушення та започатковують створення низки мовно-політичних інституцій, наприклад, Національної комісії зі стандартів державної мови та Уповноваженого із захисту державної мови. Слід зазначити, що всі ці закони були напрацьовані та ухвалені із залученням громадянського суспільства, мовних активістів. Л. Масенко акцентує на тому, що погляди П. Порошенка на провадження мовної політики значно еволюціонували впродовж його президентства — від «інерційного продовження процесів русифікації» [13: 29] до «декларування добрих намірів зміцнити позиції державної мови» [13: 30]. У середовищі мовних активістів діяльність П. Порошенка в мовно-політичній сфері оцінювалася по-різному — від схвалення до звинувачень у бездіяльності та декларативності¹. За спостереженням В. Кулика мовна політика в період президентства П. Порошенка відбувалася паралельно з політикою декомунізації. Проте, дослідник вбачає суттєві відмінності в провадженні цих політик: «У підсумку, постмайданні політики стосовно історичної пам'яті та мови істотно відрізнялися, оскільки уряд ініціював процес декомунізації і впроваджував його радикально і послідовно, тоді як відчутні зрушення у сфері українізації здебільшого були відповідями на тиск інших учасників політичної сцени і стосувалися лише окремих практик» [30: 14].

Аналізові нових мовних законів, особливостям їх ухвалення, функціонування та медійно-громадської дискусії щодо окремих їх положень присвячені наукові публікації Б. Ажнюка, Н. Дзеньджюри, В. Кулика, Л. Масенко, М. Мозера, В. Резнік [1; 13; 28; 5; 30; 31; 33]. У статті зупинимося на мовному питанні в політичній риторичі в період президентських та парламентських виборів у 2019 році. Матеріалом для аналізу слугують передвиборчі програми кандидатів у президенти, опубліковані на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії України, а також публічні висловлювання політиків у цей період та медійна реакція на них. Для аналізу обрано програми дев'ятьох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів виборців. Залучено також додаткові джерела —

¹ Експертні інтерв'ю записано від мовних активістів — Сергія Оснача, Тараса Марусика, Ярини Чорногуз, Анастасії Розлуцької у м. Києві в червні 2018 р.

наприклад, стенограму дебатів між кандидатами на пост Президента України — П. Порошенком та В. Зеленським.

Дослідження програм показують, що чіткої кореляції між апеляцією до мовного питання та кількістю голосів виборців немає (Табл.). Повністю відсутні згадки про мовну, а також культурну політику тільки в передвиборчій програмі О. Ляшка [19]. Схожа ситуація з програмою І. Смешка, але там є принаймні загальні згадки про державну підтримку сфер культури, науки та освіти [18]. У програмі Ю. Тимошенко мову згадано в контексті культури: «Фінансування культурного та духовного розвитку народу, збереження та примноження його культурної спадщини буде одним із пріоритетних напрямів спрямування державних коштів» [23]. Більше того, вона обіцяла низку заходів: «Буде розгорнуто потужні центри присутності української культури за кордоном. Буде надаватися державна підтримка для фінансування перекладів іноземними мовами найкращих творів української літератури, їх видання та розповсюдження по світу» [Там само]. Проте ці заходи скеровані більше на промоцію України за кордоном, а не на вдосконалення мовної політики всередині держави, та й за президентства П. Порошенка вже були створені подібні інституції, зокрема Український культурний фонд, Український інститут книги та Український інститут. Таким чином, можна розглядати обіцянки Ю. Тимошенко як перетягування політичної ковдри, загравання з потенційним електоратом П. Порошенка.

Своєю чергою, П. Порошенко згадує мовну політику як один зі здобутків свого президентства: «Ми захищаємо свою мову, вкладаємо кошти у підтримку української культури» [21]. Таким чином, він пов'язує мовне питання з економічними чинниками, репрезентуючи мову не як аб-

Таблиця. Мовне питання в передвиборчих програмах кандидатів у президенти

Кандидат	Мовне питання	Кількість голосів виборців у першому турі * (%)
Володимир Зеленський	+ -	30, 24
Петро Порошенко	++	15, 95
Юлія Тимошенко	+ -	13, 4
Юрій Бойко	+	11, 67
Анатолій Гриценко	+	6, 91
Ігор Смешко	-	6, 04
Олег Ляшко	--	5, 48
Олександр Вілкул	+	4, 15
Руслан Кошулинський	++	1, 62

Примітка: повністю відсутні згадки про мовне питання — «--»; мовне питання не згадується прямо, але є згадки про культуру — «-»; поодинокі згадки про мовне питання «+-»; чітко виражене мовне питання «+»; чітко виражене мовне питання із вказаними механізмами розвитку мовної політики «++».

* Офіційні дані згідно з веб-сайтом Центральної виборчої комісії. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=719.html> (дата звернення: 05.12.2019).

стракний символ, а як реальну цінність, яка потребує інвестицій. П. Порошенко обіцяв виборцям і надалі впроваджувати заданий раніше вектор мовно-культурної політики: «Продовжимо політику підтримки української мови як єдиної державної» [21]. Для реалізації цієї політики він окреслив низку подальших заходів: «Розширимо підтримку культурних проєктів — кіно, музики, книги та інших напрямів. Буде підтримано розвиток місцевих закладів культури, які стануть сучасними центрами розвитку громад» [21]. Слід зазначити, що в програмі П. Порошенка немає згадок ні законів про «мовні квоти», ухвалені під час його президентства, ні про мовний законопроект, який під час передвиборчих перегонів перебував на розгляді в парламенті. Можна трактувати це як свідому стратегію, оскільки 2018 р., у виступі під час церемонії вручення Шевченківської премії він заявив: «Я дуже не хотів би, щоб мовне питання знову стало на порядку денному виборчої кампанії. Мова має об'єднувати, а не роз'єднувати державу» [25].

У програмі В. Зеленського мовне питання було згадане тільки наприкінці, власне в останньому абзаці тексту: «Треба міняти країну і змінюватись самим. Треба брати відповідальність на себе і показувати приклад майбутнім поколінням. Треба єднатись усім, хто незалежно від статі, мови, віри, національності просто любить Україну!» [17]. Таким чином, було використане загальне формулювання з риторики прав людини про відсутність дискримінації за мовною ознакою, у своїй програмі В. Зеленський ні заявляв про підтримку державної мови, ані обіцяв просування російської мови чи захист мов прав меншин. Застосування риторики «нейтралітету» в мовно-політичній сфері можна розглядати і як спробу охоплення якомога ширшого кола виборців — цю стратегію команда В. Зеленського послідовно застосовувала під час передвиборчих переговорів. Зрештою, програма була структурована за риторичною моделлю відомої промови М.Л. Кінга «У мене є мрія». Її метою було радше вплинути на емоції виборців, аніж описати реальні механізми провадження політики. Під час передвиборчої кампанії В. Зеленський часто переходив з української на російську, що теж значною мірою виявляло його переваги у мовно-політичній сфері. На думку Л. Масенко, одним із пояснень феномену популярності В. Зеленського можна вважати «рівень ментального зросійщення частини української людності» [12].

З іншого боку, програма А. Гриценка будувалася на риториці заперечення, доведення від протилежного. Змальовуючи суспільно-політичну реальність у похмурих тонах, кандидат обіцяв виборцям нове суспільство в разі своєї перемоги. Щодо мовного питання, Гриценко теж використовує загальну риторику прав людини: «Не буде дискримінації за расовою, мовною, релігійною, статевою чи іншою ознакою — буде захист прав і свобод усіх громадян, незалежно від того, голосували вони за президента чи за іншого кандидата» [16]. Ба більше, він обіцяв політику підтримки мовно-культурної галузі: «Не будуть обмеження і покарання визначальними в розвитку української культури і мови — будуть стимули для виробниц-

тва українських культурних шедеврів, насамперед українського кіно, книговидавництва, сучасних проектів для підлітків і молоді» [16]. Згадку про «обмеження і покарання» можна тлумачити, як натяк на закони про «мовні квоти» на радіо та телебаченні, ухвалені за президентства П. Порошенка. Оскільки вся програма А. Гриценка була побудована як контр-теза до політичної діяльності П. Порошенка, критиці було піддано й мовну політику. Проте, у програмі кандидата відсутній чіткий опис альтернативної мовної політики.

Не оминули увагою мовне питання Ю. Бойко та О. Вілкул, обидва колишні члени «Партії регіонів», а нині представники політичних сил, які утворилися на її уламках — «Опозиційного блоку» та «Опозиційної платформи — за життя». У програмі Ю. Бойка тільки одне речення стосується мовного питання: «Повернемо право громадян навчатися рідною мовою» [24]. Однак це достатньо імперативне формулювання можна трактувати як обіцянку внесення суттєвих змін до нового Закону України «Про освіту», мовна стаття якого спричинила бурхливі дискусії в засобах масової інформації та на дипломатичному рівні. Маніпулятивно використовуючи поняття «рідна мова», про багатозначність тлумачень якого неодноразово писали соціолінгвісти, Ю. Бойко апелює як до російськомовного населення, так і до представників національних меншин. У передвиборчій програмі О. Вілкула чимало суперечливих тез. Так, він пропонував зберігати статус єдиної державної за українською мовою, проте водночас наполягав на «автономії регіонів у гуманітарній, культурній і мовній політиці» [20]. Насправді, риторика О. Вілкула є нічим іншим як поверненням до тез уже скасованого й нечинного закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, поворотом до регіоналізації мовного питання, наприклад: «Державна мова — українська. Обласні ради можуть запроваджувати в області другу офіційну мову» [20]. Для переконливості своїх тез політик не наводив раціональних аргументів, натомість вдався до підігріву емоцій, використавши мілітарну метафору: «Я покладаю край усім спробам розпалювати у нас релігійні, етнічні і мовні війни. Україна — не місце для воєн!» [20].

Чи не найбільше уваги мовному питанню приділено в передвиборчій програмі Р. Кошулинського. Це очікувано, адже він є представником «Свободи», а політичні партії правого спрямування наголошують на мовних питаннях, зв'язку мови та національної ідентичності. Наприклад, В. Павлович простежує ці риторичні тенденції в текстах сербських націоналістичних організацій [32]. Спочатку Р. Кошулинський подає загальне твердження: «Забезпечити українській мові реальний статус єдиної державної» [22]. Далі він деталізує його, описуючи механізми втілення мовної політики на практиці: «Зобов'язати всіх держслужбовців вживати українську мову на роботі та під час публічних виступів. Запровадити обов'язковий іспит з української мови для держслужбовців та кандидатів на виборні посади» [22]. Таким чином, він висловлює підтримку змінам мовного законодавства в бік українізації, зокрема є пере-

гук із новим мовним законом, де закладено положення про сертифікат, що засвідчує рівень володіння державною мовою.

Зазначимо, що позиція «Свободи» щодо мовного закону була неоднозначною, оскільки представники партії пропонували альтернативний законопроект. Як зазначає Т. Марусик, І. Фаріон неодноразово публічно критикувала законопроект 5670-д, який став основою для чинного закону, проте, при голосуванні в другому читанні представники «Свободи» одностайно підтримали закон [див. детальніше у: 10]. Важливо, що Р. Кошулинський поставив питання мови в контекст національної безпеки, пропонуючи «очистити український інформаційний простір від ворожої пропаганди. Позбавляти ліцензій ЗМІ, які порушують мовне законодавство, принижують національну гідність українців, поширюють дезінформацію або ведуть антиукраїнську пропаганду» [22]. Також Р. Кошулинський обіцяв податкові пільги для «україномовного книговидавництва, аудіо- та відеопродукції, програмного забезпечення» [22].

Апогеєм передвиборчих президентських перегонів стали дебати між П. Порошенком та В. Зеленським на стадіоні «Олімпійський» у квітні 2019 р. Увага суспільства була прикута, як до перемовин щодо часу та місця дебатів між ключовими кандидатами на пост президента, так і до власне події. Риторика дебатів відрізняється від мови політичних програм емоційною насиченістю та вищим рівнем спонтанності висловлювань. Отже, емоційно напружена риторика дебатів оберталася здебільшого навколо економічних питань, російської агресії в Криму та на Сході та взаємних обвинувачень між кандидатами. Проте, обидва тодішні претенденти на найвищий державний пост — і П. Порошенко, і В. Зеленський — заторкнули й мовне питання. Так, відбиваючись від нападок В. Зеленського, П. Порошенко перерахував державні пріоритети: «...нам треба будувати армію, продовжувати її будівництво, нам треба державу і фундамент державності, нам треба захищати мову, нам треба боронити Україну, нашу націю...» [4]. Таким чином, у своїй риторичі П. Порошенко поставив мову поряд із ключовими поняттями — нацією, державністю, питаннями національної безпеки. Зазначимо, що це була єдина згадка, яка не містила конкретики, П. Порошенко не описував детальних механізмів мовного розвитку та захисту.

Своєю чергою, В. Зеленський вдався до риторичі знецінення: «Я хочу сказати, що у Петра Олексійовича дуже багато було досягнень: безвіз, Томос, мова, армія, все, що ви писали на білбордах. Але ви знаєте, мені здається, що чомусь ви всі ці досягнення записали тільки собі. Я не розумію, чому? Це теж ваша перемога, я розумію, але мені здається, що, поперше, українська мова була ще до вас» [4]. Таким чином, В. Зеленський апелював до білбордів із написом «*Армія! Мова! Віра! Ми йдемо своїм шляхом!*», які з'явилися ще задовго до передвиборчих перегонів (орієнтовно в серпні 2018 р.). Експерти визначають їх як частину рекламної кампанії П. Порошенка [27], хоча пізніше Адміністрація Президента відхрестилася від них [3], а вже під час передвиборчих перегонів П. Порошенко

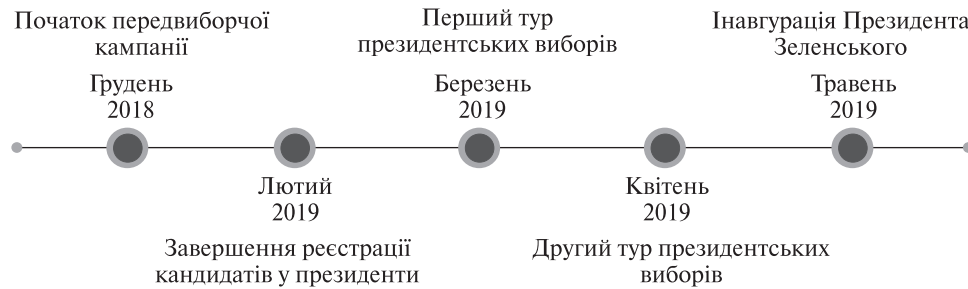

Схема 1. Хронологія президентських виборів 2019 р.

використовував інші гасла — *Думай!; Президент у нас один!* тощо. В. Зеленський зіграв на підміні понять — «українська мова була ще до вас» — одна справа існування мови, її історія, інша — розвиток сучасної мовної політики, ухвалення законів, необхідних для підтримки та розширення функціонування української мови як державної. Як і в П. Порошенка, у В. Зеленського це була єдина згадка про мову під час дебатів.

Паралельно з виборчими перегонами динамічно розвивалася мовна політика (див. для порівняння схеми 1 та 2). Так, попри песимістичні прогнози експертів² Верховна Рада все ж ухвалила новий мовний закон. Від початку передвиборчої кампанії в мовно-політичній сфері тривало затишшя. За даними офіційного вебпорталу Верховної Ради України з лютого по квітень 2019 р. розгляд мовного законопроекту переносили 13 разів³.

Ситуація докорінно змінилася після другого туру президентських виборів, який відбувся 21.04.2019 р. Через кілька днів, а саме 25.04.2019 р., на засіданні Верховної ради України відбулося ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Уже 14.05.2019 р. закон було підписано Головою Верховної Ради А. Парубієм, наступного дня 15.05.2019 р. — тоді ще чинним Президентом П. Порошенком. Інавгурація новообраного Президента В. Зеленського відбулася 20.05.2019 р. Таким чином, П. Порошенко підписав закон за 4 дні до складення своїх повноважень. Т. Марусик пояснює цю динаміку мовної політики так: «...сподівань додавав, як би це не прозвучало парадоксально, прогнозований програш чинного президента. Бо попереду — парламентські вибори, на яких П. Порошенко зі своєю партією прагнучиме здобути якнайбільшу кількість місць у наступному скликанні. У цьому він крєвно зацікавлений, а для цього треба виправляти низку по-

² Дані ґрунтуються на аналізі експертних інтерв'ю з мовними активістами, соціолінгвістами та держслужбовцями в мовно-політичній сфері, які записано в січні 2018 р. (м. Київ), у квітні 2018 р. (м. Гіссен) та в червні 2018 р. (м. Київ).

³ Інформація згідно з офіційним вебпорталом Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994 (дата звернення: 05.12.2019).

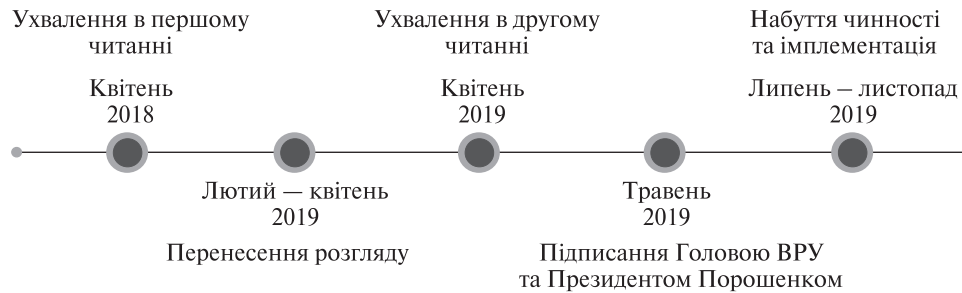

Схема 2. Хронологія ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

милок. Однією з таких було небажання його команди чіпати мову до президентських виборів» [10]. З одного боку, ситуація з підписанням мовного закону в останні дні каденції нагадує історію мовної політики України в постпомаранчевий період. Так, в останні дні перебування В. Ющенка на посаді Президента України, тодішній віцепрем'єр-міністр із гуманітарних питань В. Кириленко підписав указ про запровадження іспитів з української мови для державних службовців. Більш ніж очевидно, що за президентства В. Януковича це рішення не було втілено в життя. З іншого боку, суттєва відмінність постпомаранчевої та постмайданної України полягає в тому, що тепер в країні повноцінно функціонує громадянське суспільство, яке бере на себе функцію, як розробки, підтримки нових законів, так і контролю їх належного виконання, це стосується і мовного законодавства.

Цікаво простежити реакцію на ухвалення закону головних конкурентів у передвиборчій боротьбі — П. Порошенка та В. Зеленського. Ймовірно, для Порошенка ухвалення мовного закону було своєрідною компенсацією, маленькою перемогою на тлі великої поразки у виборах. Свій короткий відеокomentar політик почав із відомої цитати Л. Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту, спочатку їм відбирає мову». Вдаючись до тієї самої метафори, П. Порошенко прокоментував: «За останні 5 років ми вийшли з передінфарктного стану, зробили дуже багато. Українською мовою говорить із нами якісний інформаційний продукт...» [див. відео у 10]. Укотре П. Порошенко наголосив на своїй позиції не змішувати виборчу кампанію з мовним питанням: «Ухвалення закону ми свідомо винесли за рамки виборчої кампанії, бо насправді він не про вибори, він про мову, про нашу українську мову» [Там само]. Водночас він озвучив конституційні принципи мовної політики, закладені в статті 10 Конституції України: «Повага до прав людей, які говорять російською та іншими мовами — це теж важливо, це європейська практика, якої ми неухильно дотримуємося і будемо дотримуватися» і подякував російськомовним громадянам за те, що «вони з розумінням ставляться до підтримки української мови» [Там само]. Таким чином, П. Порошенко адресував відео як і своїм прихильникам, які очікували ухвалення мовного закону,

так і потенційним новим виборцям, на чії голоси він розраховував під час парламентських виборів.

З іншого боку, В. Зеленський відреагував на ухвалення мовного закону довгим постом у соціальній мережі «Фейсбук». Насамперед він наголосив на тому, що мовний законопроект «розглядався під час виборчого циклу, що зробило його заручником політичної риторики» [6]. Нібито підтримуючи закон, він вдався до його критики: «Моя принципова позиція — держава має сприяти розвитку української мови шляхом створення стимулів і позитивних прикладів, а не заборон і покарань, ускладненням бюрократичних процедур, множенням кількості чиновників замість їхнього скорочення» [6]. Також В. Зеленський обіцяв «ретельно проаналізувати закон» після вступу на пост. Натомість у вересні 2019 р. в інтерв'ю на телеканалі «1+1» у програмі «100 днів президента України» він так прокоментував ухвалення закону: «Дуже складне питання. Яке б не було рішення, воно буде бити по президенту і парламенту дуже сильно» [26]. Замість «ретельного аналізу» механізмів захисту державної мови, він анонсував законопроект про мовні права національних меншин: «І там повинно все бути виписано: їх мова, їх віра... І достатньо — армія у нас одна, українська» [26]. Таким чином, щодо мов меншин чинний президент також не надав опису законодавчих механізмів, натомість вдався до пародіювання вже призабутого гасла П. Порошенка.

Президент В. Зеленський відзначився й низкою висловлювань про недоречність розгляду мовного питання. Так, у жовтні 2019 р. під час прес-марафону він заявив: «Ви пам'ятаєте, з мовного питання почався Донбас... Навіщо в нашій країні, яку ми хочемо об'єднати?.. В нас війна, на різних мовах люди сидять в окопах — навіщо ми підіймаємо зараз це питання?» [7]. З одного боку, він вдався до тези про «російськомовних патріотів», яку теж використовував П. Порошенко, здебільшого на початку своєї президентської каденції. З іншого боку, теза про «мовне питання як причину збройного конфлікту» є очевидним відлунням гасел російської пропаганди. Як стверджує Т. Матичак, із початком російської агресії «...мовне питання в Україні порушувалося й перекручувалося в російських ЗМІ десятки разів» [14: 40].

У листопаді 2019 р., вітаючи громадян із Днем української писемності та мови, Президент спершу вдався до традиційної риторики, яку використовували щодо мовного питання інтелігенція, науковці та проукраїнські політичні сили ще з часів здобуття незалежності: «Її намагалися заборонити, зацькувати, вбити, але вона вистояла, стала сильнішою та ще прекраснішою» [відео у: 9]. Проте далі В. Зеленський перейшов до риторики, що є сумішшю російської пропаганди та радянських ідеологем: «І вона ніколи не має стати причиною розбрату. Українська мова повинна об'єднувати. Заради одного — світлого майбутнього України та її громадян» [Там само]. З іншого боку, Т. Марусик підкреслює, що риторика команди Зеленського зазнала суттєвих змін із часів його обрання прези-

дентом, зокрема він згадує такі тези: 1) заяви про відкриття російськомовного каналу і створення російськомовного інформаційного продукту; 2) готовність до зменшення мовних квот; 3) суттєве зменшення державного бюджету на 2020 р. щодо фінансування українського книговидавництва та книгопоширення; 4) плани знизити інвестиції в українське кіновиробництво [11].

Щодо нового мовного закону, то станом на сьогодні він проходить процес імплементації. Так, станом на кінець 2019 р. обрано членів Національної комісії зі стандартів державної мови та мовного омбудсмена — Уповноваженого із захисту державної мови. Ці призначення супроводжувалися активним обговоренням громадськості. Проте в грудні 2019 р. Венеційська комісія надіслала низку рекомендацій щодо внесення змін у мовний закон. Загалом схвалюючи ідею підтримки та розвитку української мови як державної, комісія радить приділити більше уваги меншинам та ухвалити окремий закон щодо їхніх прав [15]. Зрештою, Л. Масенко наголошує на тому, що ідею ухвалити два різні закони — один, який стосується державної мови, інший — мов національних меншин — підтримували ініціатори та розробники Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [13: 31]. Таким чином, наступного 2020 р. можна очікувати внесення змін до чинного мовного законодавства чи розробку нових законопроектів у сфері прав національних меншин.

Описуючи мовні ідеології в сучасній Україні, Л. Біланюк визначає дві основні: *мова на часі* та *мова не на часі* [29]. До прихильників першої мовної ідеології належать передусім мовні активісти, які заохочують усе ширше коло російськомовних громадян переходити на українську мову в щоденному спілкуванні. Натомість симпатки другої мовної ідеології вважають, що мова спілкування не є важливим компонентом ідентичності. Обидві тенденції простежуються і в політичній риторичі. Як засвідчує аналіз передвиборчих програм, одні кандидати в президенти намагалися уникнути мовного питання (О. Ляшко, І. Смешко), інші обходилися незначними згадками про мову та культуру (Ю. Тимошенко, В. Зеленський, А. Гриценко). А окремі кандидати обіцяли суттєве розширення функціонування української мови як державної (П. Порошенко, Р. Кошулинський) чи децентралізацію мовної політики та захист мов національних меншин (Ю. Бойко, О. Вілкул). З обранням на пост президента В. Зеленського вектор мовної політики в Україні вкотре змінюється, на цей раз у бік озвучування і підтримки тези «мова не на часі». Справжнім тестом на мовну політику для нинішньої влади стане подальша робота мовно-політичних інституцій — Національної комісії зі стандартів державної мови та Уповноваженого із захисту державної мови. Тільки час покаже, чи вдасться на цей раз утримати баланс між реальним розширенням сфери функціонування української мови як державної, використанням державної мови як інструменту для інтеграції національних меншин та водночас захистом їхніх мовно-культурних прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 28—40.
2. Бестерс-Дільгер Ю. Нація та мова після 1991 р. — українська та російська в мовному конфлікті. *Україна. Процеси націєтворення*. Упоряд.: А. Каппелер; переклад з німецької. Київ, 2011. С. 352—364.
3. Вибори президента України 2019: Хто у нас кандидати? (03.02.2019). *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/vibori-prezidenta-ukrayini-2019-hto-u-nas-kandidati> (дата звернення: 01.12.2019).
4. Дебати Зеленського та Порошенка: повний текст виступів та відповідей кандидатів. *ТСН*. (19.04.2019). URL: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html><https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html> (дата звернення: 13.11.2019).
5. Дзеньдзюра Н. Державний менеджмент мовної політики в Україні. *Освіта Регіону*. 2017. № 1. С. 71—77.
6. Зеленський відреагував на «мовний» закон: обіцяє розібратися після вступу на пост президента. (25.04.2019). *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/politics/10530741-zelenskiy-vidreaguval-na-movniy-zakon-obicyaye-rozibratisya-pislya-vstupu-na-post-prezidenta.html> (дата звернення: 13.12.2019).
7. Зеленський: З мовного питання почалася війна на Донбасі. (10.10.2019). *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/92743> (дата звернення: 23.11.2019).
8. Любка А. Зеленський — найкращий приклад необхідності закону про мову. (05.05.2019). *Радіо «Свобода»*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29921168.html> (дата звернення: 22.11.2019).
9. «Має об'єднувати»: Зеленський привітав українців з Днем української мови. (09.11.2019). *5 канал*. URL: <https://www.5.ua/polityka/maie-obiednuvaty-zelenskiy-privitav-ukraintsiv-z-dnem-ukrainskoi-movu-202538.html> (дата звернення: 22.11.2019).
10. Марусик Т. Мова має значення: очікувано-неочікуваний закон і підводні камені ухвалення. (01.05.2019). *Радіо «Свобода»*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29913195.html> (дата звернення: 24.11.2019).
11. Марусик Т. Українська мова. Команда Зеленського змінила риторику і взяла паузу. (01.10.2019). *Радіо «Свобода»*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30192034.html> (дата звернення: 12.12.2019).
12. Масенко Л. Війна на мовно-культурному полі: соціологія, Мару і Зеленський. (15.03.2019). *Радіо «Свобода»*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29822042.html> (дата звернення: 12.12.2019).
13. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20—35.
14. Матичак Т. Щупальця восьминога: структура впливу кремлівської пропаганди на український інфопростір. *Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою*. Київ, 2017. С. 28—49. URL: https://issuu.com/internews-ukraine/docs/words_and_wars_ukr (дата звернення: 12.12.2019).
15. Мовний закон штовхають до змін: що рекомендує Україні Венеціанська комісія. (06.12.2019). *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/6/7103953/> (дата звернення: 12.12.2019).
16. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Анатолія Гриценка. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=208pt001f01=719.html> (дата звернення: 20.11.2019).
17. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=233pt001f01=719.html> (дата звернення: 21.11.2019).
18. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ігоря Смешка. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> (дата звернення: 22.11.2019).

19. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Олега Ляшка. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=220pt001f01=719.html> (дата звернення: 20.11.2019).
20. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Олександра Вілкула. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=216pt001f01=719.html> (дата звернення: 20.11.2019).
21. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Петра Порошенка. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> (дата звернення: 22.11.2019).
22. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Руслана Кошулинського. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=228pt001f01=719.html> (дата звернення: 21.11.2019).
23. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Юлії Тимошенко. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=225pt001f01=719.html> (дата звернення: 20.11.2019).
24. Передвиборча програма кандидата на пост президента України Юрія Бойка. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=216pt001f01=719.html> (дата звернення: 20.11.2019).
25. Порошенко: Мовне питання не має бути на порядку денному виборчої кампанії. (09.03.2018). *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/77426> (дата звернення: 18.11.2019).
26. Президент хоче захистити права національних меншин в Україні: мова, віра. (01.09.2019). *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/10669227-prezident-hoche-zahistiti-prava-nacjonalnih-menshin-v-ukrajini-mova-vira.html> (дата звернення: 22.11.2019).
27. Ціна агітації: скільки коштують президентські перегони. (11.03.2019). *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/elections/10475679-cina-agitaciji-skilki-koshtuyut-prezidentski-perregoni.html> (дата звернення: 03.11.2019).
28. Azhniuk, B. (2017). Ukrainian language legislation and the national crisis. *Harvard Ukrainian Studies. The battle for Ukrainian: a comparative perspective (2017–2018)*, 35 (1/4), 311–329.
29. Bilaniuk, L. (2016). Ideologies of language in war time. *Revolution and war in contemporary Ukraine. The challenge of change*. Edit.: O. Bertelsen. Stuttgart, Ibidem Verlag, 139–160.
30. Kulyk, V. (2019). Memory and Language: Different Dynamics in the Two Aspects of Identity Politics in Post-Euromaidan Ukraine. *Nationalities*, 1 – 18. URL: https://www.academia.edu/40779991/Memory_and_Language_Different_Dynamics_in_the_Two_Aspects_of_Identity_Politics_in_Post-Euromaidan_Ukraine (дата звернення: 02.12.2019).
31. Moser, M. (2017). Zur jüngsten Sprachensituation in der Ukraine (2012–2016). *Studia Slavica Hung.*, 62/1. P. 171–196.
32. Pavlovic, V. (2012). The attitude of the far-right organizations in Serbia towards the relation between language and national identity. *Proceedings from the International scientific conference “Identity in the Era of Globalisation and Europeanization”* (3–4 November 2011, Skopje, Republic of Macedonia). Skopje, 521–528.
33. Reznik, V. (2018). Language Policy in Independent Ukraine: A Battle for National and Linguistic Empowerment. *Language Planning in the Post-Communist Era*. Edit.: E. Andrews, Berlin: Springer, 169–192.

REFERENCES

1. Azhnyuk, B. (2017). Language legislation and language planning. *Linguistics*, 4, 28–40 (in Ukr.).
2. Besters-Dilger, J. (2011). Nation and language after 1991 — Ukrainian and Russian in language conflict. *Ukraine. Processes of nation-building*. Ed.: A. Kappeler; translated from German. P. 352–364. Kyiv: K.I.C. (in Ukr.).
3. Elections of President of Ukraine 2019: Who are candidates? (03.02.2019). *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/vibori-prezidenta-ukrayini-2019-hto-u-nas-kandidati> (Application date: 01.12.2019).
4. Debates of Zelenskiy and Poroshenko: full text of the candidates’ speeches and answers. (19.04.2019). *TSN*. URL: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html> (Application date: 13.11.2019).

5. Dzendzyura, N. (2017). State management of language policy in Ukraine. *Regional education*, 1, 71–77 (in Ukr.).
6. Zelenskyi reacted to “language” law: he promises to analyze after beginning of his presidency. (25.04.2019). *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/politics/10530741-zelenskiy-vidreagu-vav-na-movniy-zakon-obicyaye-rozibratysya-pislya-vstupu-na-post-prezidenta.html> (Application date: 13.12.2019).
7. Zelenskyi: The war on Donbas has started from language issues. (10.10.2019). *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/92743> (Application date: 23.11.2019).
8. Lyubka, A. Zelenskyi ist the best example of need for language law. (05.05.2019). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29921168.html> (Application date: 22.11.2019).
9. «It should unite»: Zelenskyi greeted Ukrainians with the Ukrainian language’s Day. (09.11.2019). *5 Channel*. URL: <https://www.5.ua/polityka/maie-obiednuvaty-zelenskiy-pryvitav-ukraintsv-z-dnem-ukrainskoi-movy-202538.html> (Application date: 22.11.2019).
10. Marusyk, T. Language matters: expectedly unexpected law and pitfalls of adoption. (01.05.2019). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29913195.html>. (Application date: 24.11.2019).
11. Marusyk, T. The Ukrainian language. Zelenskyi’s team changed rhetoric and paused. (01.10.2019). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30192034.html> (Application date: 12.12.2019).
12. Masenko, L. The war at language-cultural battlefield: sociology, Maruv and Zelenskyi. (15.03.2019). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29822042.html> (Application date: 12.12.2019).
13. Masenko, L. (2018). Language conflict in Ukraine: ways of solving. *Ukrainian language*, 2, 20–35 (in Ukr.).
14. Matychak, T. (2017). Octopus tentacles: the structure of the Kremlin’s propaganda influence on the Ukrainian informational space. *Words and wars: Ukraine facing Kremlin propaganda*. P. 28–49. Kyiv (in Ukr.). URL: https://issuu.com/internews-ukraine/docs/words_and_wars_ukr (Application date: 12.12.2019).
15. Language law is pushed to be changed: what does Venice Commission recommend Ukraine. (06.12.2019). *European Truth*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/6/7103953/> (Application date: 12.12.2019).
16. Pre-election program of Anatolii Hrytsenko. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=208pt001f01=719.html> (Application date: 20.11.2019).
17. Pre-election program of Volodymyr Zelenskyi. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=233pt001f01=719.html> (Application date: 21.11.2019).
18. Pre-election program of Ihor Smeshko. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> (Application date: 22.11.2019).
19. Pre-election program of Oleh Liashko. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=220pt001f01=719.html> (Application date: 20.11.2019).
20. Pre-election program of Oleksandr Vilkul. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=216pt001f01=719.html> (Application date: 20.11.2019).
21. Pre-election program of Petro Poroshenko. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> (Application date: 22.11.2019).
22. Pre-election program of Ruslan Koshulynskiy. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=228pt001f01=719.html> (Application date: 21.11.2019).
23. Pre-election program of Yuliia Tymoshenko. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=225pt001f01=719.html> (Application date: 20.11.2019).

24. Pre-election program of Yurii Boiko. *Official web-site of the Central Election Commission*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=216pt001f01=719.html> (Application date: 20.11.2019).
25. Poroshenko: language issues should not be at agenda of pre-election campaign. (09.03.2018). *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/77426> (Application date: 18.11.2019).
26. The President wants to protect the rights of national minorities in Ukraine: language, faith. (01.09.2019). *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/society/10669227-prezident-hoche-zahistiti-prava-nacionalnih-menshin-v-ukrajini-mova-vira.html> (Application date: 22.11.2019).
27. The price of the agitation: how much does presidential race cost. (11.03.2019). *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/elections/10475679-cina-agitaciji-skilki-koshtuyut-prezidentski-perogoni.html> (Application date: 03.11.2019).
28. Azhniuk, B. (2017). Ukrainian language legislation and the national crisis. *Harvard Ukrainian Studies. The battle for Ukrainian: a comparative perspective (2017–2018)*, 35 (1/4), 311–329 (in Eng.).
29. Bilaniuk, L. (2016). Ideologies of language in war time. *Revolution and war in contemporary Ukraine. The challenge of change*. Ed.: O. Bertelsen. Stuttgart, Ibidem Verlag, 139–160 (in Eng.).
30. Kulyk, V. (2019). Memory and Language: Different Dynamics in the Two Aspects of Identity Politics in Post-Euromaidan Ukraine. *Nationalities*, 1–18. URL: https://www.academia.edu/40779991/Memory_and_Language_Different_Dynamics_in_the_Two_Aspects_of_Identity_Politics_in_Post-Euromaidan_Ukraine (Application date: 02.12.2019).
31. Moser, M. (2017). Zur jüngsten Sprachensituation in der Ukraine (2012–2016). *Studia Slavica Hung*, 62/1, 171–196 (in DEU.).
32. Pavlovic, V. (2012). The attitude of the far-right organizations in Serbia towards the relation between language and national identity. *Proceedings from the International scientific conference “Identity in the Era of Globalisation and Europeanization”* (3–4 November 2011, Skopje, Republic of Macedonia). Skopje. P. 521–528.
33. Reznik, V. (2018). Language Policy in Independent Ukraine: A Battle for National and Linguistic Empowerment. *Language Planning in the Post-Communist Era*. Ed.: E. Andrews. P. 169–192. Berlin: Springer (in Eng.).

Статтю отримано 13.12.2019

Nadiya Kiss, PhD in Philology, Postdoctoral
Researcher of Giessen Centre for Eastern European Studies,
Justus Liebig University of Giessen, Germany
Otto-Behaghel-Str. 10-E, Giessen 35394, Germany
E-mail: Nadiya.Trach@slavistik.uni-giessen.de; kراسiya@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-2077-7605>

LANGUAGE ISSUES IN POLITICAL RHETORIC OF UKRAINE (ON THE MATERIAL OF THE PRESIDENTIAL ELECTIONS IN 2019)

In the article, peculiarities of political rhetoric concerning language issues in Ukraine are highlighted. The timeframe is 2019 — a year, when cardinal changes, namely presidential and parliamentary elections, as well as adoption of a new language law, encompassed the country. The main rhetorical models, used by the politicians while appealing to language issues, are demonstrated on the material of pre-election programs and media messages. As the research has shown, the politicians use various rhetoric strategies — they or try to avoid language issues, either put it in context of culture, nation-building, identity issues, or use it for attracting broader circle of voters. Just few of them propose concrete implementation mechanisms of language policy ideas into societal practice.

Moreover, political rhetoric of the main candidates is compared with their activities in real political life, in particular in language sphere. Attitudes of the different political parties towards the newly implemented law “On providing of functioning of the Ukrainian as state language” are discussed and evaluated. Especial attention is paid towards language issues in pre-election campaign of ex-president P. Poroshenko and further politics of current President V. Zelenskyi. In particular, the debates between the main candidates and their messages concerning language

issues, cited and commented by media, are analyzed. The dynamics of the adoption of the new language law on the state and its connection with election campaign is highlighted. The perspectives of language policies in connection with changes of general political direction of the state are depicted.

As a conclusion, the article defines language ideology, applied by Zelenskyi's team as «language does not matter». Hence, further developments in language field, in particular implementation of the above mentioned law, will become a test for the power representatives in the near future. At the moment, the tendency is to keep balance between real widening of the state language functioning and usage of the state language as an instrument for national minorities integration, at the same time protection of their lingual-cultural rights.

Keywords: *language issues, language law, political rhetoric.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.113>
УДК 81'272'246.2

І.М. ЦАР, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: vakavaka7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9764-5758>

МОВНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ДОНБАСУ ТА КРИМУ В БІЛІНГВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті на матеріалі інтерв'ю схарактеризовано вплив мовного середовища на мовну поведінку молоді; з'ясовано ставлення молодих вихідців із Донбасу та Криму до української мови; окреслено перспективи переходу російськомовної молоді на постійне спілкування українською та перешкоди, що стримують її від цього.

Ключові слова: мовна адаптація, білінгвізм, мовне середовище, російськомовна молодь, мовна поведінка, внутрішні мігранти.

В умовах глобалізації центральним поняттям і головним парадигматичним принципом сучасної соціолінгвістики є мобільність [14]. У зв'язку з мобільністю населення функціонування мови в суспільстві все більше залежить від соціо-демографічних змін, спричинених міграцією. Науковці, які досліджують мовні контакти в таких ситуаціях, оперують низкою понять, ключовими серед яких є «мовне середовище», «мовна адаптація», «панівна (домінантна) мова», «мовний престиж», «ставлення до мови», «ідентичність мігрантів» та ін., але переважно застосовують їх для аналізу мовних ситуацій, пов'язаних із наслідками зовнішньої міграції [13; 16; 18]. Вивчають також проблему *мовної соціалізації*, тобто з'ясовують, як мовці стають своїми в новому середовищі завдяки мовній та культурній інтеграції в нього [19].

У зв'язку з воєнними діями на Донбасі та окупацією Росією Криму, в Україні спостерігаємо активізацію внутрішніх міграційних процесів. Особливо актуальним є переїзд молоді з окупованих територій до великих

Цитування: Цар І.М. Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 113—128. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.113>

міст на підконтрольній українській владі землі, зокрема до Києва, для роботи чи навчання. За даними Міністерства освіти і науки України, за останні чотири роки кількість вступників з окупованих територій збільшилася майже вдвічі [1]. Унаслідок переїзду відбувається зміна не лише соціального, а й мовного середовища, що суттєво відрізняється від їхнього рідного. Молодь прагне якомога швидше адаптуватися до нових реалій, зокрема й мовних. Зі зміною російськомовного оточення на двомовне змінюється і мовна поведінка. Проте такі зміни мовної поведінки в українській лінгвістиці практично не досліджені. Процеси адаптації молоді та інтеграції її в нове середовище розглянуто переважно на прикладі зовнішніх трудових чи освітніх мігрантів (здебільшого йдеться про юридичне регулювання інтеграції мігрантів в український соціум та їхню соціальну адаптацію) [11] або українськомовних, що опиняються в російськомовному урбанізованому просторі (зокрема, вивчають проблему мовного конформізму) [8]. Адаптацію вимушених внутрішніх мігрантів досліджено переважно з психологічної точки зору [3].

Метою статті є аналіз змін мовної поведінки російськомовних молодих людей із Донбасу та Криму після переїзду до Києва, окреслення перспектив переходу молоді на українську мову спілкування та виявлення перешкод, що заважають їй це зробити.

Для опрацювання матеріалу застосовано метод *мовної біографії*, що, за визначенням Н. Шумарової, передбачає опис мовного життя людини з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій [12: 123]. У рамках дослідження проведено 20 інтерв'ю (записи інтерв'ю розшифровано зі збереженням граматики інформантів). Опитано респондентів віком 17—28 рр., що переїхали до Києва з Донецької, Луганської областей та Криму й подеколи відвідують родичів у рідних регіонах. Усі вони в повсякденні послуговуються російською мовою. У цій науковій розвідці проаналізовано відповіді на запитання *Чи почали російськомовні більше використовувати українську після переїзду до Києва?* і *Чи може російськомовна молодь перейти на постійне спілкування українською?* у контексті мовних біографій інформантів.

Зміна постійного місця проживання завжди є стресовою, особливо для тих молодих людей, які тільки-но закінчили школу й уперше живуть самостійно, без батьківської опіки в чужому місті. Вони прагнуть стати своїми в чужому місті, влитися в нове середовище, зокрема й мовне. За словами О.Г. Рудої, «ефективна мовна адаптація внутрішніх мігрантів в Україні з огляду на наявну мовну компетенцію в двох найпоширеніших у країні мовах виявляється в збагаченні когнітивних структур, розвитку мовної компетенції і в українській, і в російській мовах, набутті досвіду перемикання мовних кодів, засвоєнні усього розмаїття комунікативних стратегій і тактик, що характеризує комунікацію у столиці» [8: 62]. Вона є складником психологічної, соціальної, міжетнічної адаптації [6: 106].

Соціолінгвістичні дослідження доводять, що в умовах стресу зростає ймовірність перемикання мовних кодів [15: 61]. Однак, процеси адаптації

залежать не лише від індивідуальних психологічних рис мовців, а й від їхніх соціальних характеристик, особливо від віку, професії, мети імміграції [9]. На нашу думку, ключовим чинником є мова середовища, до якого індивід прагне пристосуватися.

Про важливу роль мовного середовища у формуванні щоденної мовної поведінки індивіда свідчать дослідження литовських учених, що вивчали шляхи інтеграції російськомовних в литовськомовне середовище. Зокрема, важливою в цьому плані є мова освіти. Так, 52,8% школярів із першою базовою російською мовою, які відвідують литовськомовні школи, вказали, що спілкуються литовською вдома, тоді як 95,1% школярів із першою базовою російською, що відвідують російськомовні школи, послуговуються вдома російською [17: 230].

Вагомим чинником, що зумовлює зміни мовної поведінки під час адаптації до нового мовного середовища, є заздалегідь сформовані уявлення про мовну ситуацію в ньому. Парадоксально: якщо для українськомовних, які переїхали до Києва, спрацьовує стереотип про російськомовний Київ, то для російськомовної молоді, за нашими спостереженнями, часто діють уявлення про українськомовний Київ. Вона схильна вважати стан функціонування української мови в місті кращим, ніж він насправді є, оскільки, порівняно з рідними регіонами, тут українську використовують дійсно частіше. На думку молодих вихідців із Донбасу та Криму, 50% киян послуговуються українською: *Ну половина людей говорить на українском языке/ половина на русском//* (А., 17 р., Луганськ). Проте, за даними соціологів (2012 р.), українською мовою спілкується близько 25% киян, російською — 20%, обома мовами — 50% [5: 23].

Чи почали російськомовні більше використовувати українську після переїзду до Києва?

Прямий зв'язок між середовищем і мовою повсякденного спілкування підтверджує факт: всі без винятку опитані вказали, що після переїзду до Києва почали більше використовувати українську мову. Це зумовлено, по-перше, психологічними та ідеологічними настановами молодих людей. Вони підсвідомо протиставляли міста, звідки вони родом, і решту України як російськомовний і, відповідно, українськомовний простір. За їхніми уявленнями, в Києві мали б говорити українською, бо це Україна. Тому буквально відразу після переїзду молоді люди намагалися якомога більше говорити в побуті українською. Дехто навіть пробував повністю перейти на українську в повсякденному спілкуванні. Проте незабаром вони зрозуміли, що реальна мовна ситуація в місті відрізняється від їхніх уявлень про неї, і звузили свої українськомовні практики до спілкування з персоналом у сфері торгівлі та послуг та з тими мовцями, що звертаються до них українською, про що свідчать їхні інтерв'ю:

І. *Коли ти приїхала до Києва/ чи почала ти більше українську використовувати?*

В. *Первоначально да// А щас так я уже привыкла на русском//*

І. *А чому ти спочатку почала використовувати українську?*

В. Ну потому что для меня было/ в Украине/ это украинская мова¹/ то есть тут должны больше людей разговаривать на украинском//

І. Тобто ти приїхала в Україну...

В. Да// В Украине я буду говорить на украинском языке// (Слід зауважити, що інформантка не асоціює своє рідне російськомовне місто, що зараз в окупації, з Україною).

І. Чому потім перестала?

В. Ну потом я поняла/ что есть некоторые суржиком разговаривают/ есть которые чисто русский/ есть чисто украинский// Такая думаю/ ну я буду как суржик// И так/ и так// (17 р., Донецьк).

По-друге, мовне середовище в Києві, хоч і не можна назвати повністю українськомовним, та рівень використання української в ньому порівняно з мовним середовищем Донеччини, Луганщини і Криму вищий. Саме мовне середовище, за словами опитаних, найбільше стимулює їх використовувати українську в повсякденні:

І. А от дивися/ чи почала ти більше використовувати українську/ коли переїхала до Києва?

А. Да// Я через две недели после того/ как переехала в Киев/ стала говорить на суржике сильно/ и у меня...

І. А як ти думаєш/ що повпливало на те/ що в тебе стало більше української?

А. Ну-у окружающие люди/ обстановка// Ты читаешь там билборды/ статьи... В интернете в основном на украинском языке все стало высвечиваться/ потому что как бы... Все статьи/ и даже ну/ к примеру/ мне надо что-то выбрать в интернет-магазине/ там в инстаграме/ в основном на украинском я могу найти там очки-и или там... Комбинезон я вот заказывала на украинском языке// Говорила с продавцом// (17 р., Луганськ).

Парадоксально, але білінгвальне середовище м. Києва, з одного боку, стимулює російськомовних переселенців більше послуговуватися українською (бо вона тут принаймні є), а з іншого — не стимулює цього робити (бо тут можна обійтися і без неї). Такий «розмитий» стан української мови, як присутньої у міському просторі, але необов'язкової, суттєво впливає на щоденну мовну поведінку російськомовної молоді, що вперше опиняється у ньому: хтось стає ситуативним білінгвом, а хтось і надалі залишається тільки російськомовним.

За результатами нашого дослідження, під впливом двомовного середовища в м. Києві у мовній поведінці інформантів відбулися певні психологічні зміни. Молодь, яка раніше уникала спілкування українською, щоб не виглядати в російськомовному середовищі білою вороною, тепер змогла подолати психологічний бар'єр. Інформанти звернули увагу, що їм стало комфортно говорити українською. Крім того, вони почали пе-

¹ Зверніть увагу на явище інтерференції: В. говорить «украинская мова» замість «украинский язык».

ремикати мовні коди неконтрольовано. Практично всі опитані вказали, що відповідають українською, якщо до них нею звертаються. Дехто пояснює таке перемикання повагою до співрозмовника, але більшість починає говорити українською у відповідь несвідомо, автоматично. Б. Матіяш слушно зауважує: «Мало хто обирає мову спілкування свідомо і всупереч звичаю — більшість наслідую гурт, де перехід на мову співрозмовника відбувається ніби під гіпнозом, опиратися якому здатний не кожен» [7: 124]. Такий стан констатують і самі мовці. Показовими є відповіді на запитання «Чи почали Ви більше використовувати українську після переїзду до Києва?»:

А. *Тому що мені якось... Ну коли я розмовляю в Києві українською мовою/ це для мене природньо// Просто я вважаю... Ну мені так комфортно/ розмовляти українською/ коли я тут// А ось дома я переходжу на російську і тільки// Ось коли я була у Львові/ наприклад/ я там спілкувалася тільки українською// Не знаю чому// Навіть із своєю мамою// Їй важкувато сприймати українську/ бо вона її вчила не з дитинства/ а вже в університеті// Ось// І вона мені казала/ «Давай на русскі!» А я не можу// А в Києві щось so so/ середнє// (18 р., Алчевськ, Луганська обл.);*

Л. *Можно сказать/ что после переезда в Киев мне стало проще говорить на украинском языке/ потому что ну больше ты слышишь этот язык/ больше... Тем более/ если ты учишь украинский язык именно в университете/ то/ понятное дело/ ты научишься лучше говорить// А так... Раньше/ когда я ездила в детстве на Западную Украину/ я/ будучи там/ например/ две недели/ могла говорить какую-то фразу их или перенимать какие-то их фишки/ например/ спрашивать/ «Шо/ шо?!» (сміється) Как они говорят там все// И не замечала/ приезжала в свой город/ на меня так смотрели/ думали/ блин... (сміється)//*

І. *Як ти оцінюєш? Коли ти переїхала до Києва/ чи щось змінилося? Чи ти почала більше говорити українською?*

Л. *Так// Да// Намного больше// Вот на украинском вообще// Я прям перехожу//*

І. *Коли?*

Л. *Ну/ наверное/ может быть месяц спустя уже// И вот прям/ вообще// Я могу разговаривать там// Мне кажется даже иногда я как-то ловлю себя на мысли/ что мне легче разговаривать на украинском/ ну здесь// Ну вот прям даже в магазине или где-нибудь// Ну тойсть// Да// Можно сказать/ перехожу// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Вартий уваги фрагмент інтерв'ю з респонденткою В., у якому вона розповідає про ситуації, коли сама починає розмову українською мовою:

І. *А ти сама от починаєш говорити українською?*

В. *Да//*

І. *Коли?*

В. *Если человек говорит именно на украинском/ мне надо обратиться к чужому человеку/ я обращаюсь на украинском языке// Если он на русский/ я*

перейду на русский// Человеку будет проще/ если я скажу на русском или на украинском//

І. *Більше ні в яких ситуаціях?*

В. *Не/ ну на лекциях/ если вопрос задаю// Всё вроде бы//*

І. *А якщо/ наприклад/ він до тебе не говорить/ ти не знаєш/ якою мовою він спілкується/ ти сама починаєш...?*

В. *Сперва на украинской/ да/ а потом начинаю русский/ если он говорит по русски//*

І. *А! То ти спочатку звертаєшся українською?*

В. *Да//*

І. *А чого так?*

В. *Не знаю// Как-то так вот привыкла// Вот я приехала/ я до вас вернусь украинською мовою²/ а там уже посмотрим/ что будем делать дальше// (17 р., Донецьк).*

Приклад інформантки В. показує, наскільки уявлення про мову, асоціації і навіть підсвідомі настанови визначають мовну поведінку, демонструє бажання російськомовної молоді говорити українською. В. змінює свою звичну мовну поведінку, прагнучи пристосуватися до нового мовного середовища. Водночас вона інтерпретує його з огляду на власні уявлення: у Києві має переважати українська мова, бо тут Україна.

Слід зауважити, що мовне середовище впливає навіть на тих мовців, що зберігають мовну стійкість. Показовим є фрагмент інтерв'ю з дівчиною Н. (18 р.), яка родом із Маріуполя і проживає в Києві лише протягом двох місяців. Її батько — росіянин за національністю, а мати має і українське, і російське коріння. Дівчина виросла в російськомовному місті. За словами Н., вона послуговується в побуті лише російською, українську використовувала тільки на уроках української. На питання «Чи почали Ви більше використовувати українську після переїзду до Києва?» вона відповіла:

Н. *Пока нет/ но-о-о... Иногда такое просто проскакивает/ начинается ощущение/ что я начинаю думать больше на украинском как-то// (сміється) Потому что часто слышу// Я часто слышу/ что люди говорят на украинском языке вокруг меня// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Цей приклад показує, що важливим критерієм для оцінювання впливу, зумовленого зміною мовного середовища, є тривалість перебування в ньому мовця. Інформантка Н., перебуваючи в Києві всього 2 місяці, помітила, що почала думати українською. Хоча Н. раніше ніколи не послуговувалася українською і зараз у повсякденні зберігає мовну стійкість, у її свідомості відбуваються зміни, які згодом можуть посприяти перемицанню кодів.

Отже, після переїзду російськомовних інформантів до Києва їхня мовна поведінка почала поступово змінюватися, а саме: 1) почали використовувати українську мову залежно від ситуації; 2) у мовленні почали з'являтися окремі українські слова; 3) почали говорити суржилом;

² Зверніть увагу на перемицання мовних кодів у мовленні інформантки.

4) спочатку пробували повністю перейти на українську, але потім припинили спроби, бо зрозуміли, що можна обійтися без української; використовують українську залежно від ситуації; 5) продовжують спілкуватися російською, проте почали більше думати українською. Зауважимо, жоден з опитаних не сказав, що після переїзду до Києва абсолютно нічого не змінилося в мовному плані.

Чи може російськомовна молодь перейти на постійне спілкування українською?

За нашими спостереженнями, російськомовна молодь «прив'язана» до російської мови переважно не з якихось ідейних міркувань, а з практичних, і так само, як українськомовні, що, переїхавши до російськомовних міст, переходять на російську, вона може переходити на українську. Для того, щоб це відбувалося, українськомовне середовище не просто повинно бути, а має домінувати:

І. *Чи могла би ти перейти на постійне спілкування українською?* Зауважимо, що інформантка почала відповідати на це питання українською, незважаючи на те, що до цього впродовж усього інтерв'ю говорила російською.

Л. *Ну-у-у я вважаю... ну так// Залежить від того/ в якому середовищі я буду жити// От якщо я/ можливо/ буду жити там у Львові або на Західній Україні/ то так//*

І. *А тобі легко буде розпрощатися з російською? Як ти думаєш?*

Л. *Я думаю/ що так// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Але зазначимо, що, можливо, деякі інформанти ствердно відповідають на це запитання почасти тому, що розуміють нереальність ситуації, про яку йдеться, тобто говорять про абсолютний перехід на українську гіпотетично:

А. *Да/ если б я жила в Украине/ я б была бы за//*

І. *А ти що не живеш?*

А. *(сміється) Ну если в будущем/ в будущем// Я уже знаешь перенеслась в другое время// Да// Я была бы не против/ потому что в любом случае развивается твои мозги// (18 р., Маріуполь, Донецьк обл.).*

Одним із найвагоміших стимулів до абсолютного переходу на українську мову, за словами інформантів, є мовне середовище на роботі, особливо якщо робота приносить високий дохід:

І. *Чи могла би ти перейти на постійне спілкування українською?*

А. *Ну только если какие-то обстоятельства заставят меня// Если моя работа/ например/ если у меня будет хоро... если это будет высокооплачиваемая работа и с ростом в будущем/ то да/ можно полностью на украинский// (17 р., Луганськ).*

Вартим уваги є фрагмент інтерв'ю з інформанткою Х., що є кримською татаркою за національністю:

І. *Чи могли б ви перейти на спілкування українською постійно?*

Х. *Я думаю/ да/ если бы вот я год разговаривала только на украинском//*

І. *Що тобі для цього треба?*

Х. *Вот если бы мне вот... Если бы меня не понимали бы// Это вот как мой дедушка// Ты ему что-то говоришь на русском/ а он тебе/ «Не-е// Я не понимаю//» (сміється) И я такая/ «Ага! Хорошо!» И я начинаю [кримськотатарською]// Тоже самое/ я думаю/ с украинским// **Каждый человек может это сделать**// (19 р., Старий Крим, Крим).*

Ці приклади показують, що хоча російськомовна молодь не проти перейти на постійне спілкування українською, вона здебільшого не ініціює цього особисто, а чекає якихось зовнішніх стимулів: чи то мусить бути високооплачувана робота, чи то масове українськомовне середовище, яке хтось для неї має створити, чи то ситуація, коли тебе не зрозуміють. Імовірно, тому російськомовні молоді люди загалом позитивно сприймають нещодавно впроваджені зміни в українському мовному законодавстві. Адже це і є той стимул до мовного вибору, який вони самі не поспішають зробити. З іншого боку, слушно зауважує О. Ткаченко, що навіть потужні зрушення в адміністративно-правовому становищі мови не здатні самі по собі забезпечити її зміцнення й існування [10: 403]. Повинна бути також і внутрішня потреба, розуміння важливості свого вибору мови повсякденного спілкування. І ця потреба в деякого все-таки є:

М. *Я намагаюся спілкуватись... В мене хлопець розмовляє українською/ на роботі всі розмовляють майже українською/ але в родині я розмовляю російською// Я в принципі постійно общалась до этого на русском// Я иногда переключаюсь/ но у меня типа так/ временное// Я не могу вот взять переключиться полностью общаться на украинском// Но я работаю над этим// Я хочу перейти на украинский// Я час начала переписку даже частично на...*

І. *А чому ти хочеш перейти?*

М. *Тому що я живу в Україні// Мені подобається українська мова// Я коли подорожую по іншим країнам/ я намагаюся спілкуватися українською тому/ що мені не подобається/ коли нас сприймають за росіян//³ (28 р., Донецьк).*

Із фрагмента інтерв'ю інформантки М. зрозуміло, що її бажання перейти на українську мотивоване не тільки зовнішніми обставинами (хлопець та колеги спілкуються українською), а й внутрішніми: усвідомлення своєї національності, своєї окремішності, свого зв'язку з Україною, прихильність до самої української мови. Імовірно, тут варто врахувати й тривалість перебування М. у м. Києві (фактично двомовному середовищі) — понад 10 років. З іншого боку, важливими є індивідуальні риси мовця, наприклад, респондентка М. комунікабельна, любить подорожувати (побувала в понад 20-ти країнах), має широкий світогляд, розуміє, що саме мова відрізняє нації одна від одної.

³ Зверніть увагу на перемикання мовних кодів у респондентки М. Спочатку, поки йдеться про українську мову, вона говорить українською. Як тільки згадує в розмові російську — перемикається на російську. Далі інтерв'юєр запитує українською мовою, тема стосується української — і М. знову починає використовувати українську мову.

Дехто з опитаних зазначає, що для переходу на українську не достатньо лише бажання — потрібна сила волі, бо це складний процес:

І. Чи могли б Ви перейти на постійне спілкування українською?

С. Думаю/ могу// Просто нужно очень сильно захотеть// Но в принципе возможно// Проблема/ потому что окружение все-таки русскоговорящее в основном и сложно переходит// Я сам хочу перейти/ но пока что не решаюсь// (18 р., Слов'янськ, Донецька обл.).

Проте внутрішня потреба перейти на українську може й не з'явитися, якщо не буде зовнішніх стимулів:

І. Чи могла би ти перейти на постійне спілкування українською?

Н. Ну я думаю/ что какое-то время я бы еще говорила на русском по привычке/ но в принципе да/ я могла бы//

І. А за яких умов? От що для того треба?

Н. Желание//

І. Тільки бажання?

Н. Да//

І. Тобто ти собі от захочеш і з завтрашнього дня будеш говорити українською?

Н. Да/ могу//

І. А що потрібно для того/ щоб в тебе було бажання?

Н. Наверное/ это желание появится/ если мне станет удобнее говорить на украинском языке именно для себя/ а не для кого-то//

І. А от коли це може статися?

Н. Например/ в чисто украиноязычном сообществе/ потому что будет немножко неловко говорить на русском// И людям будет удобней/ и мне проще как-то с ними общаться/ если я буду говорить на украинском// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).

Перешкоди на шляху до переходу на українську мову спілкування:

1. Відсутність масового українськомовного середовища, відсутність потреби говорити українською, коли можна послуговатися російською, є найбільшою перешкодою для переходу на спілкування українською. Так, на питання «Чи можете Ви в Києві повністю обійтися без української мови?» більшість опитаних відповіла ствердно.

Мовці, які мають внутрішнє бажання повністю перейти на спілкування українською, стикаються з психологічними перешкодами саме через відсутність масового українськомовного середовища:

К. У меня-я был момент/ когда я хотела перейти на украинский язык полностью// Да/ такое было// Но это продлилось недолго// Вообще были у меня попытки/ и они были неуспешные// И девочка со мной жила с Умани// Она говорила по-украински// Это как-то способствовало тому/ конечно/ чтобы я заговорила на этом языке/ но-о все равно... Окружение оно... У меня русскоговорящее в основном// Поэтому тяжело перестроится// И основную/ ключевую роль играет то/ что я думаю по-русски//

І. Ага// А чому ти хотіла перейти на українську повністю?

К. *Это-о язык моего государства// Ну иногда я стараюсь такие маленькие шажки к изучению... как бы преодолению этого языкового барьера делать// Допустим/ мне нужно что-то запомнить/ какое-то слово на английском/ и я иногда могу написать не с русского на английский/ а с украинского на английский/ чтобы быть ближе к этому языку// Чтобы развивать это в себе//* (17 р., Краматорськ, Донецька обл.).

Цікаво, що інформанти пробують самі створювати собі українськомовне середовище. Респондентка К., наприклад, навчається на англійській філології і організовує свій навчальний процес так, щоб разом з англійською покращувати свої знання української. Вище згадано приклад інформантки М., що впроваджує українську мову в своє повсякдення, починаючи з письмового спілкування в соціальних мережах.

2. Недостатній рівень володіння українською. Навіть ті мовці, які твердо вирішили перейти на українську, з часом втомлюються, бо їм бракує словникового запасу, доводиться постійно подумки перекладати фрази з російської. Дається взнаки відсутність мовної практики:

К. (сміється) *У меня бывает такое/ что если я слышу/ что человек украиноговорящий/ я хочу к нему обращаться по-украински// Но это редко выходит// Я продумываю миллион раз/ как я это скажу/ как я эту фразу... И в итоге я/ вот когда говорю/ у меня язык там заплетается/ как говорится/ и я все/ я перехожу на русский// Я как бы пытаюсь притвориться/ что я украиноговорящий человек/ но оно не выходит//* (17 р., Краматорськ, Донецька обл.).

За нашими спостереженнями, інформанти з хорошою українськомовною компетенцією набагато частіше використовували українські слова під час інтерв'ю, а іноді й повністю переходили на українську мову. Були й такі, що з легкістю давали інтерв'ю лише українською.

Перешкодою до спілкування українською в багатьох інформантів є не просто недостатній рівень володіння нею, а **незнання саме української розмовної мови**. Опитані нерідко сприймають українську мову як елітарну, ту, до якої мають прагнути, літературну, нормативну. Один з інформантів так пояснює своє ставлення до української мови:

В. *Я ставлюсь до української як до офіційної і літературної мови/ яку повсякденністю псувати не дуже хочеться// Або спілкування просто з цікавими людьми у повсякденні на якісь такі ну цікаві теми/ а не просто так/ знаєте/ Ей ти! Іди сюда!* (сміється).

І. *А що тут такого? От я так говорю і що?*

В. *Ну/ наприклад/ лягається українською мовою я не знаю як// Ну просто/ можливо/ я не знаю достатньо розмовної української мови// Я просто взагалі не знаю/ тільки офіційну//* (28 р., Лутугине, Луганська обл.).

Такий образ української мови сформований через відсутність в опитаних українськомовної практики. Школи й вищі навчальні заклади допомагають російськомовній молоді засвоїти саме літературну мову, але, не дотримуючись мовного режиму, не занурюють молодих людей в українськомовне середовище, не вчать розмовних форм української мови, не

дають змогу молоді опанувати український сленг. Тому для російськомовних їхня українська мова нерідко звучить штучно, неприродньо.

Крім того, українськомовна компетенція опитаних здебільшого не охоплює всіх сфер спілкування. Навіть якщо мовці непогано володіють українською на пасивному рівні, то не завжди можуть успішно комунікувати в повсякденних ситуаціях чи за необхідності використовувати складніші конструкції та спеціальну термінологію:

І. *А чи легко тобі от вчитися/ якщо викладають українською? Легко засвоювати термінологію?*

К. *Не очень... Вот мне как раз очень тяжело// Это большая проблема для меня/ понимать украинский язык// Я вроде как его знаю/ грамматику прекрасно знаю/ все в этом плане прекрасно/ а-а-а воспринимать этот язык мне действительно тяжелее// Я даже иногда ловлю себя на мысли/ что мне тяжелее это делать/ чем другим// До меня не доходит именно...*

І. *От що саме важко?*

К. *Ну вот/ допустим/ право// Там много терминологии// Да// Такой узкоспециализированной// И не всегда до меня просто доходит// Я могу читать три/ четыре раза и не дойдет// мне нужно... Я когда это учу/ мне нужно перевести на русский и запомнить на русском и/ когда я отвечаю/ ей нужно отвечать по-украински// И это всегда для меня такой барьер/ который я не могу переступить// (17 р., Краматорськ, Донецька обл.).*

3. Страх виглядати смішним. Недостатній рівень володіння українською мовою спричиняє певні психологічні бар'єри на шляху до абсолютного переходу на українську. Молодь боїться негативної реакції оточення на свою неідеальну українську мову:

Д. *Я просто уявив/ що якщо я буду а-а-а зараз просто переключуся на українську/ то просто на меня будут смотреть/ дивиться/ як на дебіла/ потому шо ну... Я от навіть... навіть зараз намагаюсь шота сказать/ у мене в голове есть мисля/ мисля/ мисль кароче/ думка/ вот/ но я не розумію/ як її правильно ви... висловити/ бо ну... в мене... Ну от я понимаю/ я говорю... Я представляю/ как это ржачно просто...*

І. *Не ржачно// Реально не ржачно// Ты взагалі нормально звучиш!*

Д. *Да// Но мне просто/ я кажу/ мне сложно в голове вот это вот всё переваривать/ потому шо...*

І. *В тебе нема практики//*

Д. *Да// Нема практики// Ну как би... вообще нема//⁴ (17 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Інформанти зазначають, що коли намагаються спілкуватися українською, у них виходить своєрідний суржик. І навпаки — коли спілкуються російською, але тривалий час перебували в українськомовному середовищі, в їхньому мовленні починають траплятися українські слова. Це явище вони також називають суржи́ком. Як бачимо, в опитаних немає чіткого розуміння поняття «суржик», для них це будь-яка мішанина українських

⁴ Фрагмент інтерв'ю з Д. — приклад російсько-українського суржику.

та російських слів (у будь-яких кількісних виявах). Водночас молоді люди демонструють цілковите несприйняття суржику й повагу до чистої української мови. Показово, що під час інтерв'ю першою реакцією більшості інформантів на питання «Як Ви ставитесь до суржику?» був сміх.

Нерідко респонденти не переходять на українську через страх, що їх ідентифікують як суржикомовців. Зокрема, інформантка А., поживши в Києві пів року, почала несвідомо вживати українські слова. Приїхавши до Луганська, дівчина зіткнулася з критикою рідних:

А. ... Я говорила с мамой/ мама говорит/ «Так// Выбери один язык/ на котором ты будешь говорить/ а то некрасиво звучит суржик// Надо либо чисто украинский/ либо чисто русский// И я чисто на русском стараюсь говорить/ но иногда проскакивают такие украинские слова какие-то// (17 р., Луганськ).

Л. Біланюк зауважує: «Кінець кінцем критичність і надмірний пуризм можуть підкосити статус української мови через те, що таврування не зовсім ідеальної української мови може відохотити людей взагалі говорити українською мовою, бо спілкування російською не має таких наслідків» [2: 138]. Інформанти діляться власним досвідом, коли їх критували за їхню українську мову:

А. У меня было такое/ что я/ например/ на работе сказала предложение русским/ российским языком⁵/ ко мне подошел мужчина и сказал/ «Скажи это тоже самое на украинском»// Я начала говорить/ он сказал/ «Ты не сможешь сказать»// И ушел// Я такая / «Спасибо»// (17 р., Крим).

Особливо гостро сприймає таку критику молодь, адже вона прагне схвалення в очах інших. Загалом негативне або насмішливе ставлення до суржику є не лише перешкодою до абсолютного переходу на українську мову, а й перепорою для ситуативного перемикання кодів:

А. Я использую украинский в основном в университете и на работе// Когда подходит ко мне человек/ знающий украинский/ он чисто разговаривает на украинском/ Я прям... как-то приятно отвечать// Это главное/ кстати/ то что если человек разговаривает на чистом языке// Если он суржиком/ я такая «Здравствуйте!» (сміється) (17 р., Крим).

З іншого боку, інформанти позитивно оцінюють спроби інших мовців говорити українською:

І. Як ви ставитесь до суржику?

Х. Это смешно// Это реально смешно/ но я могу и по-другому посмотреть на это// Мне нравится/ когда люди пытаются это делать// Ну то есть пытаются разговаривать на украинском// Не то/ чтоб да там/ не то что они... Им этого хочется знать/ им это нужно/ и вот они хотят перейти на украинский// Сразу же не получается// Ты сразу не можешь там переводить в своей голове слова и там говорить что-то//.

4. Слабка інтегрованість в українськомовний культурний простір. Повсякденне використання мови не зводиться лише до активних комунікативних ситуацій. Кожного дня молодь контактує з мовою пасивно, й у цьому

⁵ Зверніть увагу на приклад інтерференції в мовленні інформантки А.

випадку перевага на боці російської мови. За результатами інтерв'ю, російськомовні інформанти сприймають інформацію навіть частіше англійською, ніж українською, тому що зацікавлені в покращенні своїх навичок володіння цією мовою.

У 2006 р. В. Васютинський провів дослідження, де з'ясував причини, які утримують багатьох молодих мешканців Східної України від активного використання української мови [4: 47]. Цікаво порівняти дані, які він зібрав у 2006 р. на матеріалі анкетування мешканців Сходу, з даними нашого дослідження за 2019 рік, проведеного за допомогою інтерв'ювання переселенців зі Сходу. Хоча методи, застосовані в цих розвідках різні, фактичний матеріал засвідчує варті уваги тенденції (Табл.).

Різниця між відповідями досить показова: для молоді, що переїхала зі Сходу до Києва, сьогодні не сильно актуальними є ідеологічні чинники, а також престижність мови. Ніхто з опитаних не сказав, що не хотів би перейти на українську чи що вона йому взагалі не подобається. В обох ситуаціях мовці бояться бути висміяними, але в першому випадку —

Таблиця. Причини, що утримують російськомовну молодь від спілкування українською

Молодь, що мешкає на Сході України (2006 р.)*	Молодь, що переїхала зі Сходу України до Києва (2019 р.)
немає українськомовного середовища	немає масового українськомовного середовища
не відчують потреби, бо всі розуміють російську	не відчують потреби, бо всі розуміють російську
не думають, що це важливо	недостатній рівень володіння українською
не знають як слід української мови	незнання української розмовної мови
бояться бути білими гавами в російськомовному оточенні	страх виглядати смішним через мовні помилки
на Сході українська мова неprestижна	бракує інформації українською мовою
українська мова не подобається	
не хочуть піддаватися офіційному тискові	
це суперечить їхнім ідеологічним поглядам	
бояться, що це змінить їхню мовну особистість	

Примітка: * — Сірим кольором виділено комірки, відсутні в іншому стовпчику.

через сам факт спілкування українською, а в другому — через недосконале володіння нею. Якщо в першому випадку головною причиною, що стримувала молодь від переходу на українську, була абсолютна відсутність українськомовного середовища, то в другому — відсутність саме масового українськомовного середовища. Як бачимо, білінгвальна мовна ситуація в м. Києві, хоч і дає опитаним змогу частіше спілкуватися українською, але не спонукає їх до абсолютного переходу на українську.

Дослідження мотивів мовної поведінки молодих російськомовних українців сьогодні вкрай актуальне, тому має бути всеохопним і проводитися за державної підтримки, оскільки такі дані важливі не лише для формування національної мовної політики, а й для розуміння реального вектора української політики. Адже зараз в українському політикумі ідеї захисту російської мови звучать з уст прихильників курсу на зближення з Росією. Представлена наукова розвідка чітко демонструє зацікавленість російськомовної молоді українською мовою, прагнення спілкуватися нею і, що важливо, некритичне ставлення до абсолютного переходу на спілкування українською. Сучасні молоді російськомовні переселенці з Донбасу не проти повністю перейти на українську, якби для цього були умови. З одного боку, російськомовна молодь сама переважно пасивна, не хоче виходити зі звичного життєвого ритму й докладати внутрішніх зусиль, щоб повністю перейти на українську мову, бо здебільшого керується прагматичними мотивами. З іншого боку, вона готова це зробити, якщо буде зовнішня вимога чи буде створене відповідне мовне середовище.

Водночас виявлено соціальні та психологічні перешкоди на шляху до спілкування українською, подолання яких є цілком реальним за наявності політичної волі української влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1600 вступників з Донбасу та 265 — з Криму цього року вступили до українських вишів за спрощеною процедурою, — це найбільший показник за останні 4 роки. URL: <https://bit.ly/2Q8vPa9> (дата звернення: 20.12.2019).
2. Біланюк Л. Мовна критика і самовпевненість: ідеологічні впливи на статус мов в Україні. *Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції*. Київ, 2000. С. 131—138.
3. Блінова О.Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2016. Вип. 3. Том 1. С. 111—117.
4. Васютинський В.О. Психологічні бар'єри мовної українізації. *Мова і культура*. 2008. Вип. 10. Том IV (104). С. 46—53.
5. Залізник Г.М. Сучасна мовна політика і кияни. *Наукові записки НАУКМА. Мовознавство*. 2012. Том 137. С. 20—24.
6. Засекіна Л.В. Мовленнєва адаптація особистості як предмет психолінгвістичного дослідження. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 101—112.
7. Матіяш Б. Напівмовність і внутрішній конфлікт особистості. *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: Матеріали наукової конференції* (Київ, 28—29 травня 2001 р.). С. 121—125.
8. Руда О.Г. Механізми мовної адаптації (на прикладі мовної поведінки «нових киян»). *Психолінгвістика*. 2016. Вип. 19 (2). С. 52—64.
9. Тарасюк І.В. Мовна адаптація як різновид соціо-культурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища. *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 65—72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2011_7_11 (дата звернення: 17.11.2019).

10. Ткаченко О. Мовна ситуація в Україні. *Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції*. Київ, 2000. С. 400—406.
11. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь. Київ, 2018.
12. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ, 2000.
13. Auer, P., Schmidt, J.E. (2010). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1. Berlin: De Gruyter Mouton.
14. Blommaert, J. (2007). From mobility to complexity in sociolinguistic theory and method. URL: <https://www.diggitmagazine.com/academic-papers/mobility-complexity-sociolinguistic-theory-and-method> (Accessed 12.12.2019).
15. Javier, R.A. (2007). *The Bilingual Mind Thinking, Feeling and Speaking in Two Languages*. New York: Springer.
16. Kerswill, P. (2006). Migration and language. *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society*, 3, 1—27.
17. Lazdiņa, S., Marten, H.F. (Ed.). (2019). *Multilingualism in the Baltic States: Societal Discourses and Contact Phenomena*. London: Palgrave Macmillan.
18. Liebscher, G., Dailey-O’Cain, J. (2013). *Language, Space and Identity in Migration*. London: Palgrave Macmillan.
19. Ochs, E., Shieffelin, B.B. (2011). The theory of language socialization. *The handbook of language socialization*. P. 1—21.

REFERENCES

1. 1600 entrants from the Donbass and 265 from the Crimea joined the Ukrainian higher educational establishments this year under the simplified procedure; this is the highest indicator in the last 4 years .URL: <https://bit.ly/2Q8vPa9> (Accessed 20.12.2019).
2. Bilaniuk, L. (2000). Language criticism and overconfidence: ideological influences on the status of languages in Ukraine. *Statehood of the Ukrainian language and world linguistic experience. Proceedings of the International Conference*. P. 131—138. Kyiv (in Ukr.).
3. Blinova, O. (2016). Socio-psychological adaptation of forced migrants: approaches and problems of studying the acculturation phenomenon. *Kherson State University Herald. Series Psychological Sciences*, 3, Vol. 1, 111—117 (in Ukr.).
4. Vasiutynskyi, V.O. (2008). Psychological barriers of language ukrainianization. *Language and culture*, 10, Vol. IV (104), 46—53 (in Ukr.).
5. Zalizniak, H.M. (2012). Modern language policy and Kyiv citizens. *NaUKMA Research Papers. Linguistics*, 137, 20—24 (in Ukr.).
6. Zasiukina, L.V. (2011). Speech adaptation of personality as a subject of psycholinguistic research. *Psychological perspectives*, 17, 101—112 (in Ukr.).
7. Matiiash, B. (2001). A halflinguism and cognitive dissonance of a personality. *Language Conflicts and the Harmonization of Society: Proceedings of a Scientific Conference* (Kyiv, May 28—29, 2001). Pp. 121—125 (in Ukr.).
8. Ruda, O.G. (2016). Mechanisms of language adaptation (as exemplified by language behavior of new Kyiv residents). *Psycholinguistics*, 19 (2), 52—64 (in Ukr.).
9. Tarasyuk, I.V. (2011). Language adaptation as a kind of socio-cultural adaptation of migrants to a foreign language environment. *Psycholinguistics*, 7, 65—72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2011_7_11 (Accessed 11.17.2019) (in Ukr.).
10. Tkachenko, O. (2000). Language situation in Ukraine. *Statehood of the Ukrainian language and linguistic experience of the world. Proceedings of the International Conference*. P. 400—406. Kyiv (in Ukr.).
11. Ukrainian society: the migration dimension: national report (2018). Kyiv: Institute of Demography and Social Research (in Ukr.).
12. Shumarova, N.P. (2000). Language competence of the individual in the situation of bilingualism. Kyiv: Kyiv National Linguistic University (in Ukr.).
13. Auer, P., Schmidt, J.E. (2010). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1. Berlin: De Gruyter Mouton (in Eng.).
14. Blommaert, J. (2007). From mobility to complexity in sociolinguistic theory and method. URL: <https://www.diggitmagazine.com/academic-papers/mobility-complexity-sociolinguistic-theory-and-method> (Accessed 12.12.2019) (in Eng.).

15. Javier, R.A. (2007). *The Bilingual Mind Thinking, Feeling and Speaking in Two Languages*. New York: Springer (in Eng.).
16. Kerswill, P. (2006). Migration and language. *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society*, 3, 1–27 (in Eng.).
17. Lazdiņa, S., Marten, H.F. (Ed.). (2019). *Multilingualism in the Baltic States: Societal Discourses and Contact Phenomena*. London: Palgrave Macmillan (in Eng.).
18. Liebscher, G., Dailey-O'Cain, J. (2013). *Language, Space and Identity in Migration*. London: Palgrave Macmillan (in Eng.).
19. Ochs, E., Shieffelin, B.B. (2011). The theory of language socialization. *The handbook of language socialization*. P. 1–21 (in Eng.).

Статтю отримано 24.12.2019

Ivanna Tsar, PhD in Philology,
Junior Researcher of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: vakavaka7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9764-5758>

LANGUAGE ADAPTATION OF YOUNG MIGRANTS FROM DONBAS AND CRIMEA IN THE BILINGUAL ENVIRONMENT

The language adaptation process of Russian-speaking youth from Donbas and Crimea are considered in this article on the basis of interview recordings and with using the method of language biography. Changes in the language behavior of Russian-speaking young people after moving to Kyiv are revealed.

All respondents began to speak Ukrainian more after moving to Kyiv. This is due to psychological and ideological attitudes of young people and the influence of language environment. At the beginning, some of them tried to switch completely to Ukrainian, but then stopped trying because they realized that you can dispense with Ukrainian language in Kyiv. For the most part they use Ukrainian depending on the situation. However, in their daily Russian speech some Ukrainian words began to appear. Besides, some informants began to speak in surzhyk. Even those who continue to communicate only in Russian have noticed that they began to think Ukrainian more.

The scientific intelligence clearly demonstrates the interest of Russian-speaking youth in Ukrainian language, their desire to communicate in it. Young people are mainly passive, do not want to go beyond the usual rhythm of life and make internal efforts to switch completely to the Ukrainian language, because they are mostly guided by pragmatic motives. However, they will be ready to do it if an external requirement and suitable language environment are created.

It is founded out that although the bilingual linguistic situation in Kyiv gives the respondents an opportunity to speak Ukrainian more often, but it does not encourage them to switch to Ukrainian completely.

The social and psychological barriers to communication in Ukrainian are revealed. It includes absence of mass Ukrainian-speaking environment, insufficient knowledge of Ukrainian, fear of looking ridiculous and weak integration into the Ukrainian-speaking cultural space.

Keywords: *language adaptation, bilingualism, language environment, Russian-speaking youth, language behavior, internal migrants.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.129>

УДК 811.161.2'373.7'374

М.М. ВЕРГАЛЮК, аспірантка відділу лексикології,
лексикографії та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: mari.vergalyuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1757-8779>

БІБЛІЙНІ ФРАЗЕМИ В СУЧАСНОМУ ТЕКСТІ ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СЛОВНИКАХ

У статті проаналізовано біблійні фразеологічні одиниці; розглянуто лексикографічне відтворення фразеологізмів біблійного походження; схарактеризовано особливості функціонування біблійних фразеологічних одиниць у сучасних художніх та публіцистичних текстах; простежено тенденцію десакралізації біблеїзмів; виявлено біблійні фразеологічні одиниці, не зафіксовані лексикографічними джерелами.

Ключові слова: біблеїзм, біблійна фразеологічна одиниця, лексикографування, словник крилатих слів, трансформація фразеологізмів, фразеологізм біблійного походження, фразеологічний словник.

У мовознавчих дослідженнях початку ХХІ ст. дедалі більшу увагу приділяють вивченню мовних одиниць, які мають тісний зв'язок із поняттям «духовність». Мова як чинник і складник духовного життя особистості та народу є предметом зацікавлень відомих українських та зарубіжних мовознавців ХІХ—ХХ ст. Однак на українських землях традиція наукових студій у цій царині була перервана ідеологічними заборонами з боку тоталітарної держави. Учені неодноразово звертали увагу на те, що різні релігії, а головно християнство, великою мірою вплинули на мовну практику українського народу. Дослідження слів та висловів релігійного змісту набувають особливої актуальності в контексті тих змін, які пов'язані з дерадянізацією та деатеїзацією суспільства. Серед них на окрему увагу заслуговують біблеїзми як важливий пласт сучасної української літературної мови. Вони мають низку дефініцій у науковій літературі (Є.М. Верещагін, В.Г. Гак, Р.П. Зорівчак, В.І. Макаров, Н.П. Матвеева,

Цитування: Вергалюк М.М. Біблійні фраземи в сучасному тексті та спеціалізованих словниках. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 129—140. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.129>

М.В. Скаб, М.М. Шанський та ін.). Зокрема біблійні фразеологічні одиниці (далі — БФО) в українській лексикографії здавна привертала увагу як об'єкт наукового опрацювання. Біблеїзм — ширше поняття, яке, окрім фразеологізмів, охоплює крилаті слова, вислови, джерелом яких є Біблія.

У нашій розвідці дотримуємося думки, що БФО — прямо або опосередковано запозичені з Біблії, повністю асимільовані сталі словесні комплекси зі структурою словосполучення або речення. Вони наділені ознаками образів, а також характеризуються відносною семантичною сталістю, здатністю до повного або часткового переосмислення. Це ФО, які безпосередньо пов'язані з текстом Біблії через словесну форму чи асоціативно, через образ або сюжет. БФО виходять із біблійного тексту як з прямим, так і з переносним значенням.

Уведення БФО в коло наукових зацікавлень пов'язане з відродженням досліджень українського релігійного стилю (Н.Д. Бабич, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, Г.В. Наконечна, В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва), символізації та концептуалізації біблійних найменувань (П.В. Мацьків, М.В. Скаб), із посиленням уваги до антропоцентризму в мові (Ф.С. Бацевич), теоантропологічної, релігійно-містичної концепції сутності мови (Ф.С. Бацевич, О.А. Сербенська). Окремі аспекти релігійних стійких словосполук упродовж останніх років вивчали Н.Д. Бабич, А.П. Коваль, П.В. Мацьків, М.В. Скаб та ін. Однак БФО як сукупність ФО, джерелом походження яких є Святе Письмо, потребують комплексного наукового дослідження як важливий складник української мови.

Такий мовний матеріал є об'єктом лексикографії. Адже оптимальним способом опису будь-якої мовної одиниці, безумовно, є створення спеціальних словників, тому багатий фонд біблеїзмів відбивають тлумачні, фразеологічні словники, а в останні десятиліття — і спеціальні словники БФО української мови.

Згадаймо книгу В.В. Коптілова й А.П. Коваль «Крилаті вислови в українській літературній мові» (1975) та довідкове видання А.П. Коваль «Крилате слово» (1983), у яких відведено місце й БФО: розтлумачено їх значення, подано історію походження, наведено приклади використання в українській літературі. Окрім словників та довідників, у період після здобуття Незалежності й до наших днів побачили світ праці, присвячені аналізу БФО. Це дослідження Г.В. Баран, Г.В. Бурдіної, К. Гриньків, В.В. Денисюк, Н. Журавльової, Н. Каторож, Г. Клімчук, Л.І. Коломієць, Т.С. Маркотенко, Л.М. Марчук, В.В. Німчука, М.Я. Олійник, М.В. Скаб та інші.

Більшість БФО в українській мові в різних словниках потрактовано по-різному на семантичному, лексичному, граматичному рівнях, що зумовлено лінгвістичними та екстралінгвістичними причинами.

Щодо біблійної фраземіки в українських лексикографічних працях кінця ХХ — початку ХХІ ст., з'ясовано, що з 90-х рр. ХХ ст. простежується інший підхід до висвітлення і трактування релігійних фразем.

Новим явищем в українській лексикографії стали фразеологічні словники, що фіксують БФО: «Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові» А.П. Коваль, «Слово Благівісті: словник-довідник фразем біблійного походження» Ж.В. Колоїз та З.П. Бакум, «Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник» Л.П. Будівської і З.С. Сікорської, а також збірки афоризмів видатних діячів української церкви, науки та культури.

Лексикографічне опрацювання БФО є надійним підґрунтям для теоретичного осмислення феномену «фразеологізмів біблійного походження», для подальшого вивчення складу, структури, функціонування в українській мові.

Застосувавши метод словникових дефініцій, ми детально проаналізували БФО в українських фразеологічних словниках і словниках крилатих слів та висловів, простежили зв'язки та виокремили найпоширеніші типи моделей лексикографічної репрезентації біблеїзмів.

У результаті порівняльного аналізу «Словника фразеологізмів української мови» (далі — СФУМ) та «Крилаті вислови в українській літературній мові» (далі — КВВУЛМ) виявлено, що у другому з названих БФО значно більше, ніж у першому. Хоча у СФУМ також наявні деякі вислови, яких немає у КВВУЛМ. Словники засвідчили, що фразеологізми біблійного походження є багатозначними (здатні мати кілька значень), а також — різноплановими (співвідносними з широким колом реалій) одиницями.

Особливістю БФО є активне входження, окрім лексикографічних праць, у художні та публіцистичні тексти сучасної української мови. Часто автори, уживаючи БФО, не завжди усвідомлюють і ототожнюють їх із текстом Біблії, оскільки це такі вислови, які засвоєні з раннього дитинства.

Саме ж питання функціонування БФО у творах художнього та публіцистичного стилів, на наш погляд, вивчене недостатньо. Дослідження цих лінгвоодиниць на матеріалі творів сучасних українських письменників досить фрагментарні. Окрім цього, сьогодні чітко не схарактеризована лінгвістична природа БФО, залишається невстановленим її компонентний склад, досі ґрунтовно не описані стилістичні особливості її реалізації в текстах художнього та публіцистичного стилів. Вивчення функцій БФО в конкретних текстах дає можливість чітко визначити їх стилістичне навантаження.

Насамперед відзначимо, що фразеологізми в художніх текстах — одне з невичерпних джерел посилення експресивності. В.М. Білоноженко зауважує, що ФО поза текстом становить абстрактну схему, яка в кожному конкретному випадку наповнюється особливим, властивим лише цьому контексту змістом [1: 72—73]. У словесній тканині художнього твору фразеологізми завжди сприймаються як органічні, невіддільні елементи тексту, стилетворчі одиниці [2: 5].

Наша увага спрямована на встановлення ролі висловів зі Святого Письма в художньому (на прикладах творів Володимира Лиса, Мирослава

Дочинця, Ліни Костенко, Віктора Баранова) та публіцистичному стилях (на прикладах творів Євгена Сверстюка, Євгена Гуцала, Ліни Костенко, Миколи Рябчука, Оксани Забужко); їх впливу на авторський стиль письменника. Зазначені автори є яскравими представниками сучасної національної культури, їхня мовотворчість є оригінальною й самобутньою, але водночас відображає загальні тенденції розвитку лексико-фразеологічного складу сучасної української літературної мови. Саме цим авторам завдячуємо поверненням до словникового запасу українців скарбів української мови — БФО, які виконують у тексті різноманітні стилістичні функції: номінативну, оцінну, емоційно-експресивну, прагматичну, функцію відтворення внутрішнього стану персонажа, функцію мовної характеристики персонажа та ін. Прикметно, що використання БФО в художньому та публіцистичному стилях робить текст більш виразним, експресивним, сприяє розкриттю авторської позиції, вносить у нього елементи мовної гри. Найпоширеніша думка, що БФО привносять у художню мову урочистість, піднесеність. Насправді, інколи — жартівливе, іронічне стилістичне забарвлення. Наприклад: *Під стріхою «Молока русалки» була картярня, де збиралася військова старшина, цеховики, крамарі, а бувало, що й попик якийсь затягнеться, віддаючи кесарю кесарево* (Криничар: 17), пор.: **віддати кесарево кесарю, а Боже Богові** «вислів вживається у випадках, коли хочуть сказати: «слід віддати комусь належне» (СБС: 207); *Жебраки вже на третьому селі, а ви ще хирієте! Так і Царство Небесне можна проспати!* (Криничар: 88), пор.: **проспати [усе] Царство Небесне «жарт. Утратити, прогавити щось важливе, потрібне, не скористатися якоюсь можливістю»** (СФУМ: 579).

Варто зауважити, що чимало значень БФО, які фіксувались у словниках із жартівливим, іронічним, сатиричним забарвленням, сьогодні стають неактуальними. Так, БФО «Валаамова ослиця», «Валаамова ослиця заговорила» вживаються іронічно, коли говорять про людей мовчазних і покірних, які несподівано починають протестувати, захищаючи себе чи інших. Вислови ці вживають також іронічно — стосовно людей нерозумних» (СБС: 76—77). Але новіша лексикографічна праця «Крилаті слова в українській літературній мові» (далі — КСВУЛМ) вже не зазначає ремарку іронічне, а подає тлумачення «Вживається по відношенню до покірних, мовчазних людей, які раптом починають обурюватися», ілюструючи біблійний вислів цитатами з творів І. Франка та С. Петлюри (КСВУЛМ: 78—79).

БФО **агнець Божий, Боже ягня (Божа вівця)** фіксує СБС з іронічним забарвленням: «іронічно вживається вислів — на позначення смирної громади, що не має власної думки, сліпо йде за провідцями» (СБС: 259). Лексикографічне джерело пізнішого періоду подає значення цього вислову без іронічної характеристики «У переносному значенні — безвинна жертва» (КСВУЛМ: 11—12).

Отже, як свідчить порівняльний аспект лексикографічних джерел різних періодів, сьогодні БФО з відродженням релігійного стилю набу-

вають нових значень чи їх відтінків, які в радянські часи атеїстичної пропаганди були приховані чи табуйовані тогочасним режимом.

Проаналізувавши функціонування фразеологізмів біблійного походження в сучасних текстах, можемо стверджувати, що вони позначають вічні людські цінності: віру, чесність, терпіння, справедливість і т. д. У них засуджується зло, зрада, заздрість, лицемірство, вбивство тощо.

ФО — це не застигли мовні одиниці. Вони, як і будь-які інші мовні одиниці, зазнають певних змін, зумовлених новими обставинами життя, потребами комунікації тощо. У динаміці стійких сполук помітну роль відіграє трансформація. Тому в сучасних художніх і публіцистичних текстах усе рідше використовуються усталені БФО. Автори намагаються знайти нетрадиційне вживання стійких висловів, що походять із Біблії, певним чином обігравши відому біблійну подію чи образ, використовуючи для цього різні способи трансформації БФО. А.М. Мелерович і В.М. Мокієнко зазначають, що «словникове опрацювання індивідуально-авторських уживань фразеологічних одиниць допоможе оцінити художню майстерність письменників, що виявляється у творчому застосуванні мовних образів» [3: 4].

На думку О.І. Молоткова, уживання стійких словосполучень у новому значенні спричинене, насамперед, порушеннями звичайних зв'язків слів і відношень у висловлюванні, можливістю сполучення ФО зі словами такого лексичного ряду, із якими в межах норми фразеологічний зворот як мовна одиниця сполучатися не може [4: 124].

Трансформовані БФО є особливо виразними, адже різні модифікації підсилюють експресивність вислову, речення й цілого тексту загалом. Змінюючи форму ФО, замінюючи окремі компоненти, автори ніби надають нового значення вже відомому вислову, роблячи його виразнішим та більш помітним для читача. Це зокрема простежується на прикладі з твору Віктора Баранова, який вдається до заміни компонентів у відомому біблійному вислові *влити нове вино в старі міхи*. Замість цього фразеологізму вжито вислів *нове вино в іще не старі міхи: Степан Козачишин сказав тоді, що їм справді потрібне «нове вино в іще не старі міхи», а головне — сміливі й віддані люди (Марині від цього мовного штампугуби мимоволі розтягнув усміх з ледь помітним знаком іронії), і якщо вона усвідомлює, на що йде, стаючи під прапори опозиції, то її робота знайдеться, але хай вона потім не нарікає* (Баранов: 14), пор.: **влити нове вино в старі міхи** «не можна створювати щось нове, не порвавши зі старим» (СБС: 169). Компонент **ФО старі міхи** автор замінює на *іще не старі міхи* для досягнення жартівливого ефекту. Письменник, насичуючи свій текст БФО, робить його оригінальними та емоційними.

З-поміж багатьох способів семантичних і структурних трансформацій БФО в сучасних художніх та публіцистичних текстах превалює розширення компонентного складу та заміна компонентів ФО.

Трансформовані автором біблеїзми можна поділити на такі групи:

1. Заміна компонентів. До найбільш поширених прийомів трансформації БФО в проаналізованих художніх творах належить лексична транс-

формація, суть якої полягає в заміні одного чи кількох компонентів усталеного вислову семантично близькими елементами. Наприклад, замість традиційного вислову *брат повстав на брата* у творі вжито *брат брата на вила бере*: *Ви бачили, як брат брата на вила бере?* (Баранов: 93), пор.: **брат піднявся на брата** «у сучасній літературній мові цей вислів характеризує запеклу ворожнечу (як сімейну, так і соціальну)» (КВВУЛМ: 29). Метафора *брати на вила* увиразнює конкретно-чуттєвий зміст ФО, гостроту конфлікту, бажання помсти та смерті. У контексті «*Зчиняється такий рейвах, таке взаємопобивання камінням слів — сьогодні аж трансляцію перервали*» (Записки: 115), відома БФО **побити камінням**, тобто — «у образному слововживанні «побити камінням» — по-звірячому розправитися з людиною» (КСВУЛМ: 465), постає як змінена. Ліна Костенко трансформує виділену БФО так, що акцентує увагу не на фізичних знущаннях, а передусім на моральних, спричинених словом. Контекст «*І який же він учитель, коли дає поганій приклад вічного виймання порошинки з чужого ока...*» (Блудні сини: 147) засвідчує змінену БФО **у своєму оці колоди не бачити**. Пор. словникове пояснення: часом людина намагається не бачити власних вад, хоч вони можуть бути великими, а в інших помічати найменшу похибку (СБС: 192—193). Євген Сверстюк, трансформуючи БФО, вкладає у свій вислів біблійне значення—«моральні засади, які застерігають від необ'єктивних висловлювань». Зміна традиційної форми вислову посилює увагу читача до духовних проблем.

2. Розширення компонентного складу. Наприклад, до БФО *злоба дня* автор додає ще один компонент: *Мені це вже можна знати, бо вітри наших вольних мандрів стерли з пам'яті злобу вчорашнього дня* (Світован: 122), пор.: **злоба дня** «щось на сьогодні найважливіше; те, що хвилює людей зараз» (СБС: 192). Компонент *вчорашнього*, доданий до БФО, знижує актуальність події, про яку йдеться в контексті, а загалом значення вислову стає таким — «те, що вже минуло; неактуальне». Додавання до усталеного фразеологізму займенника *моя* конкретизує вислів не змінюючи при цьому семантику, а лише увиразнюючи її: **Земля моя обітована майже не змінилася за роки мого бурлацтва** (Криничар: 171), пор.: **обітована земля (обіцяна земля)** «Бог обіцяв євреям, які потерпали в єгипетському полоні, привести їх «у землю добру й простору, де течуть молоко та мед» (Вихід, 3, 8 і 17). У посланні апостола Павла до євреїв цю землю (Палестину) названо «обітованою», тобто обіцяною (КСВУЛМ: 234). Займенник *моя* вказує на приналежність кого-небудь до певного краю, землі, де народився.

3. Скорочення компонентного складу (імплікація) БФО. Наприклад: фразеологізм *земля еси і одійдеш у землю* скорочено: **Бо така правда: зі світу до тебе гроші приходять і в світ вертаються. Як і ми, тілесні: із землі — в землю** (Криничар: 132), пор.: **земля еси і одійдеш у землю; бо ти порох, — і до пороху повернешся; прах еси і прахом будеш** «мовляв, униз дивись, пригноблений чоловіче» (СБС: 24). Скорочення компонентного складу не впливає на зміну значення біблеїзмів у творах, а лише сприяє

чіткому лаконічному викладу. Фразеологізм *будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби* також скорочено в контексті: *Він казав: «Будьте, як голубка і змія»*. Себто не лише покірні й кроткі, але й проникливі, і кмітливі, і кущючі для зла (Світован: 198), пор.: **будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби** «продовжуючи повчати апостолів перед дорогою, Ісус каже: *Оце посилаю Я вас, як овець між вовки. Будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби* (Матв.: 10: 16). Іншими словами — керуйтеся розумом, але не втрачайте душевної чистоти і добросердності. Звичайно цей вислів не видозмінюється, а вживається як цитата» (СБС: 198).

4. Семантичне переосмислення БФО. Яскравим прикладом семантичного переосмислення БФО з його адаптацією до художнього тексту є вислів *на службі — усе кесареві, а вдома — децю Богові*: *Відоме євангельське застереження «не можна одночасно служити двом панам» за умов соціалізму розв'язувалося компромісно: на службі — усе кесареві, а вдома — децю Богові* (Правда полинова: 128), пор.: **віддати кесареве кесарю, а Боже Богові** «За Євангелієм, посланці фарисеїв спитали Ісуса, чи дозволяється платити податки кесареві — римському імператору. Ісус, вказуючи на зображення кесаря на монеті — динарії, сказав: «Віддайте ж кесареві — кесареве, а Богові — Боже» (Матв., 22, 15—21). Сучасне значення вислову: *будьте безсторонні, віддайте кожному те, що йому належить*» (КСВУЛМ: 96). У творі *«Перебудова Вавилонської вежі»* (Правда полинова: 34—35) БФО втратила своє значення — «справа, яка ніколи не буде завершена» (СБС: 40—41), зазнавши семантичного переосмислення: *Вавилонська вежа в розумінні Євгена Сверстюка — це радянська імперія, яка заборонила вивчення Закону Божого, спотворила в людей розуміння Страху Господнього, знищила систему народного християнського виховання*.

5. Структурно-граматична зміна форми БФО, зазвичай, ніяк не відбивається на її смислового змісті. Такі видозміни зумовлені прагненням автора оживити сприйняття фразеологізму новою нестандартною формою. До структурно-граматичних оновлень ФО біблійного походження можна зарахувати: граматичні зміни якого-небудь компонента, інверсію, скорочення складу сполуки тощо. «Грамматична, синтаксична трансформація прецедентного біблійного висловлення часто є ознакою його цілковитої асиміляції, входження у новий текст за принципом семантичного доповнення» [Сюта: 88]. У проаналізованих художніх текстах можна виокремити такі структурно-граматичні видозміни:

а) семантичний еквівалент з інших частин мови. Завдяки творчому переосмисленню БФО, спрямованому на створення художнього ефекту, письменники підсилюють його виразність через морфологічні зміни усталеного звороту — зміну частиномовного значення основного компонента ФО, що розширює межі думки автора. Наприклад, дієслівну БФО *служити Мамоні* замінено на іменникову *служба Мамоні*: *Золото добуте трудом і не пущене на службу Мамоні, а віддане на богоугодну жертву* (Вічник: 199), пор.: **служити мамоні** «прагнути збагачення, дбати лише про матеріальні цінності» (СБС: 191); *Але морально-християнське судження*

прочитало в його серці негідні мотиви («задня страху перед юдеями») і навіки записало йому **гріх умивання рук** (Блудні сини: 362), пор.: **умивати руки** «вислів означає ухилитися від відповідальності» (КВВУЛМ: 283);

б) зміни в межах граматичної категорії числа в іменників та узгоджених із ними прикметників: сталий вислів **наріжний камінь** Мирослав Дочинець замінює на вислів **наріжні камені: І на трьох наріжних каменях постає моє земне життя** (Вічник: 256), пор.: **наріжний камінь** «основа, найсуттєвіша частина чого-небудь» (СФУМ: 286);

в) фразеологічна перебудова, яка відбувається унаслідок адаптації БФО до художнього тексту із застосуванням найвищого ступеня порівняння прикметників: **Сита чи голодна, гола чи вдягнена, ця порода вимирає за браком єдино насущного для неї — о, непорівнянно насущнішого за хліб! — вітаміну запотребованості** (Забужко: 17), пор.: **хліб насущний (хліб насущний)** «1. Засоби, необхідні для прожитку, для існування. 2. Щось найважливіше, найістотніше» (СФУМ: 746). В авторському осмисленні ФО **хліб насущний** постає лише алюзією відомого біблеїзму: письменниця підкреслює, що відбуваються зміни цінностей буття, і вже не хліб, а інші потреби стають насущними в житті сучасників;

г) ще одним видом трансформацій є прийом заміни ФО зі структурою словосполучення на ФО зі структурою речення. Наприклад: **Багато диспутантів, борців за парафію, мало будівників, які покажуть: ось перші камені національної споруди, і перший камінь згоди я поклав, як наріжний** (Блудні сини: 125), пор.: **наріжний камінь** «основа, найсуттєвіша частина чого-небудь» (СФУМ: 286);

д) перетворення заперечних конструкцій усталених висловів на стверджувальні з метою досягнення вищого рівня виразності, оригінальності. Наприклад: **Вони відали, що творять! Усе було написано на їхніх прапорах і гаслах...** (Блудні сини: 22), пор.: **не відають, що творять** «цитата з Євангелія. Слова розіп'ятого на хресті Ісуса Христа про його мучителів: «Отче! Прости їх, бо не відають, що творять» (Лука: 23, 34). Вислів уживається для характеристики людей, які не передбачають поганих наслідків своїх дій» (КСВУЛМ: 390).

Як бачимо, у проаналізованих творах трансформації БФО трапляються доволі часто. Кожен випадок такого вживання має конкретну мету: логічне наголошування певного складника біблеїзму, надання вислову емоційності, сатиричного забарвлення, піднесеного, урочистого звучання тощо. Отже, трансформації БФО — невичерпне джерело посилення експресивності мовлення, тому їх часто використовують майстри слова.

Сучасна українська мова активно демонструє оновлення та збагачення фразеологічного складу. Спостереження над фразеологізмами біблійного походження в сучасних художніх та публіцистичних текстах засвідчує виникнення та вживання не зафіксованих авторитетними лексикографічними джерелами БФО. Це зумовлено, передусім, прагненням авторів поновому експресивно, образно впливати на формування суспільно-гро-

мадської позиції читача; вишукано, емоційно-експресивно демонструвати оцінку описуваного у творах; чітко, лаконічно інформувати.

Особливо багато новаторських фразеологізмів біблійного походження в сучасних художніх творах. Творчий підхід до використання фраземного фонду, оновлення традиційних фразем та майстерне творення фразеологічних інновацій насамперед притаманне перу Ліни Костенко. Так, наприклад, вислів *почуватися Мойсеєм* (*А якщо хтось таки **почувається** Мойсеєм, то хай це буде таємницею між ним і Богом* (Записки: 350) не зафіксований у фразеологічних словниках української мови. Це дозволяє вважати його новотвором автора, що означає «вибрана Богом людина для виконання якихось важливих завдань; той, кому доручено нести для народу якісь важливі ідеї, настанови, пророцтва».

Безсумнівно, що саме біблійне джерело надихнуло видатну українську письменницю до створення оригінальних метафор фразеологізмів *домашня Єва* «дружина» та *недосяжна Ліліт* «жінка-ідеал»: *Кожен чоловіка, крім своєї домашньої Єви, має в уяві свою недосяжну Ліліт* (Записки: 202). Зазначені метафоричні словосполучення мають потенціал трансформації у ФО.

Вислів Л. Костенко *нащадки Ноеві* не зафіксований лексикографічними джерелами, хоча відомий у релігійному дискурсі: *Отже, й Вавилонську вежу будували там, у долині Сенаарській, нащадки Ноеві сукупно з іншими племенами* (Записки: 277). У творі БФО вживається зі значенням «гідні продовжувачі людського роду; праведники свого покоління».

Фразеологічний новотвір Л. Костенко *новітній Вавилон* (*Взагалі уся ця глобалізація — **новітній Вавилон*** (Записки: 283) — має значення «незгода у створенні чого-небудь у сучасному суспільстві; дії, які ніколи не будуть завершені через непорозуміння учасників між собою та невміння дійти до спільної думки, згоди».

Образну ремінісценцію В. Баранова *біблійні брати-антиподи* також можна вважати новаторською, бо її не фіксує жоден фразеологічний словник української мови: *З-поза даху сусіднього будиночка вплив жовтий від вологого ще неба місяць; під час такої його з'яви я завжди намагався видивитись на ньому **біблійних братів-антиподів**, але жодного разу ніякої сцени з вилами не знаходив...* (Баранов: 93). Значення цієї БФО у творі — «абсолютно протилежні своїми поглядами, характером та вчинками люди; протиставлення добра і зла, праведного і грішного».

У публіцистиці також є чимало оновлених фразеологізмів біблійного походження. Вислів *хліб духовний* (замість «хліб насущний») Є. Сверстюк уживає на позначення духовної їжі, моральних цінностей: *Вони відали, що творять! Усе було написано на їхніх прапорах і гаслах: **відібрати хліб духовний**, а потім — **щоденний*** (Блудні син: 22). Цю БФО не фіксує жоден фразеологічний словник української мови, тому її можна вважати авторською модифікацією відомого словосполучення.

Новаторським також є фразеологізм Є. Сверстюка *отрута пізнання добра і зла* (замість *дерево пізнання добра і зла*), що у переносному вживанні

означає «застереження від гріха»: *З цих книг, з цих теорій і вчень ми створили собі зачароване коло. І з приреченістю наркоманів смоктали з них перестояну отруту пізнання добра і зла, що змішались, як спирт* (Блудні сини: 47).

Вислови О. Забужко *блатні духом* (замість *благі духом*) та *царство земне* (замість *царство небесне*) — інновації з біблійною алюзією: *Тільки від самого лиш виставленого діагнозу хворому, на жаль, не легше, — надто коли по вивільнених «засіках» національного мислительного простору дедалі наполегливіше заходжуються шурхотіти «блатні духом»: «блатні» депутати й «блатні» лауреати, «блатні» зірки й «блатні» професори... Можливо, всупереч Євангелію, тепер до них має належати царство земне?..* (Забужко: 17). Метафора *блатні духом* уживається в тексті з іронічним забарвленням — «так говорять про людей гордих, пихатих, зарозумілих». Метафора *царство земне* — новаторський вислів, що означає «прагнення до збагачення та влади на землі будь-якою ціною».

Результати досліджень засвідчують, що сучасні художні та публіцистичні тексти є джерелом оновлення фразеологізмів біблійного походження. Широке уживання БФО, не зафіксованих лексикографічними джерелами фразеологізмів, — ще одне підтвердження динаміки, розвитку та збагачення БФО української мови.

Підсумовуючи, зазначимо, що глибокий морально-дидактичний смисл, закладений у БФО, дає змогу простежити нерозривний зв'язок мови та культури. Саме ці мовні одиниці виконують оцінно-характеризувальну функцію щодо людини, її позитивної чи негативної поведінки, вчинків тощо. Повчальний зміст БФО, біблійної фраземіки, частота апеляції письменників до Святого Письма засвідчують загострення морально-етичних, соціальних проблем у сучасному суспільстві.

Статтю отримано 07.11.2019

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Баранов	— Баранов В. Не вір, не бійся, не проси. Київ, 2008.
Блудні сини	— Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ, 1993.
Вічник	— Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачєво, 2011.
Забужко	— Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика. Київ, 2009.
Записки	— Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ, 2011.
КВВУЛМ	— Коваль А., Коптілов В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Київ, 1975.
Криничар	— Дочинець М. Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачєво, 2014.
КСВУЛМ	— Коваль А., Коптілов В. Крилаті слова в українській літературній мові. Київ, 2013.
Правда полинова	— Сверстюк Є. Правда полинова. Київ, 2009.
СБС	— Коваль А. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ, 2001.
Світован	— Дочинець М. Світован. Штудії під небесним шатром. Роман-на-мисто. Мукачєво, 2014.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989.
2. Кононенко І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 62—69.
3. Мелерович А., Мокиєнко В. Современная русская фразеология (семантика — структура — текст). Кострома, 2011.
4. Молотков А. Основы фразеологии русского языка. Ленинград, 1977.
5. Сюта Г. Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 82—92.

LEGEND

Баранов	— Baranov, V. (2008). Do not believe, do not be afraid, do not ask: Novels. Kyiv: Yaroslav Val (in Ukr.).
Блудні сини	— Sverstiuk, Ye. (1993). The Prodigal Sons of Ukraine. Kyiv (in Ukr.).
Вічник	— Dochinets, M. (2011). Bulletin. Confession on the Spirit Pass. Mukachevo: Carpathian Tower (in Ukr.).
Забужко	— Zabuzhko, O. (2009). Chronicles of Fortinbras. Selected essayist. Kyiv: Fact (in Ukr.).
Записки	— Kostenko, L. (2011). Notes of the Ukrainian self-made. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-GA (in Ukr.).
КВВУЛМ	— Koval, A., Koptilov, V. (1975). Winged statements in the Ukrainian literary language. Kyiv: High School (in Ukr.).
Криничар	— Dochinets, M. (2014). Krynicar. Diarius is the richest man in the Mukachevo domain. Artistic edition. Mukachevo: Carpathian Tower Publishing House (in Ukr.).
КСВУЛМ	— Koval, A., Koptilov, V. (2013). Winged words in Ukrainian literary language. Kyiv: Yaroslav Val (in Ukr.).
Правда полинова	— Sverstiuk, Ye. (2009). True wormwood. Kyiv: View. House of Kyiv-Mohyla Academy (in Ukr.).
СБС	— Koval, A. (2001). At first there was the Word: Winged statements of biblical origin in the Ukrainian language. Kyiv: Libid (in Ukr.).
Світован	— Doverin, M. (2014). Svitovan. Studios under the heavenly tent. Necklace novel. Mukachevo: Carpathian Tower (in Ukr.).

REFERENCES

1. Bilonozhenko, V., Hnatiuk, I. (1989). Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseologisms. Kyiv (in Ukr.).
2. Kononenko, I. (2001). Language and Folk Culture. *Linguistics*, 3, 62—69 (in Ukr.).
3. Melerovich, A., Mokienko, V. (2011). Modern Russian phraseology (semantics — structure — text). Kostroma (in Rus.).
4. Molotkov, A. (1977). Fundamentals of phraseology of the Russian language. Leningrad (in Rus.).
5. Siuta, H. (2013). The typology and functions of biblical quotations in the Ukrainian poetic language of the twentieth century. *Ukrainian language*, 4, 82—92 (in Ukr.).

Статтю отримано 07.11.2019

Maria Vergalyuk, Postgraduate student of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: mari.vergalyuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1757-8779>

BIBLICAL PHRASES IN MODERN TEXT AND SPECIALIZED DICTIONARIES

The article analyzes biblical phraseological units; the lexicographic reproduction of phraseologisms of biblical origin is considered; peculiarities of functioning of biblical phraseological units in contemporary artistic and nonfiction texts are characterized; the trend of the desacralization of bibleism was observed; revealed biblical phraseological units not recorded by lexicographic sources. The article deals with the semantic features of phraseologisms of biblical origin on the material of phraseological dictionaries of the Ukrainian language. Biblicalisms with direct and metaphorical meaning are clearly traced. The types of Biblical phraseological units are analyzed in terms of the compatibility of their components and the correlation between the semantics of the whole statement and the semantics of its components. The semantic changes of phraseologisms of biblical origin are shown, which is a vivid evidence of the dynamics and development of biblical phraseology.

The main stylistic functions of Bibleisms, their role on the formation of the author's style of the writer, and the creation of an appropriate impression on the reader are traced. The coexistence of the visual and occasional biblical phraseologisms in modern texts is shown, which is a vivid indication of the dynamics of the studied linguistic units. The following basic functions of biblical phraseological units in artistic texts are distinguished: evaluative (phraseologisms give the reader a certain appreciation of the depicted — positive or negative); emotionally-expressive (bibleisms are endowed with expressive emotional-expressive coloring); transfer of internal qualities of characters (it is thanks to phraseological units that the authors convey the internal qualities of characters); reproduction of the internal state of the character (phraseologisms express the mental state of a person, his moods, feelings, feelings, namely: pleasure, joy, anxiety, excitement, fear, etc.); portrait characteristics, images of human appearance (Biblicalisms help to convey the human appearance clearly); synonymous reinforcement, expression expression, creation of gradation (every subsequent words or whole expressions of biblical phraseological units reinforce the previous ones, expressing the content of the whole text); creation of humor and satire (biblical phraseologisms provide text with a clear humorous or satirical effect). When defining functions, it should be noted that biblicalism often gives the context special expressiveness: ironic, humorous, or other color. Phraseologisms of biblical origin act as a means of creating linguistic color, as well as a lexical means of colloquial and everyday character. Another function of Biblicalism is the reminder that underlies the artistic reception that evokes memories of another work of art when reading the text of one work of art. It is advisable to examine biblical phraseological units in artistic texts in two directions. First, the common biblical phraseologisms, that is, traditional, fixed by the usus, are codified phraseological units that function in conventional form and meaning. Such units in contemporary texts of artistic style serve as a means of enrichment, expression of the language of the writer. Second, individually-authored biblical phraseologisms, that is, individually modified units that serve as a means of enriching a literary language writer. Modifications of biblical phraseological units in artistic texts are due to a specific stylistic purpose. The transformations of the studied units contribute to the transformation of the established phraseological system and become a powerful impetus for the renewal of its expressive and pictorial means. It is found that the biblical phraseological units used by the authors in the works of art impart language of imagery, emotionality, expressiveness, persuasiveness.

Keywords: *biblicalism, biblical phraseological unit, lexicography, vocabulary vocabulary, transformation of phraseologisms, phraseology of biblical origin, phraseological dictionary.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.141>

УДК 811.161.2'246.2

Н.Р. МАТВЕЄВА, аспірант відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001

E-mail: natalyaskiba93@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6290-9381>

СУЧАСНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОЇ СТОЛИЦІ

Статтю присвячено аналізу комунікативного простору Києва. На основі декількох соціологічних опитувань доведено, що мовну ситуацію в місті визначає активне функціонування білінгвізму й диглосії. З'ясовано, що на сучасному етапі українську мову утискає не лише російська, але й англійська. Утім наведені в тексті реальні випадки переходу українців на державну мову переконують, що в другому десятилітті XXI ст. мовна свідомість багатьох українців таки зростає, а державна мова поступово закріплює свої позиції.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, диглосія, мовні конфлікти, комунікативний простір, комунікативна ситуація, мовний ландшафт.

Мовні конфлікти в Україні охоплюють широке коло проблем, оскільки стосуються не лише лінгвістичних, але й національних, етнічних і політичних питань. Справді, укотре переконаємося, що мова часто стає об'єктом полеміки й фактором, що розділяє населення на два табори. Частина українців уважають мовні проблеми надуманими, адже впевнені, що не важливо якою мовою говорити. Щоправда, такої думки здебільшого дотримуються російськомовні громадяни. Інші ж, навпаки, стоять на позиціях захисту державної мови й певні, що в Україні має функціонувати єдина державна мова.

Не викликає сумнівів, що на сучасному етапі для нашого народу надважливим завданням є збереження територіальної цілісності країни та здобуття справжньої незалежності. Поділяємо думку М.П. Кочергана про те, що «побудувати Україну як незалежну державу можна, лише спираючись на історичні корені українського народу, а отже — на його мову,

Цитування: Матвеева Н.Р. Сучасний комунікативний простір української столиці. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 141—152. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.141>

яка забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах» [8: 21]. На цьому наголошує і Я.К. Радевич-Винницький, який зазначає, що саме мова є обов'язковою, хоч і недостатньою умовою національного ренесансу. Також важливе значення має органічно поєднана з мовою самосвідомість нації, особливо тоді, коли мова цілковито або значною мірою нацією втрачена [17].

У цьому контексті цікавим видається питання класифікації націй, яке вивчав професор Лондонської школи економіки Е. Сміт. Дослідник виділив два типи націй: західний і східний, що помітно розрізняються між собою. Основними компонентами стандартної західної моделі нації є історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. Водночас на Сході сформувалося інше уявлення, яке називають етнічною концепцією нації. Її визначальною рисою є фокус на спільності походження і рідної культури. «Тоді як західна концепція проголошує, — пояснює Е. Сміт, — що індивід має належати до певної нації, але може вибрати, до якої саме приєднатися, незахідна, або етнічна, концепція не припускає такої широти поглядів. Чи то людина зоставатиметься у своїй спільноті, чи то емігрує до іншої, вона завжди неминуче й органічно залишатиметься членом спільноти, в якій народилась, і довіку нестиме на собі її печать» [21: 9].

Таким чином, головні відмінності між виділеними Е. Смітом типами націй полягають у тому, що на Заході політичну спільноту характеризують за певними спільними соціальними й правовими нормами, на Сході ж основним вважається спільність походження людей. З цього випливає, що те значення, яке має закон у західному зразку, у східному належить культурі, мові та звичаям. Попри те, що на сучасному етапі вкрай рідко можна виокремити конкретний тип нації у чистому вигляді, вважаємо, що Україну все ж таки доречніше зарахувати до східного зразка, позаяк мова, національна самобутність і звичаї та традиції завжди лежали в основі формування українського етносу. З огляду на це українці мали б і нині усвідомлювати важливість свого історичного коріння.

Але постає питання: чи має сьогодні українська мова й культура таке ж важливе значення? Чи нині східна модель нації відповідає нашим реаліям? В.Є. Хмелько, досліджуючи культурну ідентичність в Україні, визначає її неоднорідність і роз'єднаність, виділяючи декілька груп, як-от: представників українськомовної української, російськомовної російської та російськомовної української культур. Відрізняються вони не лише на основі мови, але й ідентичності. Остання група знаходиться десь посередині між російськомовними росіянами й українськомовними українцями. При цьому, як зазначає науковець, за політичними й патріотичними орієнтаціями російськомовні українці ближче до українців, а за культурними (мова, традиції) — до росіян [25: 42]. Подібні думки висловлює і Р.Я. Кісь, називаючи таких людей маргіналами, що є роздвоєнними, психологічно амбівалентними особистостями, які випали з сис-

темних смислів своєї культури й перестали бути її реципієнтами та інтерпретаторами [7].

Утім не лише двомовність українського суспільства стоїть на заваді утворенню цілісної єдиної держави, але й помітна територіальна неоднорідність регіонів. Влучно про таку регіоналізацію висловився ще наприкінці минулого століття М.Ю. Рябчук, назвавши Україну «культурним уламком імперії»: «Цей уламок складається з регіонів, які на культурному рівні, крім колоніальної «малоросійськості», нині мало що об'єднує: вони розмовляють різними мовами, — і то не лише у прямому, а й, що гірше, в переносному значенні: послуговуються різними семіотичними кодами, різними історичними та культурними міфами; вони читають різні книжки, слухають різну музику, дивляться різні телепрограми, передплачують різні газети, — і погано не те, що «різні», а те, що немає спільних, немає нічого об'єднуючого, що б витворювало спільний культурний код, без якого, власне, немає повноцінної нації. Поки що є лише різні регіони, різні міста і села, котрі в різні часи і за різних обставин опинилися в УССР, об'єднані не так українськістю, як советськістю» [19]. Справді, диференціація і регіоналізація України є безсумнівною. Українськомовний Захід і російськомовні Схід і Південь великою мірою розрізняються не лише в мовному, але й в національно-культурному сенсі, а столиця є поєднанням цих двох тенденцій. Звичайно, така роз'єднаність українців спричиняє багато конфліктів і приводить до зменшення сили й потужності держави.

Так, Київ, будучи столицею України, поки що не став центром поширення української мови, а, навпаки, відбиває всі суперечності мовного й культурного розвитку держави. Підсумки різноманітних соціологічних опитувань засвідчують те, що всі кияни є здебільшого двомовними, а їхній білінгвізм носить диглосний характер, оскільки вибір мови спілкування є свідомим і залежить від поставленої мети.

Зокрема, дослідження 2000 р., здійснене Центром «Громадська думка» [5], показало, що взаємини української та російської мов у столиці далекі від гармонійного співіснування, а саме місто важко назвати не те що українськомовним, а й навіть двомовним. Згідно з опитуванням російською мовою в повсякденному житті спілкувалися 52,5% киян, а українською — лише 14,8%, причому тільки 4,3% використовували виключно українську, решта послуговувалися нею в більшості ситуацій. Однаково українською і російською мовами говорили 32,0% респондентів [5: 32].

Невтішними для української мови виявилися також результати квітневого національного опитування 2007 р., проведеного Інститутом соціології НАНУ [2]. Аналіз мовних практик киян засвідчив, що 30,2% мешканців міста вдома спілкувалися виключно чи переважно українською, тоді як 56,3% — російською. Ситуація зі спілкуванням у неформальній комунікації — на вулицях, у магазинах, громадських місцях — виявилася ще гіршою для української мови. 27,1% у такому випадку послуговувалися

українською, 64,6% — російською. Тобто частина українців поза межами дому переходила на російську мову спілкування, яка, зрозуміло, у вулично-магазинному режимі виграла ще 8% порівняно з домашнім ужитком. Домінувала російська мова згідно з даними цього опитування і в офіційному спілкуванні: 38,1% послуговувалися на роботі й навчанні українською, 53,5% — російською. Причому виключно однією мовою спілкувалися лише по 11% респондентів кожної групи, решта — двома, зі значним переважанням якоїсь однієї, здебільшого російської [2: 39—44]. Звідси впливає парадоксальність мовної ситуації столиці: носіям російської мови було комфортніше існувати в місті.

Справді, мовну атмосферу Києва впродовж довгого часу визначали як російськомовну, позаяк мовний диктат середовища був безсумнівним. Л.Т. Масенко й Г.М. Залізник так описували ситуацію в столиці на початку ХХІ ст.: «Київське урбаністичне середовище створює психологічно комфортні умови для російськомовної частини населення і дискомфортні для тих, хто зберігає вірність рідній мові. Говорити українською в усіх ситуаціях міських контактів означає повсякчас долати опір мовного середовища... Мовно-культурна атмосфера наших міст зробила російську мовою пристосування, а українську — мовою протистояння» [5: 6].

Позитивні зміни для державної мови настали в другому десятилітті ХХІ ст. Зокрема, певною мірою трансформував мовну атмосферу Києва Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» 2015 р. Відомо, що в Україні внаслідок мовної політики СРСР склався надзвичайно одноманітний топонімічний ландшафт міст і сіл: безліч вулиць, провулків, майданів і парків названо на честь радянських вождів і видатних постатей — Леніна, Калініна, Ворошилова, Жданова, Жукова тощо [10: 205]. Відповідно до нового Закону про декомунізацію мовний ландшафт міст став змінюватися. Так, у столиці замість проспекту 40-річчя Жовтня утворився Голосіївський проспект, на місці вулиці Артема — Січових Стрільців, замість вулиці Крупської — вулиця П.П. Чубинського, а замість Комуністичної вулиці постала Трипільська [15].

Л.О. Кравченко, аналізуючи мотиви та принципи перейменувань, виокремила такі з них: відродження колишніх назв, отримання нових з урахуванням географічного і просторового розташування вулиць, репрезентація виду діяльності їхніх мешканців у минулому й сьогодні, віддзеркалення світоглядних позицій та вподобань мешканців. Проте найбільша кількість нових урбанонімів присвячена видатним діячам української культури, науки, спорту й мистецтва, а отже, виконує меморативну функцію [9: 378—379]. Безумовно, такі зміни мовного ландшафту столиці відіграють надзвичайну важливу роль для формування національної ідентичності українців і патріотичного виховання молодого покоління.

Утім, попри доволі помітний прогрес у використанні української мови протягом останніх років, атмосфера в столиці ще досі не стала ав-

тентичною. Навпаки, окрім російської мови, тепер маємо загрозу ще й з боку англійської. Свідченням цього є інший бік мовного ландшафту міста, а саме назви приватних закладів (магазинів, кафе, готелів чи житлових комплексів). Видно, що українська мова на вітринах різноманітних об'єктів сфери послуг не є популярнішою, ніж англійська чи російська. Це, вочевидь, є одним із виявів диглосії, адже з якихось причин вважається престижнішим називати заклади іноземною мовою. Візьмемо до уваги, наприклад, назви торгово-розважальних центрів Києва. Переважна більшість із них є англійськими — «Ocean Plaza», «Sky Mall», «Dream town», «Lavina mall», «Silver breeze», «Art mall», «River mall» тощо. Помітно, що навіть ті ТРЦ, назви яких вимовляються за правилами української орфоєпії, часто все одно пишуть латиницею — «Gulliver», «Globus» та інші.

Якщо в назвах ТРЦ в Києві російську мову не спостерігаємо, то зі столичними дитячими магазинами склалася значно гірша ситуація. Зібравши найменування київських дитячих магазинів разом, бачимо приблизно такий список: «Babyzone», «Chicco», «Mothercare», «Антошка», «Лапушка», «Альфа Тойс», «Даниэль», «Babymax», «Пуговка», «Карапуз», «Пупсьонок», «New Life Premium», «Кроха», «Мішутка» [1]. Парадокс виходить також із назвами столичних житлових комплексів, серед яких зустрічаються, наприклад, такі: ЖК «Енисейская усадьба», «The Garden», «Manhattan city», «Chicago Central House», «Новая Англия», «Французский квартал», «New York Concept House», «San Francisco Creative House», «Jack House», «Tetris Hall», «Richmond», «Royal Tower», «Bristol Comfort House», «Подол Градь», «Smart Plaza Obolon», «Ривьера» [1]. Певна річ, тривожною є тенденція надмірної популяризації англійської мови на сучасному етапі, позаяк, здається, що місто тисне на українську мову тепер уже з двох боків.

У цьому контексті цікавими видаються дані, зібрані волонтерами громадської організації «Простір свободи». Щорічно, починаючи з 2011 р., вони оприлюднюють результати огляду «Становище української мови» [18], на основі якого можна зробити висновки про те, яка мова домінує на вітринах столичних кафе й магазинів. Моніторинг київських закладів громадського харчування і торгівлі здійснювали за трьома критеріями: 1) мова вивіски, 2) мова меню або цінників і 3) мовний код, що його обирають працівники для спілкування з українськомовними клієнтами.

Мета такого моніторингу — вивчити, наскільки дотримуються права українськомовних клієнтів на гарантоване їм законом обслуговування у своїй країні державною мовою. Для проведення дослідження в центральній частині міст (у нашому випадку — Києва) було обрано по 10 кав'ярень чи інших закладів харчування і 10 магазинів. Задля забезпечення максимальної неупередженості аналізу брали до уваги заклади, розташовані поспіль і найбільш наближені до центру міста. Простежимо, як змінювалася мовна ситуація в магазинах і кафе Києва з 2011 р. до 2019 р. [18]. Підсумки моніторингу узагальнено в таблиці.

Моніторинг закладів харчування і торгівлі Києва

Рік / кількість досліджуваних об'єктів	Мова вивіски				Чи є меню / цінники українською?		Мова спілкування з клієнтами		
	Укр.	Рос.	Лат. графіка	Інше	Є	Немає	Укр.	Рос.	Перейшли на укр.
2011 (лише кафе – усього 10)	4	2	3	1	8	2	5	4	1
2012 (усього 20)	8	3	8	1	17	3	8	7	5
2014–2015 (усього 20)	6	4	7	3	19	1	5	6	9
2016 (усього 20)	8	2	8	2	18	2	9	7	4
2017 (усього 20)	2	3	15	0	20	0	7	9	4
2018 (усього 20)	9	2	9	0	20	0	11	9	0
2019 (усього 20)	7	1	10	2	19	1	12	5	3

З огляду на наведені дані очевидним є збільшення престижу латинської графіки на вивісках кав'ярень і магазинів. Зауважимо, що до цієї категорії були зараховані не тільки іноземні слова, але й назви, написані латиницею. Щоправда, ми не маємо змоги чітко розмежувати звичайні назви закладів і такі, що містять вказівки на певні бренди (здебільшого неукраїнські) або мають мережевий характер, а отже, не можуть обійтися без іншомовних вкраплень.

Результати засвідчують поступове зменшення українськомовних вивісок (порівняймо: 4 з 10 українськомовних вивіски у 2011 р., 2 з 20 у 2017 р. й 7 із 20 у 2019 р.) і зростання латини (3 з 10 у 2011 р., 15 із 20 у 2017 р. й половина у 2019 р.), російська мова на вітринах магазинів і кафе залишається приблизно незмінною. Узагалі на 2017 р. припадає пік популярності латини на вивісках закладів торгівлі й харчування. Це дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі в опозиції *престижне* — *непрестижне* у визначенні диглосії місце російської мови зайняла англійська, яка тепер, зважаючи на найбільшу популярність латинських літер у назвах кафе й магазинів, вважається найпрестижнішою.

Кращий стан справ із меню і цінниками українською мовою, утім останні результати доводять певне погіршення ситуації. Якщо у 2018 р. в усіх досліджуваних об'єктах спостерігалось 100% використання державної мови в меню і на цінниках товарів, то у 2019 р. цей показник упав до 95%.

Реальна ситуація обслуговування клієнтів, звичайно, бажає кращого. Багато працівників продовжують послуговуватися російською під час комунікації з відвідувачами, уперто не змінюючи мовний код. Щоправда, «непропорційно висока частка вживання російської мови працівниками закладів харчування не може пояснюватися лише тим, що це їхня рідна мова або ж психологічними моментами. Часто причиною є, вочевидь, прямі настанови власників згаданих закладів спілкуватися з клієнтами російською, про що працівники закладів харчування не раз розповідали в неофіційних розмовах» [18], — наголошено в результатах огляду.

Викликає цікавість таємна мовна інспекція, що її провели журналісти ТСН улітку 2018 р. в Києві для того, аби визначити, яка мова домінує у сфері послуг. Виявилось, що лише одна з-поміж 10 офіціантів одразу звернулась українською, а також касир у супермаркеті після зробленого зауваження змінила свій мовний код, хоча без особливого азарту. Решта працівників закладів торгівлі й харчування столиці використовували російську. Ба більше, багатьох узагалі обурювало прохання обслуговувати державною мовою. Наприклад, були такі, що говорили про невміння розмовляти українською, а в барі на Бессарабці офіціантка відповіла так: «Если для вас это так принципиально, то есть специальные заведения, где разговаривают на украинском языке. Мы себя позиционируем как обычный нормальный развлекательный бар для молодых людей» [11]. Таким чином, попри державний статус української мови, не викликає сумнівів те, що їй постійно доводиться конкурувати з іншими мовами й долати їх засилля.

Влучно про це висловила Д. Муравська в одній зі своїх статей: «Держава, в якій я живу, створила мені з дитинства всі умови для того, щоб я вмiла iдеально говорити українською. Реальне життя в цій державі щодня мені тикає в обличчя тим, що комфортніше мені тут буде жити, якщо я говоритиму російською... Тому що сфера послуг — російською, друзі — російською, розваги — російською, медiа й реклама — російською, музика i фiльми — російською... Продовжувати можу довго. Мова, якої мене вчили з дитинства, залишається позбавленою сфери вжитку... Саме тому я почуваюсь так, немов мені перекривають дихання щоразу, виходячи iз квартири у це Велике Мiсто Можливостей i Перспектив» [12].

Зазначимо, що після подій на майдані Незалежності у 2013—2014 рр. мовна свiдомiсть частини киян усе-таки зросла. Результати соціолінгвістичного дослідження 2017 р., отримані в рамках проекту AZ № 90217 за підтримки Фонду «Фольксваген», підтверджують, що понад 50% респондентів упевнені, що вживання української мови впродовж останнього часу певною мірою розширилося, а близько 30% опитаних погоджуються

з твердженням, що російська мова поступово втрачає домінантні позиції в спілкуванні українців. Багато людей, у тому числі киян, свідомо почали переходити на українську мову, оскільки не бажають користуватися мовою окупанта. В інтернет-просторі можна знайти десятки історій українців, де йдеться про реальні випадки переходу на державну мову з різноманітних причин.

Зокрема, одні люди пишуть, що змінили мовний код із метою ідентифікації себе як українців:

«Мені було 17 років, і ми з подругою відпочивали в Болгарії. Нам не подобалося, що коли ми говорили російською, болгари думали, що ми з Росії. Тому почали говорити одна з одною українською, щоб нас не розуміли навколо. Хотіли показати, що ми не росіяни» [3];

«Я перейшла на українську за один день — 2 квітня 2014 року. Просто повернулася додому з подорожі і почала з усіма говорити українською. Окрім іншого, це був один зі способів ідентифікувати свою приналежність до тих, хто обирає в конфлікті з Росією блакитно-жовтий бік» [20].

Деяким індивідам соромно не вміти говорити українською мовою в Україні або ж не використовувати її у своїй комунікації:

«Я почала вести щоденник українською саме тому, що мені бракувало легкості й побутовості, я вчилася щиро й гаряче висловлюватись і прагнула не шукати слів для побутових дрібниць. Але спонукало мене у 12 років саме те, що в колі батьківських і братових друзів я могла і співати рідною мовою, і читати сучасну українську поезію, хоч мені дещо складно було добирати слова у звичайній розмові. І мені було соромно. Соромно добирати слів, розмовляючи з Іваном та Марічкою Миколайчуками, з Ніною Матвієнко, з Анатолієм Фуженком, із Лесем Сердюком, із Миколою Вінграновським, Юрієм Ткаченком, Іваном Гаврилюком... Я можу довго називати імена славетних і маловідомих людей, чия присутність змусила мене не вчити (я завжди нею говорила!), а вдосконалювати знання рідної мови» [24];

«Мене на українську мову остаточно перевела сепаратистка, яку я знаю давно, вона працює у Києво-Печерській Лаврі в іконній крамниці. Коли в нас з нею вкотре зайшла мова про все українське в Україні, вона сказала мені: «А чому ти говориш завжди по-русски? Ты же защищаешь Украину!?!». Я сказала, що з ввічливості з нею переходжу на ту мову, якою їй зручніше зі мною говорити. У відповідь я почула геніальну річ: «Я прекрасно понимаю ваш язык, и если бы он вам самим был нужен, вы бы не говорили везде на русском! Вы сами не хотите никакой Украины!» [16].

Діляться своїми історіями переходу на українську мову й вітчизняні зірки, як-от: співачка Опука й письменник і ведучий А. Мухарський.

Наприклад, Опука так у 2016 р. пояснювала свою мовну позицію: *«У мене російськомовна родина. Я звикла розмовляти російською, але добре знаю українську. В житті розмовляю російською, оскільки Євген Філатов — з Донецька, і взагалі не знав української. Зараз він її, звичайно, розуміє, але вдома ми говоримо російською. Група також спілкується російською. Проте всі інтерв'ю я даю українською. У мене була мета минулого року перейти*

повністю на українську мову. На жаль, це не відбулося. Я вирішила: так станеться цього року. З Євгеном буду розмовляти російською, але з іншими — лише українською. Вона в мене грамотніша, ніж російська, більш відфільтрована. В російській мові я багато лаюся — 10% моєї мови є лайкою. Моя російська буденна і брудна. А українська для мене, як дорога святкова сукня, яку я одягаю лише на свята. Але ж можна бути завжди красивою — до цього я і прагну» [Там само].

Налаштовують на позитив думки А. Мухарського з приводу вибору мовного коду в столиці: «Я стовідсотково російськомовний киянин, що в Києві й народився. Уперше українську мову в природному середовищі міста почув, коли мені було років 13. У селі рідних не мав, і якщо до мене долинала українська, то це був суржик базарів або недолугих учителів цієї мови, з яких усі знущалися. Тому в мене як у міської дитини був період, коли я абсолютно чітко відстежував: якщо ти розмовляєш українською, то ти селюк у місті... Оскільки навчався в Театральному інституті, де мова плекалася, то вперше в житті зробив свідомий вибір і почав навіть у побуті спілкуватися нею, щоб не бути совком... Спостерігаю, що багато хто з російськомовних корінних киян після Майдану перейшов на українську свідомо. Нехай поміж собою вони спілкуються російською, але коли виходять у публічний простір, то говорять українською, маркуючи себе як українців. Бо саме в публічному просторі хочуть виявитися ними. У них є бажання, щоб їхній район, скажімо Поділ, був місцем, де розмовляють українською. Російська нині із цього погляду — це мова тих, хто «понаїхав» до столиці, бо тутешні корінні містяни обирають українську. Московський егрегор дуже потужний, і багато хто досі трактує Київ як майданчик, із якого можна стартувати до Москви. Але нині я бачу також, що україномовний сегмент нашої культури та нашого розвитку є цікавим і потужним. Сподіваюся, що саме зараз ми виробимо ту критичну масу українського якісного мистецького і творчого контенту, на якій можна буде вибудовувати свою ідентичність молодому поколінню, що йде за нами. Молодь включилася в процес і активно підтримує форми українського буття. Спостерігаю за Подолом: молоді мами, діти розмовляють українською. Такого раніше ніколи не було. Це мене тішить і дає сподівання, що все в нас буде добре» [13]. Отже, з огляду на постійне збільшення кількості тих людей, що обирають український мовний код, поділяємо думку А. Мухарського про те, що майбутнє України, скоріше за все, таки за українською мовою, а успіх дерусифікації передусім буде виявлятися в переході українців на українську мову.

Такій трансформації великою мірою сприяють і різноманітні суспільні дії, спрямовані на підтримку державної мови. Так, велику справу з українізації здійснює волонтерський рух «**Безкоштовні курси української мови**». Вони організували широку мережу неформальних мовних курсів для українців, які хотіли б вільно володіти державною мовою. У рамках проєкту волонтери популяризують українську літературу й українські книжки, проводять зустрічі з митцями, організують акції для поповнення місцевих бібліотек сучасною літературою, проводять курси для

переселенців, літні табори для дітей військових і дітей переселенців тощо [4]. Громадський рух «**Не будь байдужим**» [14], учасниками якого є багато видатних особистостей, із гаслом «Ні — Малоросії! Зробимо країну Україною!» ще з 2005 р. сприяє відновленню української громадянської свідомості в багатьох напрямках: історичному, літературному, освітньому, музичному та ін. «**Переходь на українську**» [16] спонукає людей використовувати рідну мову, ставлячи в приклад багато реальних історій про випадки зміни мовного коду. Громадська ініціатива «**И так поймут**» [6] захищає права українськомовних споживачів товарів і послуг на доступ до інформації в Україні українською мовою. На рахунку її засновника Р. Матиса і його однодумців безліч вигравів для української мови, як-от: українізовано меню деяких автомобілів («Toyota», «Lexus»), вихід видання «National Geographic» українською, маркування українською мовою на побутовій техніці «Samsung» тощо. Активізації державної мови в соцмережах допомагають і різноманітні групи у фейсбуку, серед яких, наприклад, «**Україномовний Київ**» [23], «**Україномовна Україна**» [22] та багато інших.

Бачимо, що багато українців самостійно добиваються змін на користь державної мови. Громадські рухи й організації, спрямовані на захист української мови й розширення сфер її вжитку, своїми силами зробили більше, ніж урядовці. Тому можемо стверджувати, що керівна верхівка великою мірою відстає від населення України в мовних питаннях.

Уважаємо, що для зміни мовної ситуації всієї держави необхідно починати зі столиці: слідом за знищенням зовнішніх залишкових ознак і символів колишньої належності України до Радянського Союзу треба змінювати мовну атмосферу міста, а далі такий стан обов'язково пошириться на всю територію країни. Маємо надію, що хвиля українізації набере ще більшого розмаху, а державна мовна політика буде не суперечити, а сприяти поширенню державної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук М. Мислення Проні Прокопівни, або Чому непопулярні українські назви? *Obozrevatel*. 2018. URL: <https://www.obozrevatel.com/society/mislennya-proni-prokopivni-abo-chomu-neropulyarni-ukrainski-nazvi.htm>.
2. Вишняк О.І. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). Київ, 2009.
3. Відмовитися від російської. 5 історій людей, які змінили мову. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/85855/Vidmovytysa_vid_rosijskoji_5_istorij_ludej_jaki?a_srt=&a_offset=2695.
4. Волонтерський рух Безкоштовні курси української мови. URL: <https://biggggidea.com/project/volonterskij-ruh-bezkoshtovni-kursi-ukransko-movi/>.
5. Залізник Г.М., Масенко Л.Т. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній. Київ, 2002.
6. И так поймут. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/И_так_поймут!
7. Кісь Р. Загрози маргінесу. *День*. 2012. № 169.
8. Кочерган М.П. Мовна ситуація і мовна політика в Україні. *Світогляд*. 2008. № 2. С. 18—23.
9. Кравченко Л.О. Антропоніми в мовному ландшафті Києва: топонімічні зміни 2014—2018 років. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Збірник наукових статей*. Київ, 2018. С. 371—385.

10. Масенко Л.Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ, 2017.
11. Мовчазна загроза. Сваритись чи судитись. Українські заклади відмовляються в обслуговуванні державною мовою. ТСН тиждень (26 серпня 2018 року). URL: https://www.youtube.com/watch?v=GDIosOGshI&list=PL1neMztLSbMML_7P34SxO2fP5W4Wg0vr5&index=4&t=0s.
12. Муравська Д. Як це — бути україномовним в місті «можливостей і перспектив». *Аргумент*. 2017. URL: <http://argumentua.com/stati/yak-tse-buti-ukra-nomovnim-v-m-st-mozh-livostei-perspektiv>.
13. Мухарський А. Свідоме зусилля. *Тиждень*. 2017. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/189428>.
14. Не будь байдужим. URL: <https://www.facebook.com/ne.bud.bayduzhym>.
15. Переєменування вулиць. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/mistobuduvannia_ta_zemelni_dilianky/pereimenuvannia_vulyts.html.
16. Переходь на українську. URL: <https://perekhodnamovu.uamodna.com>.
17. Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації. Дрогобич, 1997.
18. Рух добровольців «Простір свободи». URL: <http://dobrovol.org>.
19. Рябчук М. Харків не чує Ужгорода, Житомир — Львова. *День*. 1998. № 30.
20. Свідомо розмовляють українською. *Аргумент*. 2016. URL: <http://argumentua.com/stati/sv-domo-rozmovlyayut-ukra-nskoju>.
21. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. Пер. з англійської Тарашука П. Київ, 1994.
22. Україномовна Україна. URL: <https://www.facebook.com/groups/ukrainomovna.ukrain/>.
23. Україномовний Київ. URL: <https://www.facebook.com/groups/ukyiv/>.
24. Уроки української мови. URL: <https://www.facebook.com/uamova/posts/мене-дратує-легенда-про-російськомовний-київ-блогера-щось-трохи-серджуюся-це-з-пр/1956935484532042/>.
25. Хмелько В. Суспільство міксантів. *Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей*. Київ, 2004. С. 42—45.

REFERENCES

1. Barchuk, M. (2018). Pronya Prokopivna's thought or Why Ukrainian-language titles are not popular? *Rewriter*. URL: <https://www.obozrevatel.com/society/mislennya-proni-prokopivni-abo-chomu-nepopulyarni-ukrainski-nazvi.htm>
2. Vyshniak, O.I. (2009). Language situation and languages' status in Ukraine: dynamics, problems, perspectives (sociological analysis). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy (in Ukr.).
3. To refuse the Russian language: 5 histories of the people who switch the code. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/85855/Vidmovytsya_vid_rosijskoji_5_istorij_ludej_jaki?a_srt=&a_offset=2695
4. Volunteer movement "Free study of the Ukrainian language". URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/85855/Vidmovytsya_vid_rosijskoji_5_istorij_ludej_jaki?a_srt=&a_offset=2695.
5. Zalizniak, H.M., Masenko, L.T. (2002). Language situation in Kyiv (today and tomorrow). Kyiv: Urok ukrainskoi (in Ukr.).
6. Somehow or other they understand. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/И_так_поймут!
7. Kis, R. (2012). The danger of marginal process. *The Day*. 169 (in Ukr.).
8. Kocherhan, M.P. (2008). Language situation and language policy in Ukraine. *Svitohliad*, 2, 18—23 (in Ukr.).
9. Kravchenko, L.O. (2018). Proper names in Kyiv linguistic landscape: changes 2014—2018. *IXth International Congress of Ukrainian linguists. Linguistics. Selected scientific works*. P. 371—385. Kyiv (in Ukr.).
10. Masenko, L.T. (2017). The language of soviet totalitarism. Kyiv: Klio (in Ukr.).
11. Silent danger. To quarrel or litigate. Ukrainian establishments refuse to serve in Ukrainian. TSN week (26.08.2018). URL: https://www.youtube.com/watch?v=GDIosOGshI&list=PL1neMztLSbMML_7P34SxO2fP5W4Wg0vr5&index=4&t=0s
12. Muravska, D. (2017). How to be Ukrainian-speaking person in the city "of possibilities and perspectives". *The Argument*. URL: <http://argumentua.com/stati/yak-tse-buti-ukra-nomovnim-v-m-st-mozh-livostei-perspektiv>

13. Mukharskyi, A. (2017). Conscious effort. *The week*. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/189428>.
14. Don't be indifferent. URL: <https://www.facebook.com/ne.bud.bayduzhym>
15. Renaming of streets. Kyiv official portal. URL: https://kyivcity.gov.ua/mistobuduvannia_ta_zemelni_dilianky/pereimenuvannia_vulyts.html
16. Switch to Ukrainian. URL: <https://perehodnamovu.uamodna.com>
17. Radevych-Vynnytskyi, Ya.K. (1997). Ukraine: from language to nation. Drohobych (in Ukr.).
18. Volunteer movement "Freedom space". URL: <http://dobrovol.org>
19. Riabchuk, M. (1998). Kharkiv doesn't hear Uzhgorod, Zhytomyr doesn't hear Lviv. *The Day*. 30 (in Ukr.).
20. They consciously speak Ukrainian. *The argument*. URL: <http://argumentua.com/statyi/sv-domo-rozmovlyayut-ukra-nskoyu>
21. Smit, E.D. (1994). National identity. Translation of P. Taraschuk. Kyiv (in Ukr.).
22. Ukrainian-speaking Ukraine. URL: <https://www.facebook.com/groups/ukrainomovna.ukrain/>
23. Ukrainian-speaking Kyiv. URL: <https://www.facebook.com/groups/ukyiv/>.
24. The Ukrainian language lessons. URL: <https://www.facebook.com/uamova/posts/мене-дратує-легенда-проросійськомовний-київ-блогеря-щось-трохи-серджуюся-це-з-пр/1956935484532042/>
25. Khmelko, V. (2004). Society of mixed people. *Ukraine is looking for its identity: Selected scientific works*. P. 42–45. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 06.12.2019

Natalia Matveieva, PhD student of the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian language
of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: natalyaskiba93@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6290-9381>

KYIV MODERN COMMUNICATIVE SPACE

Much research has been devoted to the problem of language situation and communicative space. In this study we have focused on the capital and functioning of the state language there. The purpose of this paper is to analyze the communicative space of Ukrainian capital.

The author provides evidence for heterogeneity and regionalization of Ukraine, and Kyiv as the capital is the reflection of all these differentiated processes. We have presented the data of several sociological surveys and made a conclusion that bilingualism and diglossia are widespread phenomena in our society. It has been found out that the Russian language dominated in communication of Kyiv residents in early XXI century. But we can outline positive changes in second decade of XXI century, in particular thanks to the processes of decommunization. As a result of that many streets and squares were renamed, and it has played a significant role for linguistic landscape of the capital.

Particular attention is paid to the fact that nowadays not only the Russian language, but also English, coexists with Ukrainian in Kyiv. In other words in Kyiv communicative space Ukrainian, Russian and English are widely used. On the basis of the Prostir svobody research it becomes obvious that Latin graphics in the names of cafes and shops in Kyiv is considered to be the most prestigious at present. In spite of this there is a reason to believe that the Ukrainian language will be the most spoken in the capital in the near future. The real people's histories about the causes of code-switching as well as the actions of many social organizations indicate that the Russian language will be forced out of communication among Ukrainians and its place will occupy Ukrainian as it must be with the state language.

Keywords: *language situation, bilingualism, diglossia, language conflicts, communicative space, communicative situation, linguistic landscape.*

УДК 81'0:811.161.2

М.П. БАГАН, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та славістики, Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03150
E-mail: mtbagan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ФЕМІНІТИВНОЇ ПІДСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Рецензія на: **Брус М.П. Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування.** Івано-Франківськ, 2019

Одним із пріоритетних завдань сучасної лінгвоукраїністики є вивчення змін та новітніх процесів, що стали помітними в період незалежного розвитку Української держави та інтегрування її у світовий простір. Особливо вирізняється своєю актуальністю та суспільним резонансом проблема фемінитивотворення, тобто утворення загальних найменувань жінок за різними ознаками, що набувають в останні троє десятиріч в українському комунікативному просторі загальноновживаного статусу. Вчасною реакцією на складний комплекс запитань, породжених нинішнім активним творенням та стилістично не обмеженим використанням найменувань осіб жіночої статі, вважаємо монографію «Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» М.П. Брус. На тлі наявних загальних і спеціальних лінгвістичних праць з історії української мови, у яких зафіксовані певні етапи та особливості становлення жіночих номінацій, це дослідження постало як комплексне, що засвідчує вдале поєднання діахронного та синхронного підходів до аналізу фемінитивів із лексичного, словотвірного та функційного погляду, масштабністю охопленого фактичного матеріалу, самостійно зібраного з пам'яток української писемності (світсько-художніх, юридично-ділових, літописних, релігійних полемічних, наукових), із лексикографічних праць (історичних, етимологічних, діалектних, перекладних, тлумачних словників української мови,

Цитування: Баган М.П. Історичний портрет фемінитивної підсистеми української мови. Рецензія на: *Брус М.П. Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування.* Івано-Франківськ, 2019. *Українська мова.* 2020. № 1 (73). С. 153—157.

словників авторської мови), різних історичних лексичних картотек та інших джерел, що дало змогу зробити об'єктивні, виважені, переконливо обгрунтовані, нові висновки про всі етапи (періоди) становлення загальних назв жінок, способи їх творення та динаміку від одного до іншого періоду і найважливіше — виокремити фемінітивну підсистему в лексичній системі української мови та категорію жіночості.

У контексті сучасних лінгвістичних досліджень процеси фемінітивотворення М.П. Брус інтерпретує як лінгвальне явище, відроджене та розвинене в період переформування й оновлення лексикону української мови, та вважає, що ці процеси можна збагнути глибше лише за умови комплексного вивчення категорії жіночих номінацій у синхронії та діахронії, пізнання закономірностей її історичного розвитку. Саме тому номінації жінок вона систематизувала та проаналізувала у хронологічній послідовності: за історичними періодами розвитку української мови: у дописемний (спільноіндоєвропейський і праслов'янський) період, коли ці назви лише зароджувалися, і в кілька періодів писемної доби, коли з'являлися нові назви жінок під впливом різних чинників та зазнавали змін раніше сформовані. Дослідниця виокремила, очевидно під впливом своїх попередників — істориків мови, давньоукраїнський період (XI—XV ст.), староукраїнський (XVI—XVII ст.), новий (XVIII—XIX ст.) та сучасний (XX і перші два десятиріччя XXI ст.). Не переконливим видається об'єднання в сучасному періоді XX і XXI ст., оскільки мотивації утворення найменувань жінок у цих сторіччях були різними, до того ж саме XX ст. досить не однорідне, пор. творення таких номінацій до кінця 20-х рр. і після, аж до початку 90-х років, нарешті, фемінітивний вибух, який спостерігаємо впродовж двох десятиріч XXI ст. Логічно цей період поділити на підперіоди, можливо, залежно від зовнішніх чинників, що істотно вплинули на фемінітивотворення, або за іншими характерними для них ознаками.

Грунтовно, виважено й переконливо проаналізовано в монографії формування фемінітивів на питомій мовній основі та на різних часових зрізах, відзначено зміни, що сталися в певних лексико-семантичних групах номінацій жінок, зокрема обмеженіше творення одних і активніше творення інших, з'ясовано спільні та відмінні тенденції у формуванні загальних жіночих назв у різні історичні періоди, що посприяло простеженню динаміки фемінітивотворення, оцінено зміни, яких зазнавали деякі номінації жінок під впливом мовних і позамовних чинників, визначено співвідношення між цими чинниками. Винятково важливого значення надано такому позамовному чинникові, як соціалізація жінок, їхня активна участь у різних сферах суспільного життя у XX та XXI ст.

Монографію логічно й чітко структуровано, що посприяло об'єктивному з'ясуванню всього історичного минулого фемінітивів української мови. Вагомим здобутком дослідниці вважаємо запропонований екскурс у найдавнішу дописемну історію первинних особових найменувань. Вона ознайомила читачів із початковими етапами становлення жіночих номі-

націй, дала змогу пізнати генетичні корені питомих іменників з особливим значенням, усвідомити праслов'янські процеси фемінітивотворення, а також власне українські, розвинуті після розпаду спільнослов'янської мовної єдності. Уперше на основі реконструйованого лексичного матеріалу дописемної доби (переважно на базі «*Этимологического словаря славянских языков*» (1974—2018) проаналізовано лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості фемінітивів праслов'янської мови, визначено семантичні розряди жіночих номінацій, схарактеризовано лексичні ознаки фемінітивів, що стали надбанням української та інших слов'янських мов, відзначено спільні й відмінні ознаки між ними, окреслено способи морфологічної деривації фемінітивів, зокрема продуктивний суфіксальний спосіб із великою кількістю відіменникових, відприкметникових та віддієслівних словотвірних типів, а також основоскладання, флексійний, конфіксальний, префіксальний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний як малопродуктивні способи творення фемінітивів у праслов'янський період.

Основну увагу в монографії зосереджено на дослідженні закономірностей розвитку загальних жіночих назв у чотири періоди писемної доби. Ґрунтовно й системно проаналізовано фемінітиви кожного періоду, установлено їхні лексико-семантичні, структурно-словотвірні та функційно-стилістичні особливості. На лексико-семантичному рівні — це з'ясування семантичних відношень і семантичної структури найменувань жінок; на словотвірному — характеристика способів деривації, словотвірних типів і словотвірної семантики фемінітивів; на функційному — використання їх в активному й пасивному вжитку, у різних стилях української мови. Для встановлення характерних особливостей фемінітивної підсистеми кожного синхронного зрізу використано майже всі виявлені в певний проміжок часу назви осіб жіночої статі, що засвідчують тематичні таблиці, подані в межах структурних підрозділів, упорядковані на основі результатів лексичного й словотвірного аналізу фемінітивів. Унаслідок їх систематизування за лексичними особливостями в таблицях відображені семантичні розряди фемінітивів, а за словотвірними ознаками — способи деривації та словотвірні типи (продуктивні, малопродуктивні, непродуктивні), причому такі таблиці зі збільшенням кількості номінацій повторюються від підрозділу до підрозділу. Безперечно, структурування жіночих назв у таблицях віддзеркалило стан фемінітивної підсистеми кожного історичного періоду, уможливило з'ясувати її специфічні ознаки, забезпечило встановлення спільних і відмінних рис між фемінітивами окремих часових періодів, але, на нашу думку, ці таблиці можна було б подати і як окремий додаток наприкінці монографії.

Важливо, що дослідниця простежила специфіку фемінітивотворення в українському комунікативному просторі з 90-х рр. ХХ ст. і дотепер, суть якої полягає насамперед в активному утворенні та використанні найменувань осіб жіночої статі від іменників на позначення осіб чоловічої статі незалежно від їхнього стилістичного забарвлення, зацентувала увагу на

штучному характері багатьох новотворів, чого вона не спостерегла на попередніх синхронних зрізах, та несприйнятті їх в українському суспільстві XXI ст. Бажано було б, як нам здається, критичніше оцінити намагання представників українських засобів масової комунікації надати всім фемінітивам загальноживаного характеру попри відому стилістичну норму обмежити їх використання лише неофіційною сферою.

Ретельний, скрупульозний аналіз фактичного матеріалу, зафіксованого на кожному синхронному зрізі, дав змогу дослідниці представити цілісну фемінітивну підсистему української літературної мови XI—XXI ст., що й визначило безсумнівну наукову новизну її дослідження. Особливо показовою є порівняльна характеристика фемінітивів різних часових зрізів, що визначила для кожного етапу успадковані з минулої доби явища, процеси та сформовані за нових обставин одиниці. Привертають увагу і спроби обґрунтувати в роботі мовні та позамовні впливи на творення й поширення фемінітивів у минулому і тепер.

Проблему теоретичного осмислення й практичного використання загальних жіночих номінацій вважаємо досить важливою, оскільки вони належать до активної та динамічної категорії слів української мови, що безперервно розвивалася, зазнавала постійного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, відображала катаклізми всіх історичних епох і теперішньої доби зокрема.

Дослідження фемінітивів української мови М.П. Брус оперла на потужну теоретичну базу, створену істориками мови, дериватологами, соціолінгвістами й культурологами, та на широкий джерельний матеріал. Вона переконливо обґрунтувала висновок про те, що категорія жіночості має неперервну історію на власному українському мовному ґрунті, сформовану впродовж віків систему словотворчих засобів, усталену кількість словотвірних типів, семантичних груп слів, а також термінологічний апарат, що забезпечує ідентифікування цієї категорії слів на тлі всієї лексичної системи української мови. Умотивованим вважаємо використання термінів *фемінітиви*, *фемінітивотворення*, *фемінітивовживання* та ін. Проте не можемо погодитися з уведенням до лінгвістичного дослідження термінів *фемінізація*, *фемінізувати* і под., оскільки вони відбивають набуття чоловіками рис жінок або пов'язані з активним впливом жінок на різні сфери життя суспільства, а не з утворенням та поширенням найменувань жінок за різними ознаками.

До монографії додано історичний словник фемінітивів української мови XI—XXI ст., що віддзеркалює зафіксований і систематизований матеріал — номінації зі значенням осіб жіночої статі. Він охопив близько 8000 одиниць (реєстрових слів зі всіма варіантами). Основою для побудови словника послугувала випрацьована мовознавцями лексикографічна практика укладання історичних словників, а також власні принципи лексикографування, що врахували специфіку становлення й формування категорії жіночості на українському мовному ґрунті, хронологічні межі опису фемінітивів. Потреба у створенні такого словника не викликає за-

перечень, адже фемінітиви становлять одну з найбільших категорій слів у сучасній українській мові, для якої характерне надзвичайне структурно-словотвірне і лексико-семантичне розмаїття. Укладанню словника, як видно з його обсягу та змісту, передувала тривала праця, пов'язана з вивченням історії української літературної мови, засад історичної лексикографії та історії українського народу загалом, збиранням матеріалу, розписуванням його, створенням систематизованої картотеки, опрацюванням наукової бази, писемних джерел. До історичного словника ввійшли слова з різними варіантами, зафіксованими в давньоукраїнській, староукраїнській, новій і сучасній українській мові (питомі й запозичені). Він, безсумнівно, посприяє системному вивченню історії фемінітивів, унормуванню й використанню їх на сучасному етапі.

Незаперечним здобутком дослідження М.П. Брус є кілька важливих теоретичних узагальнень, серед яких відзначимо той, за якими фемінітивна підсистема української мови, зберігаючи питому основу та питомі зв'язки, зазнавала розширення й збагачення від одного синхронного зрізу до наступного впродовж понадтисячолітньої історії, унаслідок чого сформувалася самобутня, широка й досить потужна система номінативних одиниць зі значенням осіб жіночої статі та категорія жіночості.

Опублікована монографія — це перше, найповніше, найґрунтовніше комплексне дослідження історії формування загальних жіночих номінацій, історичний портрет фемінітивної підсистеми української мови, етапна праця з історичної лексикології та історичного словотвору. У ній вперше послідовно застосовано синхронний і діахронний підходи до вивчення загальних жіночих назв, а також упроваджено й зреалізовано спеціальну термінологічну базу для аналізування та ідентифікування фемінітивів української мови, узагальнено вагомі здобутки зі студіювання лінгвальної категорії жіночості.

Докладний аналіз загальних назв жінок на кожному історичному етапі дав змогу не лише пізнати витоки, становлення та вживання цих назв, а й усвідомити їхню своєрідність на минулих синхронних зрізах і сьогодні. Це комплексне й системне дослідження фемінітивів української мови відтворило тривалу історію їх розвитку та відкрило перспективи для поглибленого вивчення інших аспектів фемінітивотворення.

Рецензію отримано: 04.02.2020

Myroslava Bahan, Doctor of Sciences (Philology), Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Philology and Slavic Studies,
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska St., Kyiv 03680, Ukraine
E-mail: mtbagan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

HISTORICAL PORTRAIT OF THE FEMENITIVE
SUBSYSTEM OF UKRAINIAN LANGUAGE

Review of: *Mariia, Brus.* (2019). *Feminitives in Ukrainian: Genesis, Evolution, Functioning.* Ivano-Frankivsk

УДК 092+811.161.2

М.В. БІГУСЯК, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: bihusjak@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6354-4123>

ЗНАВЕЦЬ І ФІЛІГРАННИЙ ДОСЛІДНИК МОВНИХ ОБШИРІВ (МИКОЛІ ПЕТРОВИЧУ ЛЕСЮКУ – 80)

У лютому цього року минає 80 літ неординарній особистості, невтомному дослідникові мовних глибин, шляхетному галичанину, докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслуженому працівникові освіти України — Миколі Петровичу Лесюку. Його життєві дороги не були заслані квітами-перлами. Усі свої здобутки він торував власними зусиллями, знаннями і щоденною невтомною працею.

Микола Петрович Лесюк — це особистість, з якою у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника пов'язана ціла епоха. Адже впродовж восьми років він працював заступником декана, майже 18 років — деканом філологічного факультету (останні два роки — директором Інституту філології). У серпні 1996 р. обраний на посаду професора, завідувача кафедри слов'янських мов. На цій посаді працює до цього часу. Він є ініціатором відкриття в університеті в 1993 р. нової філологічної спеціальності «Польська мова і література», а пізніше — «Чеська мова та література».

Цитування: Бігусяк М.В. Знавець і філігранний дослідник мовних обширів (Миколі Петровичу Лесюку — 80). *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 158—165.

Кафедра слов'янських мов, очолювана М.П. Лесюком, має добре налагоджені творчі, наукові та ділові зв'язки з багатьма навчальними закладами Польщі, Чехії. Студенти-полоністи та студенти-богемісти мають можливість щорічно проходити мовну практику в навчальних закладах цих країн.

Наукова постать М.П. Лесюка — велична, яскрава та багатогранна. У ній гармонійно поєдналися риси талановитого вченого, науковця вищої школи, вдумливого дослідника, невтомного трудівника, який активно утверджує українську науку. Його дослідження завжди надійно аргументовані мовними фактами, часто репрезентовані лінгвокреативними смислами. У науковому доробку вченого сьогодні понад 400 наукових і публіцистичних праць. Серед найважливіших можна назвати п'ять одноосібних монографій («Доля моєї мови», 2004; «Мовний світ сучасного галицького села», 2008; «Еротизм в українському пісенному фольклорі: лінгвістичний аспект», 2010; «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині», 2014; «Мова чи язик?», 2017), кілька підручників, наукових посібників. Крім того, він співавтор колективних монографій «Мій рідний край Прикарпаття», «Василь Стефаник — художник слова», «Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України», «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект». Низка статей Миколи Лесюка опублікована в зарубіжних виданнях (Польща, Чехія, Білорусь, Росія, США).

Дебютувавши у великій науці як дереватолог, захистивши у 1982 році кандидатську дисертацію «Словотвірні гнізда коренів на позначення руху в сучасній українській мові», М.П. Лесюк став достойним учнем теоретичної школи професора І.І. Ковалика. Йому вдалося розвинути ряд прагматичних поглядів ученого на словотвір як окрему підсистему мови і розділ її теоретичної граматики.

У 1993 р. у видавництві «Вища школа» М. Лесюк видає спільно з Я. Вакалюк посібник для студентів вишів «Українська мова. Збірник диктантів і вправ», у якому більшість текстів узяті з тих джерел, які демонструють справжню українську історію, утверджують дух українськості, велич і стилістичне багатство рідної мови. На той час це був підручник нового покоління, що ламав усталені стереотипи в методиці вищої школи, його прихильно зустріли викладачі та вчителі-філологи.

Людина високої культури й дивовижної працелюбності, професор М. Лесюк гостро переживає байдуке ставлення можновладців у вже нібито незалежній державі до своєї мови й культури. Це стало спонукою до видання у 2004 р. книги «Доля моєї мови», яка є не просто зібранням науково-популярних розвідок, а історією сумних наслідків перманентних заборон української мови, викриттям агресивної російськомовної експансії, що тривала століттями і триває, на жаль, досі. За словами М. Лесюка «українська мова потребує захисту, ще й сьогодні вона не стала господинею у власному домі». Вдумайтесь в актуальність і закличність до дії, що передають тільки назви окремих статей: «Загроза українству... в

Україні», «Чужі впливи спотворюють нашу мову», «Любіть її... во время люте... За неї Господа моліть», «Нагнітання українофобської істерії», «Державній мові — державний захист!», «Не пора москалеви служити!», «Українській Церкві — українську мову», «Не оскверняймо душі й уста свої!». Автор доводить, що мовні проблеми взаємопов'язані з політичними: державна політика в цьому плані повинна повністю задовольняти інтереси українського народу, тобто титульної нації. Альтернативи тут нема, її не може бути. Одночасно вчений свідомо наголошує й на тому, що на ниві формування модерної української нації та утвердження всіх складових національної ідентичності, необхідною є щоденна праця кожного з нас. У рецензії на це видання із промовистою назвою «Останній форпост нації» професор Л. Сенік зауважує: «Мислячий читач сприйме книжку Миколи Лесюка як тлумачник і порадник у цьому складному, суперечливому світі»¹. Звернімо також увагу, що книга має, за задумом автора, цікаве обрамлення. Вона розпочинається цитатою Й. Лозинського «...Поки дух в тілі нашім калатати буде, не дамо нікому безкарно ругати наш народний язик — тоє найдорожче сокровище народа!». Ці слова, зауважує рецензент на працю Л. Пена, «Варто б кожному українцеві взяти за своє життєве кредо!»². Завершує книгу М. Лесюк власними життєствердними висловлюваннями: «Так, існуватиме наша мова вічно або стільки, скільки їй призначено Богом. Як не можна спинити стихії Дніпра-Славутича, як не спинити нестримного бажання нашого народу здобути й утримати вимріяну волю й незалежність, як не скорити волелюбний український дух, так не спинити гордого поступу нашої мови, яка, прорвавши всі перешкоди — загати на бурхливих поворотах історії, живе, процвітає і збагачується новими лексичними й фразеологічними перлинами, філігранно відточує свої образно-поетичні й мовно-стилістичні засоби та можливості»³.

Журналіст В. Мороз справедливо зазначає, що в цій книзі «його майже афористичне «В Україні — українська мова — і баста!» звучить чи не найдужчим відгомонам дзвону, що б'є на сполох»⁴. Він послідовно переконує і пропонує, щоб усі християнські тексти були приведені до норм української мови. А додаючи «Словник росіїзмів у сучасній українській мові (ненормативна лексика)», вчений не тільки закликає кожного українця до спротиву психоінформаційній війні, але й дає йому ключ до очищення й випрозорення власного усного й писемного мовлення українства в нашому суспільстві.

Книга М. Лесюка написана півтора десятиліття тому, але її основний посыл і сьогодні звучить як набат в умовах сучасної переважно чужин-

¹ Сенік Л. Останній форпост нації. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія (літературознавство)*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XIII—XIV. С. 271.

² Пена Л. Як не можна спинити стихії Дніпра-Славутича, ...так не спинити гордого поступу нашої мови. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету*. Сер. Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2009. Вип. 86. С. 359.

³ Лесюк М. Доля моєї мови. Івано-Франківськ, 2004. С. 285.

⁴ Мороз В. Поневіряння слова. *Галичина*. 2004. 21 листопада.

ницької олігархічно-чиновницької дійсності, в якій «верхи» намагаються знищити саму ідею українського самостійництва. За книгу «Доля моєї мови» автор був удостоєний премії імені Івана Франка, встановленої в Івано-Франківську.

Щедра ковалівська земля з багатою палітрою місцевих талантів, із віковими традиціями, звичаями та обрядами, які відлунюються у мовотворчості її носіїв та вірність традиціям своєї духовної спільноти, мабуть, спричинилися до фіксації дослідником мовних скарбів рідної говірки. Його особливий дар — помічати та науково інтерпретувати народно-розмовну стихію — зреалізовано у монографії «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)». Книга написана з великою любов'ю і науковою сумлінністю. Це комплексне, широкомасштабне дослідження однієї говірки. Автор описав систему ковалівського вокалізму й консонантизму; звукові зміни в мовному потоці; морфологічно-граматичні особливості говірки; синтаксичні відмінності; лексичні особливості й ковалівський лексикон; ковалівський антропонімікон і топонімікон; офіційні та неофіційні назви осіб; фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вирази та афоризми; ковалівські придибашки; тексти, спогади, листи, колядки і батярські співанки. Всі записи подані фонетичною транскрипцією. Ця праця має низку схвальних відгуків. Так, Л. Пена зазначає, що праця М. Лесюка «є своєрідною енциклопедією народної мудрості, свідченням синівської любові до материнської мови, намаганням автора пошанувати її величність — Мову»⁵. А літературний критик, письменник Є. Баран захоплено стверджує: «Ця книга — є втіленням мовної «гурманіки», вмінням чути мову, її переливи і передзвони. Це насправду — музична симфонія від Миколи Лесюка»⁶. Дослідження на сьогодні добре відоме у науковому світі, що засвідчують часті його цитування. Такий багатоаспектний лінгвістичний аналіз однієї говірки є вагомим внеском у розвиток української діалектології як модерної галузі україністики.

Давнім захопленням професора М. Лесюка є фіксація та дослідження мовних багатств українських народних пісень, зокрема українських міні-пісень — коломийок, в яких споконвіків оспівуються всі грані буття народу і на які таке багате Прикарпаття. Вивченню неосяжного лексичного та фразеологічного багатства пісенного фольклору, різноманіттю евфемістичної субституції табуйованої лексики присвячена монографія «Еротизм в українському пісенному фольклорі: лінгвістичний аспект». Праця рясно ілюстрована уривками з народних еротичних пісень та коломийок, які яскраво засвідчують неохопну мовну палітру пісенного жанру. Дослідник продемонстрував глибинні знання українського фольклору,

⁵ Пена Л. «Щоб відчутти смак і колорит говірки..., необхідно зануритися в її стихію». Микола Лесюк. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с. *Українська мова*. 2011. Ч. 2. С. 127.

⁶ Баран Є. Ковалівський апологет. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ, 2009. Ч. 2 (6). С. 372.

особливо його сороміцького пласту. Схвальною була рецензія на цю книжку Л. Ставицької. Цікаві думки про монографію та її автора висловив також Є. Баран: «Оригінальна, цікава, пізнавальна, дотепна, мудра. А все тому, що Микола Лесюк вміє писати про мову, як рідко хто з дослідників. Крім того, він вміє вибирати тему дослідження — наукову і провокативну водночас»⁷.

За нашими спостереженнями, будь-яку мовознавчу проблему М. Лесюк глибоко вивчає, тривалий час осмислює перед тим, як оприятити свої роздуми в науковому дослідженні. Так було із підготовкою та виходом у світ обширної фактографічної монографії «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині». Уже в передмові автор наголошує, що мова як стабільне явище не піддається частим і моментальним змінам. Однак «Щодо української мови і її становища в Галичині, то впродовж цілого ХІХ ст. вона була як на роздоріжжі, поривалася, хиталася то в один бік, то в другий, а власне, це її саму шарпали й хитали ті, хто хотів бути законодавцем у мовних питаннях, та особливо чужі сили, які хотіли її підім'яти під себе, сформувавши її на свій копил, щоб потім заявити, що це не самостійна й не самодостатня мова, а «наречіє», відгалуження тієї чи іншої мови»⁸. Тернистий шлях становлення української літературної мови в Галичині автор розглядає впродовж ста років. Кожному крокові становлення української мови дослідник зумів знайти фактографічні підтвердження та подати наукову інтерпретацію. З цією метою до аналізу залучено, практично, всі перші граматичні праці галицьких авторів (близько двох десятків), проблемні матеріали з перших та пізніших галицьких часописів, які відображали мовні дискусії між поборниками народної української та прихильниками (москвофілами) книжної церковнослов'янської і російської мови. Автор досить скрупульозно описав так звану азбучну війну в Галичині, розглянув питання становлення лінгвістичної термінології та правописних норм, охарактеризував мову тодішніх регіональних часописів, звернув увагу на внесок письменників та духовенства в розвиток української літературної мови в Галичині. Проаналізовані мовні факти на тлі історичних процесів, уможливили дослідника зробити висновки про те, що «Українська літературна мова на народній основі народжувалась в тяжких і довготривалих муках, і все ж уже з другої половини ХІХ ст. вона чимраз активніше входила в користування. Підтримана могутнім авторитетом Івана Франка та інших західноукраїнських письменників і вчених, літературна мова Галичини на початок ХХ ст. уже могла обслуговувати всі сфери народного життя, літератури і науки»⁹. Нерідко М. Лесюк, аналізуючи мовну ситуацію в минулому, вдається до ана-

⁷ Баран Є. Про Миколу Лесюка та його дослідження еротичної лексики в українському пісенному фольклорі. *Вечірній Івано-Франківськ-плюс*. 2011. № 16. С. 11.

⁸ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія. Івано-Франківськ, 2014. С. 4

⁹ Там само. С. 5.

логій із сьогоденням, виявляючи свою активну життєву позицію щодо місця рідної мови в національному розвитку. Цією працею вчений зробив особливий внесок в історію становлення української мови, збагатив її новими фактографічними даними та науковими смислами. Монографія високо оцінена науковою спільнотою (має близько десяти рецензій) і стала основою докторської дисертації, яку автор захистив у грудні 2014 р. За цю працю М. Лесюк став лауреатом обласної премії ім. Василя Стефаника.

Над долею рідної мови професор М. Лесюк думає довго й часто. Упродовж 2016 р. на Івано-Франківському обласному радіо, а також на обласному радіо — FM «Карпати» він озвучив цикл передач про нашу мову, про вплив на неї російської мови, випадки неправильного використання тих чи тих фонетико-орфографічних чи граматичних форм. Як знавець найдрібніших відтінків норм літературної мови запропонував правильні, нормативні форми, звернув увагу на слова-паразити, жаргонну лексику та вульгаризми, якими засмічене мовлення багатьох людей. На прохання слухачів ці та інші рекомендації видано окремою книжкою під примітною назвою «Мова чи язик?», яка популярна серед численних пошанувальників рідного слова і 2017 р. визнана книгою року в Івано-Франківській області в галузі публіцистики. У цьому ж році її автор став лауреатом III ступеня конкурсу Літературно-наукового фонду імені Воляників-Швабінських у Нью-Йорку.

М.П. Лесюка як мовознавця вирізняє унікальна різноплановість, різнобічність наукових зацікавлень. Це і словотвір, і граматики, і історія розвитку і становлення української літературної мови і мови письменників (Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника, М. Коцюбинського, Марка Черемшини, О. Кобилянської, Лесі Українки, Ю. Федьковича, Б. Лепкого). Під його керівництвом фактично була завершена праця над укладанням «Словника мови художніх творів Василя Стефаника», який на жаль, не вийшов у світ. Він автор підручника-самовчителя української мови для поляків «Chcę nauzyć się ukraińskiego», який має великий попит у Польщі та перевиданий у 2011 році з грифом Міністерства науки і освіти України.

Добре володіння польською мовою, осягнення її стилістичного різноманіття та секретів перекладу є підґрунтям його перекладацької діяльності. У 2004 р. він здійснив переклад монографії професора Варшавського університету Стефана Козака «Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Stryla i Metodego»: monografia. Warszawa під українською назвою «Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство: монографія. Стефан Козак: переклад з польської та наукова редакція М.П. Лесюка» (Івано-Франківськ: Плай, 2004. 254 с). Наступними перекладацькими роботами стали: книга польського автора Стефана Лашина «Педагогічний лицей № 2 у Бартошицях. Українські класи. 1956 — 1970» (Бартошиці-Ольштин-Нью-Йорк-Івано-Франківськ. Варшава: Тирса. 2018. 864 с.) та монографія: Roman Drozd. Ukraińcy w Polsce wobec swojej przeszłości (Warszawa: Tysa, 2013. 422 s.). У перекладі: Українці Польщі: погляд на своє минуле (1947 — 2005) (Київ, 2019. 418 с.).

Професор М.П. Лесюк — активний учасник різноманітних наукових форумів в Україні та за її межами. Брав активну участь у світовому конгресі діалектологів у місті Люблін (Польща), у багатьох Конгресах МАУ, у міжнародних наукових конференціях (Варшава, Краків, Люблін, Б'ялисток, Кошалін, Гожів Великопольський, Казімеж Дольний (Польща), Гомель (Білорусь), Оломоуц (Чехія) тощо, у різних університетах України.

Залюбленістю у свій фах філолога і педагога, вирізняється професор М.П. Лесюк у колах наукової та викладацької спільноти. Усіх, хто побував на його лекціях чи практичних заняттях, зразу ж вражає глибоке знання предмета та висока майстерність викладу матеріалу, відчуття розкоші від спілкування з ним. Тому його багаточисленними слухачами, окрім студентства, завжди є учителі, журналісти, працівники державних установ, просвітяни та інші. Під його науковим керівництвом студент-філологи неодноразово здобували призові місця на конкурсах наукових робіт, виступали на міжнародних конференціях (Б'ялисток, Кошалін), постійно публікують свої праці в престижних наукових виданнях. Миколу Петровича часто можна побачити в оточенні своїх молодих колег, друзів, яким він завжди готовий допомогти й благословити на успішне наукове життя. Під його керівництвом захищені шість кандидатських дисертацій, в тому числі дві зі спеціальності «польська мова».

Неабиякої поваги заслуговує активна громадянська позиція М.П. Лесюка, який безкорисливо, негаласливо й невтомно намагається повсюдно утверджувати Україну в Україні. Він був активним організатором обласного Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Від 15 квітня 1989 і до грудня 2009 р. був заступником голови правління Товариства. Від квітня 1989 р. — член Народного руху України. Двічі обирався депутатом обласної ради першого і третього демократичного скликання, обидва рази очолював комісію з питань освіти, науки, культури та був членом Президії обласної ради. Сьогодні Микола Петрович Лесюк так само віддано служить науці й бере активну участь у громадсько-культурному житті краю. Він є очільником групи зі сприяння виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» обласного управління «Просвіти», а також головою обласного журі конкурсу імені Петра Яцика.

За вагомий внесок у справу українського відродження, багаторічну сумлінну працю йому оголошена Подяка Прем'єр-міністра України, нагороджений медалями «За доблесну працю», «За заслуги перед Прикарпаттям», «Будівничий України» та ювілейною медаллю «Просвіта-150»; він відзначений почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, облдержадміністрації та обласної ради, Івано-Франківської митрополії УГКЦ, інших організацій.

Дорогий і вельмишанований науковою спільнотою та краєзнавцями Микола Петровичу! Низький уклін Вам за Вашу подвижницьку працю в ім'я Української мови й Української Держави. Хай Всевишній благословить Вас на міцне здоров'я і довгий-предовгий вік усім нам на радість, а Ваша

велика й дружна родина та рідна ковалівська земля хай наснажують на нові наукові пошуки!

Статтю отримано 15.01.2020

Mykhailo Bihusjak, PhD in Philology,
Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
st. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76018
E-mail: bihusjak@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6354-4123>

CONNOISSEUR AND METICULOUS LANGUAGE RESEARCHER
(80th ANNIVERSARY OF MYKOLA LESIUK)

УДК81'373.23

І.В. ЄФИМЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу історії української мови
та ономастики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: i.yefumenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4263-1324>

ДО ЮВІЛЕЮ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК ОЛЬГИ ПЕТРІВНИ КАРПЕНКО

7 березня 2020 р. святкує ювілей український мовознавець, славіст, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України Ольга Петрівна Карпенко.

Понад 40 років наукової діяльності Ольги Петрівни пов'язані з ономастичними студіями. Основні події в її науковому житті відбулися в академічному колективі київських ономастів, де вона пройшла шлях від лаборанта до провідного наукового співробітника. Там і сформувалися наукові інтереси та погляди дослідниці.

Працюючи (від 1976 р.) у групі ономастики відділу історії та діалектології української мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Ольга Петрівна в 1985 р. підготувала кандидатську дисертацію «Структура і генезис гідронімів Нижньої Правобережної Наддніпрянщини» (науковий керівник — докт. філол. наук І.М. Железняк), на матеріалі якої було опубліковано першу монографію ювілярки — «Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини» (1989). Дослідження гідронімів на території, яка тривалий час уважалася ареалом пізнього слов'янського заселення, продемонструвало її мовну неоднорідність, що дозволило виділити декілька мовних шарів назв водних об'єктів (індоарійсько-іранський, слов'янський, тюркський), а також простежити ретроспекцію міграцій населення на цих землях.

Цитування: Єфименко І.В. До ювілею доктора філологічних наук Ольги Петрівни Карпенко. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 166—169.

Надалі дослідниця спрямовує свої наукові пошуки на територію слов'янської архаїки — Полісся — одного з найдавніших етнічних, мовних і культурних слов'янських осередків. Результатом копіткої та наполегливої праці стала докторська дисертація Ольги Петрівни «Гідронімікон Центрального Полісся на загальнослов'янському тлі», захищена в 1996 р. За її матеріалами було видано монографію «Гідронімікон Центрального Полісся» (2003), в якій назви водних об'єктів цього терену розглянуто в хронологічному, ареальному та етимологічному аспектах із метою реконструкції фрагмента праслов'янського гідронімного фонду. Проведене дослідження засвідчило побутування на території Центрального Полісся здебільшого слов'янських гідронімів різних хронологічних зрізів, серед яких переважають водні назви праслов'янського походження.

Обидві дисертації містять надійний мовний матеріал не лише для майбутнього цілісного відтворення праслов'янського гідронімікону, а й для дослідження етно- та лінгвогенезу окремих, насамперед архаїчних, зон Східної Славії.

Загалом у науковому доробку дослідниці понад 140 праць. Окрім двох індивідуальних монографій, Ольга Петрівна — автор розділів у чотирьох колективних працях. Це, зокрема, «Київське Полісся: етнолінгвістичне дослідження» (1989), де перу дослідниці належить розділ про походження поліських гідронімів басейну Ужа. Етимологічний аналіз дослов'янських і архаїчних слов'янських елементів, збережених в українських топонімах стародавніх деревлянських земель, здійснено в трьох розділах колективної монографії «Ономастика України першого тисячоліття нашої ери» (1992). Два розділи дослідниці в колективній праці «Ономастика України та етногенез східних слов'ян» (1998) присвячено відновленню окремих мовних рис східних слов'ян на основі архаїчних поліських гідронімів водозбору Ужа. У кількох розділах монографії «Ономастика Полісся» (1999) О.П. Карпенко проетимологізувала низку поліських гідронімів, простеживши, уплив міжмовних контактів балтів і слов'ян на формування гідронімікону Північної України.

Ці праці містять додатки до «Словника гідронімів України» (1979), до яких увійшли назви протічних і непротічних вод Київської, Житомирської, Херсонської областей України, зібрані та впорядковані Ольгою Петрівною.

Інтерес ювілярки до різних класів онімів, безпосередньо пов'язаних з історичною лексичною спадщиною українського народу, вилився в цілу низку наукових статей із топонімії, антропонімії, ойконімії. Однак, найпомітніше місце посідають розвідки з гідронімії — найцікавішого та водночас найскладнішого для етимологічної інтерпретації розряду пропріальної лексики. Ось як зазначає сама О.П. Карпенко на сторінках енциклопедичного видання «Українська мова» (ювілярка — автор кількох статей до цієї енциклопедії): «З усіх класів топонімів гідроніми є найстабільнішим, тому їм властива значна інформативність про недавні й давно минулі часи. ... Гідроніми сприяють вивченню найдавнішої мовної

ситуації, реконструюванню форм і способів пізнання дійсності давньою людиною, ступеня її абстрактного мислення».

Протягом 10 останніх років, разом із колегами групи ономастики, Ольга Петрівна працює над унікальним проектом, присвяченим історико-етимологічному дослідженню назв населених пунктів України, у межах якого з-під її пера вийшла низка цікавих матеріалів з історичної ойконімії Житомирщини, Київщини, Кіровоградщини.

У творчому доробку дослідниці важливе місце посідає й серія етимологічних етюдів зі східнослов'янської апелювативної лексики, насамперед українських архаїчних діалектизмів.

Про широкий діапазон наукових інтересів Ольги Петрівни свідчить і тематика кандидатських дисертацій, якими вона керувала, присвячених українській історичній антропонімії, ойконімії Вінниччини, географічній термінології Ровенщини та Житомирщини.

Проблематика праць Ольги Петрівни Карпенко сягає за межі україністики. У своїй науковій діяльності Ольга Петрівна спирається на базові методологічні засади дослідження онімного матеріалу, вироблені київською ономастичною школою, що застосовує порівняльно-історичний метод та етимологічний аналіз. При цьому кожна окрема назва розглядається в межах генетичної мікросистеми споріднених онімів інших класів та апелювативної лексики. Саме такий підхід до розгляду власних і загальних назв на широкому слов'янському тлі з реконструкцією праслов'янських архетипів дозволив Ользі Петрівні представити результати своїх наукових пошуків на солідному міжнародному форумі — XIV з'їзді славістів (м. Охрид, Македонія, 2008), де вона виступила з доповіддю «Старожитня гідронімія Центрального Полісся в загальнослов'янському аспекті».

Плідну дослідницьку працю Ольга Петрівна успішно поєднує із редакторською діяльністю. Вона — відповідальний редактор і співавтор збірників наукових праць «Питання історичної ономастики України» (1994), «Ономастика та етимологія» (1997), а також «Словника мікрогідронімів України» (2004). Із започаткуванням у 2002 р. щорічника «Студії з ономастики та етимології» О.П. Карпенко стала не лише одним із постійних його авторів, а й постійним членом редакційної колегії та відповідальним редактором 7 випусків.

Усе своє наукове життя Ольга Петрівна присвятила розгадуванню таємниць, які зберігають власні назви. Тому її головна іпостась — Дослідник, який проблемами ономастики займається не лише з особливим інтересом, але й з надзвичайною дбайливістю, ретельно вивчаючи та глибоко аналізуючи будь-яку цікаву назву, що потрапляє до її поля зору.

Кожна з праць Ольги Петрівни Карпенко, що містить фрагмент реконструкції праслов'янського онімного та апелювативного фондів, — цінне джерело інформації для україністики та славістики, яка поглиблює знання про процеси розселення слов'ян в давнину й взаємодію різних мов і народів на досліджуваних територіях, а також про історичне минуле українського народу та його етногенезу.

Сердечно вітаємо Ольгу Петрівну з цим прекрасним ювілеєм і від усього серця бажає міцного здоров'я, благополуччя та успішної реалізації життєвих і творчих планів!

Статтю отримано 10.01.2020

Iryna Yefymenko, Ph.D in Philology, Senior Research
of the Department of Ukrainian language History and Onomastics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: i.yefumenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4263-1324>

ON THE OCCASION OF OLHA PETRIVNA KARPENKO,
DOCTOR OF PHILOLOGY, ANNIVERSARY

The article is devoted the anniversary of O.P. Karpenko, the Ukrainian linguist, Slavacist, Doctor of Philology, leading researcher of Department of the history of the Ukrainian Language and Onomastics in the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Keywords: *O.P. Karpenko, Doctor of Philology, researcher, onomatologist, Slavacist, scientific interests, monographs, articles, editing.*

ЗМІСТ

Дослідження

С.П. Бибик

Теоретичні засади української лінгвостилістики в доробку
Леоніда Арсенійовича Булаховського **3**

Т.А. Коць

Поняттєва парадигма публіцистичного стилю в академічному
проєкті «Українська стилістика: енциклопедія» **13**

Г.М. Сюта

Відтворення і творення прецедентних висловлень у дискурсі
української реклами **27**

М.П. Баган

Англізація сучасного українськомовного комунікативного
простору: причини, основні вияви та наслідки **38**

І.В. Денисовець

Антонімія словотворчих засобів у сучасній українській літературній
мові **54**

О.Я. Лаврінець

Типи складених головних предикативних членів у синтаксичних
конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського
підстилю **65**

Ю.В. Осінчук

Церковнослов'янська лексика із коренем жи- (жив-) в українській
мові XVI—XVII ст. **80**

Н.С. Кісс

Мовне питання в політичній риторичі України
(на матеріалі президентських виборів 2019 року) **98**

І.М. Цар

Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму
в білінгвальному середовищі **113**

Дослідження молодих науковців

М.М. Вергалюк

Біблійні фраземи в сучасному тексті та спеціалізованих
словниках **129**

Н.Р. Матвеева

Сучасний комунікативний простір української столиці **141**

Огляди та рецензії	<i>М.П. Баган</i> Історичний портрет фемінітивної підсистеми української мови Рецензія на: М.П. Брус. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ, 2019 153
Ювілеї	<i>М.В. Бігусяк</i> Знавець і філігранний дослідник мовних обширів (Миколі Петровичу Лесюку — 80) 158
	<i>І.В. Єфименко</i> До ювілею доктора філологічних наук Ольги Петрівни Карпенко 166
Вимоги до рукописів	174

CONTENTS

Researches

Svitlana Bybyk

Theoretical foundations of Ukrainian lingostylistics in the product of Leonid Arseniiovych Bulakhovskyi **3**

Tetiana Kots

Conceptual paradigm of journalistic style in the academic project “Ukrainian style: encyclopedia” **13**

Halyna Siuta

Reproduction and creation of precedent statements in the discours of Ukrainian advertising **27**

Myroslava Bahan

Anglicization of modern Ukrainian communicative space: causes, circumstances and consequences **38**

Iryna Denysovets

Word-forming formants antonymyin modern Ukrainian Literary Language **54**

Olena Lavrinets

Types of compound main predicative parts in syntax constructions of modern formal language **65**

Yurii Osinchuk

Church slavonic vocabulary with root жи- (жив-) in the Ukrainian Language XVI – XVII centuries **80**

Nadiya Kiss

Language issues in political rhetoric of Ukraine (on the material of the presidential elections in 2019) **98**

Ivanna Tsar

Language adaptation of young migrants from Donbas and Crimea in the bilingual environment **113**

Studies of Young Scientists

Maria Vergalyuk

Biblical phrases in modern text and specialized dictionaries **129**

Natalia Matveieva

Kyiv modern communicative space **141**

Book review	<i>Myroslava Bahan</i> Historical Portrait of the Femenitive Subsystem of Ukrainian Language Review of: Mariia, Brus. (2019). <i>Feminitives in Ukrainian: Genesis, Evolution, Functioning</i> . Ivano-Frankivsk 153
Anniversaries	<i>Mykhailo Bihusjak</i> Connoisseur and meticulous language researcher (80th anniversary of Mykola Lesiuk) 158
	<i>Iryna Yefymenko</i> On the occasion of Olha Petrivna Karpenko, doctor of philology, anniversary 166
Requirements for manuscripts	174

Вимоги до рукописів

Редакція журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, а також матеріали, присвячені видатним мовознавцям, ювілеям та лінгвістичним форумам.

Рукописи подавати українською мовою. Обсяг статті — до одного друкованого аркуша у 2х пронумерованих примірниках на папері форматом А4 через 1,5 інтервалу шрифтом Times New Roman кегль 14. Вирівнювання тексту — по ширині сторінки. Ліве поле — 30 мм, решта — по 20 мм.

Комп'ютерний набір як текстовий файл без кольорового виділення та переносів у текстовому редакторі MS Word **обов'язково** надати на електронному носії або надіслати на електронну пошту movajournal@ukr.net.

Стаття повинна мати **УДК**.

Ім'я та прізвище автора(ів), назву установи, де працює автор, посаду, науковий ступінь, учене звання, назву статті подати українською та англійською мовами. **До рубрики «Дослідження»** подавати анотацію та ключові слова українською мовою, науковий реферат статті (2 тис. знаків) та ключові слова — англійською мовою. **До рубрик «Наукова хроніка», «Огляди та рецензії», «Ювілеї»** — анотацію та ключові слова англійською мовою.

Покликання на наукові джерела брати в прямі квадратні дужки, зазначаючи порядковий номер джерела (за списком літератури) і через двокрапку — сторінку(и), напр.: [5; 7: 12; 10: 12, 15; 9: 7—14]; покликання на джерело багатотомного видання позначати римською цифрою після номера джерела, напр.: [2 IV: 15].

Список умовних скорочень (за алфавітом) подати наприкінці статті.

Список літератури без заголовка подавати після списку умовних скорочень за алфавітом, послідовно нумеруючи джерела. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог.

Ілюстративні матеріали (схеми, малюнки, таблиці) повинні мати назви, а карти та фотографії — чіткість не менше ніж 600 dpi. Назви ілюстративних матеріалів наводити під ними окремим текстовим рядком.

Спеціальні символи: лапки використовувати лише друкарські (« »); знак тире ставити комбінацією клавіш — **Ctrl мінус**. Між ініціалами не ставиться пропуск, лише між ініціалами та прізвищем, напр.: **(В.А. Петренко)**.

На окремому аркуші подати: 1) прізвище, ім'я та по батькові автора(ів), домашню адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти; 2) ліцензійну угоду (бланк угоди див. на сайті журналу ukrmova.iulnasu.org.ua).

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає.

Із вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу «Українська мова» — ukrmova.iulnasu.org.ua.

Телефон редакції журналу (044) 278-12-09